

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Κριτική έκδοση και σχολιασμός των σχολίων του B. Cillenio στις *Ελεγείες*
1.5–8 του Τιβούλλου

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Μαρινοπούλου Μαρία ΑΕΜ: 60078

Επιβλέπων καθηγητής: Ιωάννης Ντεληγιάννης, Αναπληρωτής
Καθηγητής του Τ.Ε.Φ.-Δ.Π.Θ

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Κριτική έκδοση και σχολιασμός των σχολίων του Β. Cillenio στις
Ελεγείες 1.5–8 του Τιβούλλου

Μαρινοπούλου Μαρία

A.E.M. 60078

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων καθηγητής: Ιωάννης Ντεληγιάννης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

2ο Μέλος: Άννα Μαστρογιάννη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

3ο Μέλος: Βασίλειος Παππάς, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Κομοτηνή, 2024

**DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE SCHOOL OF
CLASSICS AND HUMANITIES DEPARTMENT OF GREEK
PHILOLOGY**

POSTGRADUATE COURSE:
TEXTS AND CULTURE

MASTER DISSERTATION

**A critical edition of and analysis on B. Cillenio's commentary on
Tibullus' *Elegies* 1.5-8**

Marinopoulou Maria
Registration Number: 60078

COMMITTEE OF EXAMINERS

Supervisor: Ioannis Deligiannis, Associate Professor, Department of Greek Philology, Democritus University of Thrace

Member 2: Anna Mastrogianni, Assistant Professor, Department of Greek Philology, Democritus University of Thrace

Member 3: Vasileios Pappas, Associate Professor, Department of Greek Philology, University of Ioannina

Komotini, 2024

Βεβαιώνεται ότι η Μαρινοπούλου Μαρία είναι συγγραφέας της παρούσας εργασίας και ότι έχει αναφέρει ή παραπέμπει σε αυτή, ρητά και συγκεκριμένα, όλες τις πηγές, από τις οποίες έκανε χρήση δεδομένων, ιδεών, προτάσεων ή λέξεων, είτε αυτές μεταφέρονται επακριβώς (στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες) είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνεται ότι αυτή η εργασία με τίτλο «Κριτική έκδοση και σχολιασμός των σχολίων του Β. Cillenio στις Ελεγείες 1.5–8 του Τιβούλλου» είναι πρωτότυπη και προετοιμάστηκε από την κ. Μαρινοπούλου Μαρία προσωπικά ειδικά για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κείμενα και Πολιτισμός» του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. Η συγγραφή της εργασίας πραγματοποιήθηκε εξολοκλήρου από την κ. Μαρινοπούλου Μαρία, υπό την καθοδήγηση και τις υποδείξεις του επιβλέποντα Καθηγητή κ.Ιωάννη Ντεληγιάννη, και κατά τη διάρκεια εκπόνησης και συγγραφής της εργασίας τηρήθηκαν τα προβλεπόμενα από τον νόμο και τον αντίστοιχο εσωτερικό κανονισμό του Τμήματος. Έγιναν πλήρως σεβαστές οι Αρχές της Ακαδημαϊκής Ηθικής και του Κώδικα Δεοντολογίας, οι οποίες απαγορεύουν την παραποίηση των ερευνητικών/πνευματικών αποτελεσμάτων, την αναφορά ψευδών στοιχείων, την κατάχρηση της διανοητικής ιδιοκτησίας τρίτων και τη λογοκλοπή.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	7
Summary.....	8
A. Εισαγωγή.....	10
1. Σκοπός της εργασίας.....	10
2. Ο Αναγεννησιακός Ανθρωπισμός.....	11
3. Άλβιος Τίβουλλος: Στοιχεία για τη ζωή και το ποιητικό του έργο.....	16
4. Μεθοδολογία σχολιασμού και περιεχόμενο των <i>Ελεγείων</i> 1.5-8.....	18
5. Bernardino Cillenio: Στοιχεία για τη ζωή και το έργο του.....	22
6. Μεθοδολογικά εργαλεία και τεχνικές του Cillenio στις <i>Ελεγείες</i> του Τίβουλλου.....	25
7. Εκδόσεις του σχολιασμού των <i>Ελεγείων</i> του Τίβουλλου από τον Cillenio.....	34
8. Κριτική έκδοση των <i>Ελεγείων</i> 1.5-8 του Τίβουλλου από τον Cillenio.....	40
i. Εκδόσεις σε χρήση.....	40
ii. Εκδοτικές αρχές.....	43
B. Έκδοση του σχολίων του B. Cillenio στις <i>Ελεγείες</i> 1.5-8 του Τίβουλλου.....	44
Γ. Κατηγοριοποίηση και σύντομος σχολιασμός των σχολίων του Cillenio στις <i>Ελεγείες</i> 1.5-8 του Τίβουλλου.....	81
1. Ερμηνευτικά σχόλια.....	81
2. Σημασιολογικά σχόλια.....	85
3. Ετυμολογικά σχόλια.....	89
4. Πραγματολογικά σχόλια.....	91
5. Μυθολογικά σχόλια.....	95
6. Σχόλια θρησκευτικού περιεχομένου.....	98
7. Γραμματικά σχόλια.....	99
8. Συντακτικά σχόλια.....	100
9. Σχήματα λόγου.....	101
10. Πηγές – Παραπομπές.....	102
Δ. Συμπεράσματα.....	106
Βιβλιογραφία.....	108
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	108
Ελληνική βιβλιογραφία.....	109
Διαδικτυακοί τόποι.....	110
Ευρετήρια.....	111

Περίληψη

Το θέμα της εργασίας επικεντρώνεται στην κριτική έκδοση των σχολίων που συνέθεσε ο Bernardino Cillenio στις *Ελεγείες* 1.5-8 του Τιβούλλου, καθώς και στην ανάλυση και ταξινόμησή τους σε: 1.Ερμηνευτικά σχόλια, 2.Σημασιολογικά σχόλια, 3.Ετυμολογικά σχόλια, 4.Πραγματολογικά σχόλια, 5.Μυθολογικά σχόλια, 6.Σχόλια θρησκευτικού περιεχομένου, 7.Γραμματικά σχόλια, 8.Συντακτικά σχόλια, 9.Σχήματα λόγου, 10.Πηγές – Παραπομπές. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζεται ο ρόλος της Αναγεννησιακής περιόδου στον υπομνηματισμό των κειμένων, η οποία βίωσε μια σημαντική άνθιση εκείνη την εποχή. Ο Cillenio έφερε στο φως μια προσέγγιση των *Ελεγείων* του Τίβουλλου, που δεν είχε προηγουμένως διατυπωθεί. Με τη χρήση τεσσάρων έντυπων εκδόσεων, του 1475 της Ρώμης, 1486 της Brescia, 1520 της Βενετίας και 1604 του Παρισίου, για την κριτική έκδοση του κειμένου, η εργασία προσφέρει μια ολοκληρωμένη εκδοχή του έργου του. Επίσης, οι συντομογραφίες, οι διορθώσεις και οι προσθήκες επέτρεψαν την πλήρη αποκατάσταση του κειμένου. Κατά συνέπεια, συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο Cillenio δημιούργησε ένα πλούσιο και πρωτότυπο έργο, το οποίο προσφέρει νέες προοπτικές για τους αναγνώστες.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Σχολιασμός
Ελεγείες
Αναγέννηση

Summary

The topic of the dissertation focuses on the critical edition of the comments made by Bernardino Cillenio on Tibullus' *Elegies* 1.5-8, as well as their analysis and classification into: 1. Hermeneutical comments, 2. Semantic comments, 3.

Etymological comments, 4. Pragmatic comments, 5. Mythological comments, 6. Comments of religious content, 7. Grammatical comments, 8. Syntactic comments, 9. Figures of speech, 10. Sources - References. In this context, the role of the Renaissance period on the production of commentaries of texts, which experienced a significant flowering at that time, is examined. Cillenio brought to light an approach to the *Elegies* of Tibullus that had not been previously articulated. By using four printed editions, Rome 1475, Brescia 1486, Venice 1520 and Paris 1604, for the critical edition of the text, the dissertation offers a complete versions of Cillenio's text. Also, abbreviations, corrections and additions allowed for a complete restoration of the text. Consequently, it is concluded that Cillenio created a rich and original work, which offers new perspectives for readers,

KEYWORDS

Commentary

Elegies

Renaissance

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τον επιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας, κ. Ιωάννη Ντεληγιάννη, Αναπληρωτή Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, για την καθοδήγηση και την πολύτιμη βοήθεια που προσέφερε σε κάθε στάδιο εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της επιτροπής μου, την κα Άννα Μαστρογιάννη, Επίκουρη Καθηγήτρια, και τον κ. Βασίλειο Παππά, Αναπληρωτή Καθηγητή. Τέλος, ευχαριστώ από καρδιάς την οικογένεια και τους φίλους μου, για τη συμπαράσταση και κατανόηση που έδειξαν σε όλη τη διάρκεια της συγγραφής.

A. Εισαγωγή

1. Σκοπός της εργασίας

Ο στόχος της εργασίας αφορά στην ανάλυση της πρώτης και πληρέστερης εκδοχής σχολιασμού του έργου του Τίβουλλου με τίτλο «*Ελεγείες*», η οποία πραγματοποιήθηκε από τον Ιταλό ουμανιστή Bernardino Cillenio (περίπου 1445 - μετά το 1475). Η σύνταξη και δημοσίευση του σχολιασμού έγινε μόλις τρία χρόνια μετά την πρώτη έκδοση των *Ελεγείων*, περίπου το 1475. Χαρακτηριστικό είναι πως παρόλο που ο σχολιασμός του Cillenio διαδόθηκε ευρέως με γρήγορο ρυθμό, δεν υπάρχει μέχρι σήμερα καμία κριτική έκδοσή του.

Η κύρια ενότητα της παρούσας έρευνας εστιάζει στην κριτική έκδοση των *Ελεγείων* 1.5 έως 1.8, για την οποία χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις εκδόσεις που καλύπτουν την περίοδο από το 1475 έως το 1604. Αναλύονται επίσης οι εκδοτικές αρχές που εφαρμόστηκαν για την παραγωγή του κειμένου. Αυτό που χρειάζεται να επισημανθεί είναι το γεγονός ότι δεν έχει σωθεί κανένα χειρόγραφο του σχολιασμού του Cillenio. Για τον λόγο αυτόν η κριτική έκδοση του σχολιασμού του θα βασιστεί στις υπάρχουσες εκδόσεις R (Ρώμη 1475), B (Μπρέσια 1486), V (Βενετία 1520) και P (Παρίσι 1604).

Η κριτική έκδοση συνοδεύεται από το κριτικό υπόμνημα (*apparatus criticus*) και το υπόμνημα πηγών (*apparatus fontium*), καθώς ο Cillenio αντλεί συχνά αποσπάσματα από έργα και συγγραφείς της Κλασικής, Ύστερης Ρωμαϊκής, Μεσαιωνικής και Αναγεννησιακής Λατινικής Λογοτεχνίας, καθώς και από την Αρχαία Ελληνική Λογοτεχνία. Τέλος, η έρευνα ολοκληρώνεται με συμπεράσματα που σχετίζονται με τη μέθοδο την οποία χρησιμοποίησε ο Cillenio για τον σχολιασμό των *Ελεγείων* του Τίβουλλου, το είδος των σχολίων που πραγματοποίησε (γραμματικά, συντακτικά, λεξιλογικά, υφολογικά, ερμηνευτικά κ.λπ.), τις πηγές, αλλά και το ευρετήριό τους.

2. Ο Αναγεννησιακός Ανθρωπισμός

Η περίοδος της Αναγέννησης αποτελεί ένα ιδεολογικό, καλλιτεχνικό και λογοτεχνικό κίνημα που συντελέστηκε κατά τον 14^ο έως τις αρχές του 16^{ου} αιώνα¹ στην Ιταλία με αφετηρία τη Φλωρεντία και τη Νάπολη. Στη συνέχεια εξαπλώθηκε με ταχύτατο ρυθμό σε όλη την υπόλοιπη Ευρώπη.²

Κατά την περίοδο της Αναγέννησης αναβίωσε ο Ελληνορωμαϊκός πολιτισμός και ένα ανεξάρτητο πνεύμα μάθησης σε συνδυασμό με την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τα ανθρωπιστικά γράμματα.³ Η επαφή με τις πηγές έθεσε για πρώτη φορά στο επίκεντρο του κόσμου και στη βάση κάθε εξέλιξης τον άνθρωπο, με σκοπό την αναζήτηση ενός νέου προτύπου ανθρώπου, τον αναγεννησιακό Ευρωπαίο.⁴ Η περίοδος της Αναγέννησης είναι συνυφασμένη επομένως με την αφύπνιση και την ανανέωση, ιδέες ταυτόσημες με τον ανθρωπισμό.⁵

Κυρίαρχο θεμέλιο της αναγεννησιακής περιόδου θεωρείται το πνευματικό ρεύμα που αναπτύχθηκε στην Ιταλία και είναι γνωστό ως «Ανθρωπισμός ή Ουμανισμός» («*Humanismus*»). Έτσι, αναζωπυρώνεται το ενδιαφέρον για τις τέχνες, τις αξίες και τις επιστήμες της κλασικής εποχής, ενώ παράλληλα παρατηρείται μία τάση εξύψωσης του ατόμου και του ανθρώπινου πνεύματος μέσω της στροφής στις κλασικές πηγές της Ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας.⁶ Οι πληροφορίες και η μόρφωση που παρείχαν τα συγγράμματα των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων αποτέλεσαν τη βάση για τη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου, οικουμενικού και καθολικού ανθρώπου («*Homo Universalis - Uomo Universale*»)⁷, ο οποίος θα άγγιζε την τελειότητα ως προς το «σώμα» και τον «νου».⁸ Ως αποτέλεσμα, η διανοητική αυτή κίνηση ονομάστηκε «Ανθρωπισμός ή Ουμανισμός» («*Humanismus*»), όσοι ασχολούνται με αυτή «Ανθρωπιστές ή Ουμανιστές» («*Humanistae*») και οι αντίστοιχες σπουδές καλούνται «Ανθρωπιστικές ή Ουμανιστικές» («*Studia Humanitatis*»)⁹.

¹ Μουρατίδης (2000): 455.

² Κρεμμυδάς (2001): 43-44.

³ Τριαντάρη - Μαρά (2005): 281.

⁴ Κρεμμυδάς (2001): 34-35.

⁵ Rossi (2007): 476.

⁶ Kristeller (1965): 178, Kristeller (1961): 346-374.

⁷ King (2003): 72-73.

⁸ McCarthy (1976): 45-46.

⁹ Ψαρράς (2003).

Ο «ανθρωπισμός» δεν έθεσε μόνο τις βάσεις για την αμφισβήτηση των αξιών που επικρατούσαν στον Μεσαίωνα, αλλά ενέπνευσε και την καλλιτεχνική «Αναγέννηση», ενώ έδωσε την ώθηση για την «μεταρρύθμιση» της Εκκλησίας.¹⁰ Οι κυριότερες πνευματικές αναζητήσεις των ανθρωπιστών αφορούσαν τη γραμματική, τη ρητορική, την ιστορία, την ποίηση και τη φιλοσοφία της ηθικής. Η εκπαίδευση πλέον έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στις τέχνες και τα γράμματα της κλασικής εποχής.¹¹

Οι ανθρωπιστές (ουμανιστές) χάρη στην εκπαίδευση και την αγωγή που παρείχαν, επέφεραν σταδιακή και ευρέως διαδεδομένη μεταρρύθμιση. Έτσι, δημιουργήθηκαν οι απαραίτητες συνθήκες στην εκπαίδευση για τη συνακόλουθη εξέλιξη του Δυτικού κόσμου, ενώ συγχρόνως τέθηκαν τα θεμέλια για τη γεφύρωση του Μεσαίωνα με τη Σύγχρονη Εποχή.¹²

Τόσο η ρωμαϊκή όσο και η ελληνική σκέψη συνέβαλαν στη διαμόρφωση του ανθρωπισμού με την μετάφραση κειμένων που είχαν διασωθεί μέσω της χειρόγραφης παράδοσης.¹³ Ουσιαστικά η ανάκτηση έργων της κλασικής αρχαιότητας ισοδυναμεί για τον ανθρωπισμό με την ανάκτηση της ίδιας της πραγματικότητας.¹⁴ Επομένως, το κίνημα του ανθρωπισμού επικεντρώνεται στην ανάπτυξη της ανθρώπινης αρετής σε όλες τις μορφές της στον μέγιστο βαθμό.¹⁵

Χαρακτηριστικό είναι πως η επαφή με τον πνευματικό πολιτισμό της Ρώμης ήταν ιδιαίτερα έντονη εφόσον η λατινική γλώσσα ήταν η κύρια γλώσσα εκπαίδευσης και παρείχε γνώσεις μέσα από τα εκκλησιαστικά εκπαιδευτήρια του Μεσαίωνα και τα πανεπιστήμια της Αναγέννησης. Επιπλέον, το γόητρο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας συνιστούσε κίνητρο για τους ανθρωπιστές, οι οποίοι αισθάνονταν την ανάγκη να τη διερευνήσουν, ώστε να ανακαλύψουν νέα στοιχεία. Το κυρίαρχο εργαλείο που χρησιμοποίησαν για τον σκοπό αυτό ήταν οι μεταφράσεις.

Οι Ιταλοί ουμανιστές, ως υπέρμαχοι της λατινικής γλώσσας, ανέλαβαν να αποκαταστήσουν την κλασική μορφή των κειμένων που γράφτηκαν στα λατινικά. Αυτό τους ώθησε να αναζητήσουν έργα της κλασικής περιόδου στα ελληνικά και να

¹⁰ Berstein - Milza(1997): 314; King (2003): 72-73.

¹¹ Μουρατίδης (2000): 455; Goldstein (1991): 646.

¹² Kristeller (1961): 178; Kristeller (1965): 346-374.

¹³ Goldstein (1991), 646.

¹⁴ Goldstein (1991): 646.

¹⁵ Rossi (2007): 478.

επιχειρήσουν να τα ανασυντάξουν με αντιπροσωπευτικό τρόπο στα λατινικά.¹⁶ Εκτός από αυτό, επίτευγμα του ανθρωπιστικού πνεύματος αποτελεί η εύρεση και φύλαξη έργων της αρχαίας γραμματείας, ελληνικής και ρωμαϊκής, αλλά και η συγκρότηση μεγάλων βιβλιοθηκών όπου μεταφέρθηκαν και φυλάχθηκαν χειρόγραφα κείμενα.¹⁷ Αυτό συνιστά ιδιαίτερη συνεισφορά των ανθρωπιστών - ουμανιστών στη λογοτεχνικές και επιστημονικές εκδόσεις.

Ας σημειωθεί πως το έργο των ανθρωπιστών δεν περιορίστηκε στη μηχανική αντιγραφή των κειμένων. Αντίθετα, οι ίδιοι ανέπτυξαν ιδιαίτερα την ικανότητα ορθολογικής κριτικής των έργων της λατινικής γραμματείας, τροποποιώντας τα κείμενα, διορθώνοντας ενδεχόμενες ασάφειες και εξαλείφοντας τα λάθη που εντόπιζαν καθώς συνέκριναν εκδοχές παλαιών χειρογράφων. Παράλληλα, ασχολήθηκαν και με την κατανόηση, αλλά και με την επεξήγηση δύσκολων και δυσνόητων αποσπασμάτων τους.¹⁸

Το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπιστικής ποίησης αφορά ελεγείες και επιγράμματα. Πρόκειται για δύο είδη των οποίων κοινό χαρακτηριστικό αποτελεί η μετρική τους μορφή. Η ελεγεία είναι μεγαλύτερη σε έκταση από ό, τι το επίγραμμα και το ύφος της είναι πιο τυπικό και σοβαρό. Το περιεχόμενό της επικεντρώνεται κυρίως στην αγάπη του ποιητή για ένα όμορφο κορίτσι. Ο αριθμός των ελεγειών που καταμετρώνται από ουμανιστές ποιητές, είναι μεγάλος. Πολλοί όμως, οι οποίοι επιθυμούσαν να εδραιώσουν τη φήμη τους, έγραψαν ολόκληρους κύκλους ελεγειών που συγκεντρώθηκαν σε βιβλία, κατά το πρότυπο του Οβίδιου, του Προπέρτιου ή του Τίβουλλου.¹⁹

Η ενασχόληση με τους αρχαίους συγγραφείς και την κλασική λογοτεχνία δεν επέφερε θετικά ερείσματα μονάχα στη διαμόρφωση της αναγεννησιακής σκέψης και του ανθρωπιστικού πνεύματος, αλλά μετουσίωσε μια μεγάλη ποικιλία κλασικών κειμένων σε έργα της λατινικής γραμματείας ιδεολογικά φορτισμένων.²⁰ Η Αναγέννηση και ο υψηλός βαθμός ουμανιστικής σκέψης, που τη συνόδευσε, έπαιξαν, λοιπόν, καταλυτικό ρόλο για την εκ νέου ενασχόληση των σχολιαστών με τα αρχαία χειρόγραφα. Κατά την περίοδο της Αναγέννησης η επανεκτίμηση της αρχαίας

¹⁶ Kristeller (1960): 251.

¹⁷ Kristeller (1960): 248.

¹⁸ Kristeller (1960): 249-250.

¹⁹ Kristeller (1960): 244.

²⁰ Kristeller (1960): 248.

ελληνορωμαϊκής παράδοσης και η επιδίωξη υψηλού επιπέδου γνώσης και μάθησης έδωσαν ώθηση στην παραγωγή νέων χειρόγραφων.²¹ Στα περιθώριά τους, οι σχολιαστές βρήκαν τον χώρο να προσθέσουν τις δικές τους παρατηρήσεις, σκέψεις και ερμηνείες. Έτσι, δημιουργήθηκε μια στενή σχέση μεταξύ των αρχικών κειμένων και των σχολιαστών τους, κατά την οποία τα κείμενα βελτιώθηκαν, αλλά και εμπλουτίστηκαν αμοιβαία. Οι σχολιαστές τους μπορούσαν με αυτόν τον τρόπο να εκφράσουν τις απόψεις τους, να αμφισβητήσουν ή να επιβεβαιώσουν το περιεχόμενο του εκάστοτε κειμένου, εισχωρώντας δημιουργικά στον εποικοδομητικό διάλογο ανάμεσα στις γενιές και τις κουλτούρες που ενσωμάτωναν.²²

Συνεπώς, τα χειρόγραφα και οι σχολιαστές τους αντιπροσωπεύουν την ανανεωτική πνοή της Αναγέννησης και της ανθρωπιστικής - ουμανιστικής σκέψης, καθώς αποκτούν ανθρώπινη φωνή μέσα από τον πολυφωνικό διάλογο που ενυπάρχει στο περιεχόμενο των κειμένων. Μέσω αυτών παρέχεται στο αναγνωστικό κοινό η δυνατότητα να εξερευνήσει τις απόψεις, τις συζητήσεις και τις ιδέες που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής, αναδεικνύοντας τη σημασία της αλληλεπίδρασης και της συνέργειας μεταξύ των ποικίλων πνευματικών εκφάνσεων.²³

Σε ό, τι αφορά τους ίδιους τους μελετητές των πηγών, αξίζει να επισημανθεί πως ήταν άτομα με διαφορετικά προσωπικά ενδιαφέροντα με κοινό γνώρισμα την επιθυμία τους να μεταγγίζουν με σαφή και ξεκάθαρο τρόπο τις γνώσεις τους. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούσαν εναλλακτικές προσεγγίσεις ανάλογα με το υπό διερεύνηση υλικό. Πέρα όμως από την επιθυμία τους να διαλευκάνουν οι μελετητές και να εξομαλύνουν τα κείμενα που είχαν προς μελέτη, επιδίωκαν να συνεισφέρουν στην ανάκτηση της αίγλης της Αρχαιότητας κερδίζοντας και οι ίδιοι κύρος και αναγνώριση.²⁴

Μεταβαίνοντας από το Μεσαιωνικό ιδεώδες στο Αναγεννησιακό, δημιουργείται στους σχολιαστές της εποχής η ανάγκη να αποκωδικοποιήσουν και να ερμηνεύσουν κάθε απόσπασμα των αρχαίων κειμένων.²⁵ Σε κάθε γραπτό λογοτεχνικό κείμενο συνυφαίνονται προσωπικές, πολιτικές, κοινωνικές και πνευματικές ιδέες, ενώ

---

²¹ Dixon (2001): 40.

²² Dixon (2001): 39-40.

²³ Dixon (2001): 42.

²⁴ Dixon (2001): 42

²⁵ Kristeller (1960): 251.

σκιαγραφείται ανάγλυφα κάθε βήμα που ακολούθησε ο συγγραφέας κατά την αποτύπωση της σκέψης του.²⁶

Από την οπτική του αναγνώστη των έργων γίνεται φανερό από τους μελετητές πως οι αναγνώστες των χειρογράφων ή των έντυπων κειμένων, συνήθιζαν να γράφουν πρόχειρες σημειώσεις ή σχόλια στο περιθώριο των εγγράφων. Αυτό το στοιχείο έχει βαρύνουσα σημασία για τους ίδιους τους μελετητές καθώς με αυτόν τον τρόπο λαμβάνουν πρόσθετες πληροφορίες ιδιαίτερα σημαντικές για την κατανόηση του κειμένου που επεξεργάζονται και τις συνθήκες που επικρατούσαν τότε ή τα κίνητρα που έδωσαν ώθηση στη σκέψη του συγγραφέα. Κάθε αναγνώστης καταγράφει διαφορετικά σχόλια εξαιτίας του προσωπικού του τρόπου σκέψης και αντίληψης. Εάν ένα κείμενο διαβαζόταν από διαφορετικούς αναγνώστες και ο κάθε ένας έγραφε κάτι ξεχωριστό ή κάτι όμοιο με κάποιον άλλον, αυτό διαφαινόταν από την πληθώρα σχολίων που έχει γίνει στο κείμενο εξαιτίας των πολλαπλών αναγνώσεων του. Αποτυπώνονταν, έτσι, οι αυθόρμητες σκέψεις του κάθε αναγνώστη, στοιχείο ενδιαφέρον τόσο για την κατανόηση της συλλογιστικής πορείας του ίδιου του αναγνώστη, όσο και του τρόπου κατανόησης του ίδιου του κειμένου. Μέσα από τη διαδικασία αποκρυπτογράφησης των κειμένων, λοιπόν, ξετυλίγεται μπροστά στα μάτια των μελετητών όχι μόνο το κουβάρι της σκέψης, του ιδεολογικού υποβάθρου ή της συναισθηματικής νοημοσύνης του συγγραφέα, αλλά και των αναγνωστών του.²⁷

Η διαδικασία μελέτης και επεξεργασίας των χειρογράφων καθίσταται δύσκολη υπόθεση εάν ληφθεί επιπλέον υπόψη το γεγονός ότι απουσίαζε η αρίθμηση των γραμμών, ενώ και η στίξη δεν ήταν πάντα ευκρινής. Αυτό ωθούσε τους μελετητές στη χρήση εναλλακτικών τρόπων προσέγγισης των κειμένων και στην προσπάθεια σύλληψης του νοήματος με σκοπό την απόδοσή τους με πιο καίρια και πλήρη μορφή.²⁸

Ο Τίβουλλος ανήκει στους ποιητές όπως ο Προπέρτιος και ο Κάτουλλος, στους οποίους αποδίδεται μεγάλος αριθμός χειρογράφων όπου εντοπίζεται πληθώρα σχολιασμών. Αυτό μαρτυρά το αυξημένο ποσοστό αναγνωστών που μελέτησαν τα έργα του κατά τον 15^ο αιώνα.²⁹ Οι σχολιασμοί που καταγράφονται στο περιθώριο των κειμένων, επομένως, δεν αποδίδουν ευρεία κλίμακα πληροφοριών μόνο για το έργο,

²⁶ Kristeller (1960): 249.

²⁷ Dixon (2001): 38.

²⁸ Dixon (2001): 38-39.

²⁹ Dixon (2001): 55.

αλλά και για τον τρόπο σκέψης, τις ανησυχίες, τις αντιδράσεις και το πολιτιστικό υπόβαθρο των αναγνωστών κατά τη μελέτη, την προσέγγιση και την κατανόηση ενός κειμένου.³⁰

3. Άλβιος Τίβουλλος: Στοιχεία για τη ζωή και το ποιητικό του έργο

Ο Άλβιος Τίβουλλος καταγόταν από μία ευκατάστατη οικογένεια ιππέων. Ο ποιητής ανήκε στον κύκλο του Marcus Valerius Messala Corvinus, πάτρωνα των γραμμάτων και των τεχνών, πολιτικό και στρατιωτικό. Μάλιστα συμμετείχε στην εκστρατεία υπό την ηγεσία του Μεσσάλα εναντίον των Ακουϊτανών.³¹

Το έτος γέννησης του ποιητή δεν είναι γνωστό· τοποθετείται ανάμεσα στο 54 και λίγο μετά το 50 π.Χ., καθότι ο Οράτιος απευθύνεται προς αυτόν σαν σε νεότερό του. Ο θάνατός του υπολογίζεται λίγο μετά τον Βεργίλιο, επομένως κατά το έτος 19 ή στις αρχές του 18 π.Χ.³²

Μέχρι το 1475 δεν υπήρχε κάποιος σχολιασμός για το έργο του Τίβουλλου καθώς οι μελετητές εστίαζαν σε έργα άλλων συγγραφέων και ποιητών που γνώριζαν περισσότερη αναγνώριση. Αυτό το γεγονός όμως δεν τον κάνει λιγότερο αξιόλογο λογοτέχνη. Στην πραγματικότητα, ο Τίβουλλος αναγνωρίστηκε στο λατινόφιλο κοινό κατά τον 15^ο αιώνα, όπως φαίνεται από τον μεγάλο αριθμό χειρογράφων και τον αριθμό λέξεων, φράσεων και γραμματικών στοιχείων που σημειώνονται στα περιθώρια των έργων του. Ο Κοϊντιλιανός γράφει μάλιστα πως ο Τίβουλλος θεωρείται «ο πιο κομψός και καθαρός συγγραφέας» της εποχής του (10.1.93).³³

Στον Τίβουλλο αποδίδονται συνολικά 116 ελεγείες, οι οποίες εμπεριέχονται στο *Corpus Tibullianum*³⁴ (τιβουλλιανό corpus), ανθολογία ποιημάτων από λογοτέχνες που ανήκαν στον κύκλο του Βαλέριου Μεσσάλλα. Το 1472 τυπώθηκε η πρώτη πλήρης έκδοση των *Ελεγείων* του Τίβουλλου στη Βενετία, μαζί με τα ποιήματα του Κάτουλλου και του Προπέρτιου, καθώς και το έργο *Silvae* του Στάτιου. Την ίδια εποχή βέβαια έγινε η έκδοση του πρώτου βιβλίου των ποιημάτων και στη Ρώμη.

³⁰ Dixon (2001): 38-39.

³¹ Albrecht (2002): 859.

³² Albrecht (2002): 859.

³³ Dixon (2001): 62.

³⁴ Το *Corpus Tibullianum* είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει όλα τα έργα του Τίβουλλου και των άλλων ποιητών του λεγόμενου «κύκλου του Μεσσάλλα».

Το πρώτο βιβλίο των *Ελεγείων* δημοσιεύτηκε μετά το θρίαμβο του Μεσσάλα, δηλαδή μετά τον Σεπτέμβριο του 27 π.Χ. Το δεύτερο βιβλίο περιέχει μόνο έξι ποιήματα. Σήμερα τείνει να γίνει αποδεκτό πως και το βιβλίο αυτό δημοσιεύτηκε όσο ζούσε ο ποιητής. Τα υπόλοιπα έργα του που συμπεριλαμβάνονται στο τιβουλλιανό corpus προέρχονται από ποιητές του κύκλου του Μεσσάλα. Ωστόσο, σύμφωνα με την ομόφωνη γνώμη των ερευνητών, δεν είναι έργα του ίδιου του Τίβουλλου.³⁵

Το πρώτο βιβλίο του Τίβουλλου αποτελείται από δέκα ποιήματα ταξινομημένα με καλλιτεχνικό τρόπο. Στον Μεσσάλα απευθύνονται η πρώτη, η τρίτη και η έβδομη ελεγεία· ο Μεσσάλας μνημονεύεται επίσης και στην πέμπτη. Ο Τίβουλλος γράφει υπό το πρίσμα του ρομαντισμού για δύο πρόσωπα που τον ενδιαφέρουν μέσα στις ελεγείες του: την αγαπημένη του Δηλία και ένα αγόρι, με το όνομα Μάραθος.³⁶

Τη Δηλία τη συναντούμε στο πρώτο, δεύτερο, τρίτο, πέμπτο και έκτο ποίημα, ενώ τον νεαρό Μάραθο στο τέταρτο, όγδοο και ένατο ποίημα. Δύο από αυτές τις ελεγείες φέρουν διδακτικά στοιχεία. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ο Τίβουλλος είναι από τους ελεγειακούς ποιητές που γράφει για ομοφυλοφιλικό έρωτα.³⁷

Στην Ελεγεία 1.4 ο θεός Πρίαπος διδάσκει στον ποιητή πώς θηρεύει κανείς έναν νεαρό, ενώ στην Ελεγεία 1.8 ο Τίβουλλος προτρέπει ένα κορίτσι να ανταποκριθεί στην αγάπη του Μάραθου. Στις Ελεγείες 1.8 και 9 κυριαρχούν τα θέματα έρωτας προς ένα αγόρι και έρωτας προς μία γυναίκα, ενώ στην αρχή του βιβλίου παρουσιάζονται χωριστά, στη συνέχεια είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους.³⁸

Ο λόγος του Τίβουλλου είναι γεμάτος πάθος και αυτό είναι που τον κάνει ιδιαίτερα πειστικό. Υιοθετεί το λεπτό παιχνίδι εναλλαγής ανάμεσα στην ψυχολογική αναστάτωση και την πνευματική τάξη, χαρακτηριστικό του «λυρικού διαλογισμού».³⁹ Επίσης, αρέσκεται συχνά στο να αναγάγει τον έρωτα και τον συναισθηματικό κόσμο, στον οποίο περιέρχεται ο ερωτευμένος, σε ένα φανταστικό ή φαντασιακό επίπεδο.⁴⁰ Αυτή η επιθυμία τού να περιέρχεται σε έναν ονειρικό κόσμο, μακριά από τον θόρυβο και τη διαφθορά της αστικής Ρώμης, αποτέλεσε αφορμή θεώρησης της ποίησής του

³⁵ Albrecht (2002): 860.

³⁶ Albrecht (2002): 860.

³⁷ Μιχαλόπουλος (2015) : 25.

³⁸ Albrecht (2002): 860-861.

³⁹ Albrecht (2002): 863.

⁴⁰ Μιχαλόπουλος (2015): 25.

ως υπερβολικά απλής. Αυτό ωστόσο είναι και το γνώρισμα που τον διακρίνει: η απλότητα και η κομψότητα της γλώσσας και του ύφους του.⁴¹

Σαν εραστής ο Τίβουλλος είναι υπηρέτης της Αφροδίτης και σε πολλές ελεγείες πραγματεύεται ένα τυπικό ελεγειακό θέμα, το *servitium amoris*. Αυτό το μοτίβο το συνδέει με το θέμα της *inertia*, δηλαδή μιας ζωής σε διαρκές *otium*, και με το ιδεώδες του *vivere parvo contentum*.⁴² Μπροστά στον βωμό της Αφροδίτης πρέπει να υποχωρήσουν όλα τα υπόλοιπα, ακόμα και ο αυγούστειος αγροτικός ρομαντισμός, με τον οποίο τον ταυτίζουν πολλοί αναγνώστες του πρώτου βιβλίου του.⁴³

Ο Τίβουλλος επιθυμούσε την επιστροφή της παλιάς εποχής με την ελευθερία που τη χαρακτήριζε. Φαίνεται να είναι ο πρώτος που εισάγει στη ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία το μοτίβο της διαιώνισης.⁴⁴ Πιστεύει στο έμμεσο κυνήγι, δηλαδή στο ότι τα αγόρια πρέπει να αρέσουν στους ποιητές, δεδομένου ότι αυτοί έχουν τη δύναμη να δωρίζουν την αθανασία. Έχει βέβαια μία υψηλή αντίληψη για την ποίηση. Θεωρεί ότι την προστατεύει ο θεός. Η πολυμορφία της θεματικής του, τόσο στο συνολικό του έργο, όσο και στις μεμονωμένες ελεγείες του, μας επιτρέπει να τον θεωρήσουμε όχι μόνο ερωτικό ποιητή, αλλά και χαρακτηριστικό παράδειγμα ποιητή της εποχής του.

Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει το σχόλιο του Κοϊντιλιανού για τον Τίβουλλο ως «τον πιο εκλεπτυσμένο και κομψό από τους Ρωμαίους ελεγειακούς ποιητές».⁴⁵ Ο συγκεκριμένος χαρακτηρισμός μαζί άλλα επιδοκιμαστικά επίθετα που του αποδίδονται κατά τον 14^ο και 15^ο αιώνα, όπως «γοητευτικός» και «ευχάριστος», τον κατατάσσουν στους δημοφιλείς και πολυδιαβασμένους ποιητές της εποχής του, στοιχείο που επαληθεύεται και από τον αριθμό των σωζόμενων χειρογράφων του.⁴⁶

4. Μεθοδολογία σχολιασμού και περιεχόμενο των *Ελεγειών 1.5-8*

Η μέθοδος ανάλυσης του περιεχομένου των *Ελεγειών* του Τίβουλλου, όπως έγινε από τον Cillenio, εστιάζει στην κατανόηση των ποιημάτων ως ένα μέσο αποκάλυψης

⁴¹ Miller (1999): 189.

⁴² Veremans (1983): 423-436.

⁴³ Albrecht (2002): 863.

⁴⁴ Neumeister (1986): 110-125.

⁴⁵ Ο Marcus Fabius Quintilianus ήταν Ρωμαίος ρήτορας και παιδαγωγός με καταγωγή από την Καλάγουρη. Θεωρείται από τους σημαντικότερους ρήτορες της αρχαιότητας, ενώ το παιδαγωγικό του έργο είχε σημαντική επίδραση στον μετέπειτα ευρωπαϊκό αναγεννησιακό Ουμανισμό.

⁴⁶ Deligiannis (2024): 2.

αξιών, πεποιθήσεων, και κοινωνικών συνθηκών της αρχαίας ρωμαϊκής κοινωνίας. Στόχος μας είναι να αντιληφθούμε και να ερμηνεύσουμε τον τρόπο που έγιναν κατανοητές οι ποιητικές εκφράσεις και τον τρόπο που σχολιάστηκαν από τον Cillenio, έτσι ώστε να αναδειχθεί η σημασία τους σε σχέση με τον πολιτισμό και την ιστορία της εποχής. Μέσα από την κατηγοριοποίηση των σχολίων του Cillenio στο έργο του Τίβουλλου θα επιχειρήσουμε να φωτίσουμε τα λεξιλογικά χαρακτηριστικά που εντοπίζονται στις Ελεγείες 1.5-8, τις οποίες επεξεργαζόμαστε, να καταδείξουμε τις θεματικές που συγκεντρώνονται στο έργο, τα υποκειμενικά μηνύματα που εντοπίζονται από τον Τίβουλλο και τους προσωπικούς σχολιασμούς του Cillenio, με κύρια κατεύθυνση την κατανόηση τόσο της σημασίας και της αξίας αυτών των στοιχείων, όσο και του τρόπου συγκερασμού της αρχαίας ρωμαϊκής κοινωνίας και της σύγχρονης αντίληψης.

Η μεθοδολογία σχολιασμού και ανάλυσης των *Ελεγείων* του Τίβουλλου μπορεί να βασιστεί σε διαφορετικές προσεγγίσεις, όπως λογοτεχνική, φιλοσοφική, ιστορική. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να γίνει εμβάθυνση σε επίπεδο ερμηνείας και κατανόησης του κειμένου.

Πιο αναλυτικά από λογοτεχνική σκοπιά εξετάζουμε τις μεταφορές, τις εικόνες, τον ρυθμό και την ομοιοκαταληξία των *Ελεγείων*. Από φιλοσοφική πλευρά προσεγγίζουμε το έργο με βάση τα προβαλλόμενα φιλοσοφικά θέματα, όπως η αρετή, η τύχη, η ευτυχία, η ηθική ή η σχέση ανάμεσα στις ανθρώπινες πράξεις και το θείο ή το μεταφυσικό στοιχείο. Από λεξιλογική οπτική, διερευνούμε τα συνώνυμα ή τις παραφράσεις, ενώ παράλληλα επεξεργαζόμαστε τα γραμματικά σημεία διακρίνοντας τη χρήση άγνωστων λέξεων ή όρων από την ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία. Από κοινωνιολογική άποψη, μελετώνται κοινωνικά ή αναχρονιστικά χαρακτηριστικά που αντανακλούν τη δομή και τις αξίες των κοινωνικών ομάδων στη ρωμαϊκή κοινωνία υπό το πρίσμα των *Ελεγείων*. Εκτός από αυτά, εξετάζουμε τις επιδράσεις που δέχτηκε ο Τίβουλλος από άλλους ποιητές, αρχαίους και σύγχρονους, και του τρόπου που ο ίδιος ενσωματώνει τεχνικές και κοινά θέματα στο έργο του. Έτσι, μπορεί να προστεθεί ένα λιθαράκι στη σύγχρονη ανάλυση, εξέταση και προσέγγιση των ερμηνευτικών σχολιασμών που μας παρέχει η ρωμαϊκή λογοτεχνία και οι μελετητές της.⁴⁷

---

⁴⁷ Dixon (2001): 38.

Σε ό, τι αφορά το περιεχόμενο των *Ελεγείων* 1.5 -8, εκείνο που χρειάζεται να επισημάνουμε είναι ότι κάθε ένα απόσπασμα μπορεί να θεωρηθεί ένα ξεχωριστό ποίημα το οποίο αποτυπώνει μια διαφορετική εμπειρία του ποιητή Τίβουλλου.

Πιο αναλυτικά, στο ποίημα 1.5, ο Τίβουλλος συνειδητοποιεί ότι τα όνειρά του για μια ιδανική ζωή στην εξοχή μαζί τη Δηλία είναι μάταια. Οι δυο τους βρίσκονται σε διαφωνία και μοιάζουν να έχουν χωρίσει. Ο ποιητής δείχνει να μην αντέχει τον χωρισμό καθώς τον βασανίζει η αγάπη του για τη Δηλία (2-4). Παραπονιέται πως η Δηλία τον προδίδει και πιστεύει πως ένας άλλος άντρας απολαμβάνει τον έρωτά της (17-18).⁴⁸

Ο Τίβουλλος στο απόσπασμα αυτό αναφέρεται στην κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα της εποχής του και αναδεικνύει μέσω της ποιητικής μυθοπλασίας την ηθική διαφθορά, που επικρατεί. Εξάλλου χαρακτηριστικό μοτίβο της ποίησής του είναι η εσωτερική πάλη του ατόμου με σκοπό την προσωπική, κοινωνική ή ερωτική του πληρότητα.⁴⁹

at mihi felicem vitam, ...
fingebam demens (1.5.19-20)

Haec mihi fingebam, quae nunc Eurisque Notusque
iactat odoratos vota per Armenios. (1.5.35-36)

Στο ποίημα 1.6 ο Τίβουλλος επαινεί τους αγρότες ως τους πλέον ευτυχισμένους ανθρώπους, διότι αντιλαμβάνονται και αναγνωρίζουν την αξία των καλλιεργημένων εκτάσεων. Η φυσική απλότητα και ευημερία της υπαίθρου συνιστά την υψηλότερη μορφή ευτυχίας. Ωστόσο η Δηλία δεν δείχνει να εκτιμά αυτή την αξία και ευλογία της γης. Δεν νιώθει ότι της ταιριάζει η αγροτική λιτότητα. Έτσι, ο Τίβουλλος απομυθοποιεί την αγαπημένη του. Μάλιστα ο χαρακτηρισμός «*callida*» (1.6.6), που της αποδίδει, φανερώνει τη σκληρή συμπεριφορά που υιοθετεί απέναντί της ως ποιητής - εραστής απέναντι στην κοπέλα του. Ωστόσο, στο τέλος του ποιήματος 1.6 εκφράζει την επιθυμία του να καταστούν πρότυπο έρωτα στα γράματά τους: μια

⁴⁸ Musurillo (1970): 389.

⁴⁹ Musurillo (1970): 391-392. Miller (1999): 185.

αντίθεση που υποδηλώνει τη βαθιά αγάπη του για τη Δηλία παρόλα τα αντικρουόμενα συναισθήματα που βιώνει.⁵⁰

*Haec aliis maledicta cadant; nos, Delia, amoris
exemplum cana simus uterque coma. (1.6.85-86)*

Τα ποιήματα 1.5 και 1.6 έχουν ως κεντρικό πρόσωπο τη Δηλία, ενώ το ποίημα 1.7, που ακολουθεί, είναι «γενεθλιακόν» και αφιερωμένο στον Μεσσάλα. Ο Τίβουλλος επανέρχεται στο θέμα της γης φανερώνοντας την καταστροφική επίδραση που έχει ο πόλεμος στην αγροτική και κοινωνική ζωή του ατόμου. Εκφράζει την επιθυμία πως προτιμά την ειρηνική και ήρεμη ζωή από την αστάθεια και τη βιαιότητα που επικρατεί σε περίοδο πολέμου. Αυτό το πετυχαίνει με αφορμή τον εορτασμό των γενεθλίων του Μεσσάλα, στο πλαίσιο του οποίου αποδίδονται δώρα, τιμές και προσφορές προς τον θεό της ειρήνης και του κρασιού, Όσιρη, αλλά και προς τον Βάκχο.⁵¹

*Evenere: novos pubes Romana triumphos
vidit et evinctos bracchia capta duces;
at te victrices lauros, Messalla, gerentem
portabat nitidis currus eburnus equis.
non sine me est tibi partus honos. (1.7.5-9)*

Στο ποίημα 1.8 ο Τίβουλλος, ως ποιητής - εραστής και πάλι, νιώθει πικραμένος με τον Μάραθο αυτή τη φορά, για τους ίδιους λόγους που είχε πικραθεί από τη Δηλία στο ποίημα 1.5. Ο Μάραθος, ένα νεαρό αγόρι, ενδίδει στο θέλγητρο του πλούτου και υποφέρει εξαιτίας της Φιλότης, όπως υπέφερε η Τιβουλλική persona εξαιτίας του. Τότε εμφανίζεται η Νέμεσις. Στο τέλος αποκαλύπτεται η ικανοποίηση του Τίβουλλου για τον πόνο που ένωσε ο Μάραθος, όπως ακριβώς είχε πονέσει και ο ίδιος.⁵²

Hic Marathus quondam miseros ludebat amantes,

⁵⁰ Gaisser (1971): 212.

⁵¹ Moore (1989): 427.

⁵² Booth (1996): 233.

nescius ultorem post caput esse deum. (1.8.67-77)

5. Berardino Cillenio: Στοιχεία για τη ζωή και το έργο του

Ο Berardinus ή Bernardinus Cillenius (Berardino ή Bernardino Cillenio) ήταν νεολατίνος ποιητής⁵³, Ουμανιστής και μέλος της Ρωμαϊκής Ακαδημίας του Pomponio Leto⁵⁴, όπου δίδασκε ως δάσκαλος έως το έτος 1468.⁵⁵ Οι πληροφορίες για τη ζωή και την καταγωγή του είναι περιορισμένες. Η γέννησή του τοποθετείται γύρω στο 1445⁵⁶ και ο θάνατός του περίπου μετά το 1475, καθώς δεν υπάρχουν καθόλου πληροφορίες για τον ίδιο.⁵⁷

Καταγόταν πιθανόν από τη Βερόνα της Ιταλίας, από όπου προέρχεται ο χαρακτηρισμός ‘Veronensis’, ή από μία επαρχία της περιοχής της Βερόνας, η οποία λέγεται Peschiera del Garda. Το όνομα ‘Cillenius’, που του αποδίδεται, ενδέχεται να είναι ψευδώνυμο ή αντιπροσωπευτικό κάποιου στοιχείου του χαρακτήρα του, καθώς εκλείπουν στοιχεία της οικογενειακής του προέλευσης.⁵⁸

Σύμφωνα με ιστορικά δεδομένα, ο Cillenio συμμετείχε στη συνωμοσία του Καλλίμαχου μαζί με τον Pomponio, με τον οποίο αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη Ρώμη και να φύγουν στη Βενετία το 1468⁵⁹. Η παραμονή τους εκεί ήταν σύντομη,⁶⁰ καθώς υπάρχουν μαρτυρίες που αναφέρουν ότι το φθινόπωρο του 1469 ο Pomponio αναχώρησε από τη Βενετία, ενώ ο Cillenio παρέμεινε για λίγο περισσότερο και επέστρεψε πιθανότατα στη Ρώμη το 1471, με την άνοδο του Sixtus IV στην εξουσία.⁶¹ Έκτοτε έλαβε πιθανότατα θέση καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Sapienza (Studium Urbis).

Τη σύνδεση του Cillenio με τη Sapienza μαρτυρά η επιλογή του να αφιερώσει το μοναδικό αξιόλογο έργο του, τον σχολιασμό του έργου του Τίβουλλου, στον Battista Orsini, ο οποίος ήταν αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου και θεματοφύλακας των

⁵³ Hausmann (1980): 430.

⁵⁴ Kegan et al. (1894): 41f

⁵⁵ Ο Giulio Pomponio Leto ήταν Ιταλός ανθρωπιστής. Το 1465 ίδρυσε μια κοινωνία ουμανιστών στη Ρώμη, γνωστή ως ‘Academia Romana’.

⁵⁶ Deligiannis (2024): 1· Dixon (2001): 58.

⁵⁷ Dixon (2001): 58.

⁵⁸ Deligiannis (2024): 1· Dixon (2001): 58.

⁵⁹ Deligiannis (2024): 1-2 Dixon (2001): 58.

⁶⁰ Deligiannis (2024): 1.

⁶¹ Dixon (2001): 59.

καταλόγων ‘Camera Urbis’, όπου καταγράφονταν τα ονόματα των καθηγητών που λάμβαναν αποδοχές.⁶² Ωστόσο, το όνομα του σχολιαστή δεν συμπεριλαμβάνεται στους εν λόγω καταλόγους. Πολλοί βέβαια ήταν εκείνοι των οποίων τα ονόματα εκλείπουν από τους καταλόγους, αν και συνεργάζονταν με το Πανεπιστήμιο.⁶³ Σε κάθε περίπτωση, η αφιέρωση του έργου του στον Battista Orsini αποδεικνύει μία κοινή τακτική της εποχής, κατά την οποία συνηθίζονταν η επιλογή ατόμων με εξουσία και δύναμη, με σκοπό την κάλυψη ιδιοτελών συμφερόντων, όπως προστασία και εργασία.⁶⁴

Πέρα από αυτό, η σύνδεση του Cillenio με το Πανεπιστήμιο της Sapienza γίνεται φανερή μέσω των ταξιδιωτικών του περιηγήσεων και της επαγγελματικής του πορείας. Η πορεία του συμπίπτει με την πορεία του Pomponio Leto, αλλά και άλλων στελεχών της Ακαδημίας. Κάτι τέτοιο ενισχύει την άποψη ότι δίπλα σε διακεκριμένα πρόσωπα υπήρχαν και κάποιοι που παρέμεναν στην αφάνεια λόγω μη δημοσιευμένου ή αναγνωρισμένου έργου τους. Αυτό βέβαια δεν υποδηλώνει πως ήταν λιγότερο σημαντικοί. Όποιοι και αν είναι όμως οι παράγοντες που ευνόησαν την ενδυνάμωση του δεσμού ανάμεσα στον Cillenio και το Studium Urbis (το Πανεπιστήμιο της Sapienza), είναι αξιοσημείωτο πως το εκπαιδευτικό ίδρυμα αποτέλεσε σταθμό στην εξέλιξη της μετέπειτα πορείας του.⁶⁵

Σε ό, τι αφορά τα φιλολογικά του ενδιαφέροντα και τα έργα του, φαίνεται πως ο Cillenio, εκτός από τον σχολιασμό του στο έργο του Τίβουλλου, είχε συντάξει πριν το 1475, για το έργο ‘Carmina Priapea’, έναν σχολιασμό⁶⁶ ο οποίος, ωστόσο, δεν τυπώθηκε ποτέ. Σύμφωνα με τον Hausmann, ήταν γεμάτο λάθη και πιθανόν δεν ανήκε στον Cillenio.⁶⁷ Έτσι, αποφεύχθηκε η δημοσίευσή του.⁶⁸ Το μοναδικό αντίγραφο χειρόγραφο που μπορεί να εντοπιστεί, βρίσκεται στο Παρίσι.⁶⁹

Ο Hausmann υποστηρίζει ότι ο Cillenio συνήθιζε να σχολιάζει κάθε επίγραμμα και να επεξηγεί κάθε δυσνόητο όρο με τρόπο απλοϊκό και σχεδόν παιδαριώδη.⁷⁰

⁶² Dixon (2001): 59.

⁶³ Dixon (2001): 59.

⁶⁴ Dixon (2001): 59.

⁶⁵ Dixon (2001): 60.

⁶⁶ Ρώμη, 1475, HC 155522: ‘*iamdudum Priapeiam meditationem edidissem, nisi me quorundam severiorum amicorum rigitas inhibuisset*’ (1,27) στο Hausmann (1980): 430.

⁶⁷ Hausmann (1980): 430-431.

⁶⁸ Deligiannis (2024): 2.

⁶⁹ Παρίσι: BN cod. Lat. 8257, f 52-975v

⁷⁰ Hausmann (1980): 430.

Επιπλέον, όπως γράφει ο Hausmann, σύμφωνα με τον Cillenio συγγραφέας των “Priarea” θεωρείτο ο Βεργίλιος.⁷¹

Ο Giovanni Calfurnio, από την Brescia (1474-1503)⁷², στον πρόλογο της έκδοσής του για τον Τερέντιο το 1476, απευθυνόμενος στον Μάρκο Αυρήλιο, παραπονιέται για την επιπολαιότητα των σύγχρονών του, συμπεριλαμβανομένου του Cillenio, που ενώ είχαν τόσες γνώσεις, παρέμειναν στον σχολιασμό κειμένων μη ξεδιπλώνοντάς τες.⁷³

Παρά τα σχόλια άλλων συγγραφέων, ωστόσο, ο Cillenio επέδειξε αληθινό ενδιαφέρον για την ελεγειακή ποίηση. Μάλιστα έγραψε και τα δικά του λατινικά ποιήματα. Το ένα ελεγειακό ποίημα το αφιέρωσε στην Battista Sforza, τη σύζυγο του Federico da Montefeltro, μετά τον θάνατό της το 1472. Ο Federico Veterani στο Βατικανό, το συμπεριέλαβε σε μία ενιαία ποιητική συλλογή.⁷⁴ Το άλλο ποίημα που έγραψε ο Cillenio, το αφιέρωσε στη μνήμη του Alexander [Cinutius]. Αυτό είναι και το μόνο στοιχείο που υπάρχει για το έργο του μετά την επιστροφή του στη Ρώμη από τη Βενετία το 1470.⁷⁵

Η αγάπη του Cillenio, όμως, για την ελεγειακή ποίηση διαφαίνεται και από την πρόθεσή του να συντάξει σχόλια για το έργο του Κάτουλλου και του Προπέρτιου⁷⁶, όπως αναφέρει προφητικά στο τέλος του σχολιασμού του έργου του Τίβουλλου ‘*Ελεγείες*’, όπου υιοθετεί τη στάση του συγγραφέα - εκδότη. Αυτό το στοιχείο μαρτυρά το ενδιαφέρον του για τις τεχνικές και τις μεθόδους που ακολουθούσαν οι αρχαίοι ποιητές.⁷⁷

Με την έλευση της τυπογραφίας, η ενασχόληση με τον έντυπο λόγο αυξήθηκε.⁷⁸ Έτσι οι μελετητές- σχολιαστές απέκτησαν ευρεία αναγνώριση όση και οι συγγραφείς - ποιητές τους οποίους μελετούσαν.⁷⁹ Τα σχόλια τοποθετούνταν γύρω από το πρωτότυπο κείμενο και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δίνουν την εντύπωση ότι αποτελούν μέρος του ίδιου του κειμένου. Ωστόσο, ο σχολιασμός του Cillenio για το έργο του Τίβουλλου τυπώθηκε χωριστά και κατ’ αντιστοιχία με το πρωτότυπο

⁷¹ Hausmann (1980): 427.

⁷² Dixon (2001): 61.

⁷³ Monfasani (1998): 41.

⁷⁴ Vat. Urb. Lat. 1193.

⁷⁵ Avesani (1984): 200.

⁷⁶ Dixon (2001): 61.

⁷⁷ Dixon (2001): 62.

⁷⁸ Dixon (2001): 63.

⁷⁹ Ciapponi (1960): 7, n.3.

ποίημα. Αυτή η μορφή ήταν μοναδική ανάμεσα στις εκδόσεις που παρήγαγε ο Georg Lauer.⁸⁰

Ο σχολιασμός του Cillenio στις *Ελεγείες* του Τίβουλλου ήταν η πρώτη και πληρέστερη μελέτη που κυκλοφορούσε σε έντυπη μορφή κατά την περίοδο 1475-1500, γεγονός που δικαιολογεί και το έντονο ενδιαφέρον των αναγνωστών και των θαυμαστών για το έργο του την εποχή εκείνη.⁸¹

Ο Cillenio ανήκει στους μετα-αναγεννησιακούς μελετητές. Η τεχνική σχολιασμού του συνδυάζει παραδοσιακές νόρμες με πιο ελεύθερες και νέες - καινοτόμες προσεγγίσεις, με τις οποίες παρουσιάζονται στοιχεία όπως τελετουργίες, μύθοι, έθιμα ή δίνεται έμφαση σε σπάνιους λεξιλογικούς όρους και παραπομπές μεγάλου αριθμού άλλων συγγραφέων.⁸²

Χαρακτηριστικό είναι πως παρόλη την ελευθερία που προέτασσε η ιταλική Αναγέννηση, οι περισσότεροι μελετητές των κλασικών κειμένων ήταν εξαιρετικά συντηρητικοί, ακολουθώντας με σαφή τρόπο τις πρακτικές των προκατόχων τους, χωρίς να πειραματίζονται με νέες μεθόδους.⁸³ Ο Cillenio, ανήκει μαζί με άλλους συγγραφείς του 15^{ου} αιώνα σε αυτούς τους μελετητές που καθοδηγούν τον αναγνώστη ώστε να αντιληφθεί τα βαθύτερα νοήματα των λέξεων ενός κειμένου.⁸⁴ Ως αποτέλεσμα, ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζει ένα έργο και το σχολιάζει συνιστά έναν συγκεκριασμό καθιερωμένων τεχνικών και μεθόδων με νεωτεριστικά και πιο σύγχρονα εργαλεία αναζήτησης και προσέγγισης, στοιχείο που τον κάνει ιδιαίτερα ξεχωριστό.⁸⁵

6. Μεθοδολογικά εργαλεία και τεχνικές του Cillenio στις *Ελεγείες* του Τίβουλλου

Ο σχολιασμός του Cillenio βασίζεται σε πρακτικές της μεσαιωνικής περιόδου, σύμφωνα με τις οποίες η κατανόηση κάθε λέξης και φράσης, που υπάρχει στο αρχαίο κείμενο, γίνεται με βάση τον πλούσιο κατάλογο πηγών και την ποικιλία

⁸⁰ Coppini, n.12· Dixon (2001):63.

⁸¹ Dixon (2001): 64.

⁸² Dixon (2001): 65.

⁸³ Dixon (2001): 65.

⁸⁴ Dixon (2001): 98.

⁸⁵ Dixon (2001): 65· Ciapponi (1995): 7.

πληροφοριακού υλικού που υπήρχε διαθέσιμο.⁸⁶ Τέτοιες πηγές είναι κείμενα Λατίνων και Ελλήνων συγγραφέων, κείμενα από την Κλασική, Μετακλασική και Μεσαιωνική περίοδο, αλλά και υλικό που προέρχεται από τους σύγχρονους του.

Έτσι, ο μελετητής κάνει παραπομπές στα έργα αρχαίων ή σύγχρονων συγγραφέων και ποιητών, όπως του Κάτουλλου, του Οράτιου και του Βεργίλιου σε μια προσπάθεια να εξηγήσει και να διευκρινίσει τη διαφορετική έννοια που προσλαμβάνει ένας όρος ενταγμένος σε διαφορετικά συμφραζόμενα.⁸⁷ Κάποιες φορές επίσης κάνει αντιστοιχία νοηματικών δεσμών και ερμηνευτικών αποχρώσεων ώστε να επαληθεύσει τη νοηματική ακολουθία ή και ανακολουθία μια λέξης ή φράσης ανάλογα με το περιεχόμενο στο οποίο εντάσσεται.⁸⁸ Παράλληλα, συνηθίζει να κάνει δικούς του παραλληλισμούς λόγω του ευρέως πλαισίου γνώσεων που διαθέτει, χωρίς ωστόσο να περνά σε συγκρίσεις.⁸⁹ Ως αποτέλεσμα, εντοπίζει τα κοινά θέματα τα οποία εμπνέουν και απασχολούν τους ποιητές και συγγραφείς εκείνης της εποχής, παρέχοντας τη δυνατότητα στον αναγνώστη με αφορμή τις *Ελεγείες* του Τίβουλλου να αντιληφθεί τον τρόπο με τον οποίο ο καθένας τα κατανοεί και τα αποδίδει.⁹⁰

Σε μεθοδολογικό επίπεδο ο Cillenio επεξεργάζεται ‘ξένους’ όρους και τους αναλύει επιχειρώντας να διερευνήσει με κριτική σκοπιά τον τρόπο με τον οποίο τους εντάσσουν στον λόγο τους άλλοι ποιητές ή συγγραφείς.⁹¹ Κατ’ αυτόν τον τρόπο επιδιώκει να παρέχει στους αναγνώστες του μια ολοκληρωμένη ανάλυση και ερμηνεία των ποιημάτων του Τίβουλλου.

Μια άλλη τεχνική που χρησιμοποιεί ο Cillenio είναι να εντοπίζει και να σχολιάζει ρητορικές και ποιητικές τεχνικές, αλλά και εκφραστικά μέσα όπως παρομοιώσεις και μεταφορές⁹². Πιο συγκεκριμένα, σχολιάζοντας την παρομοίωση του ανεμοστρόβιλου «turbo» στον στίχο 1.5.3, ο Τίβουλλος υποδηλώνει την αναταραχή των συναισθημάτων των ερωτευμένων. Όπως, δηλαδή, ο ανεμοστρόβιλος παρασύρει

⁸⁶ Dixon (2001): 67.

⁸⁷ Ορατ. Carm., 1.5.9· Κάτουλλος, 70.1 στο Dixon (2001): 69.

⁸⁸ Dixon (2001): 67.

⁸⁹ Π.χ. ‘quare Maro *per comparisonem* dixit: “tum pietate grauem ac meritis si forte uirum quem / conspexere silent arrectisque auribus astant...”· Ο Cillenio παραλληλίζει τον Αινεία με τον Μεσσάλα και τις στρατηγικές του Βεργίλιου με του Τίβουλλου (Verg, *Aen.* 1.151). Σε άλλο σημείο παρομοιάζει τη Δηλία με τη Θέτιδα (1.5.45): *comparat pulchritudinem amatricis cum formositate Thetidis*.

⁹⁰ Dixon (2001): 69.

⁹¹ Dixon (2001): 68.

⁹² Π.χ. 1.5.76 (‘In liquida nat tibi linter aqua’)

αντικείμενα με το πέρασμά του, έτσι και τα δεινά της αγάπης και του έρωτα παρασύρουν τους ανθρώπους.⁹³

Ο Cillenio συνηθίζει να κάνει παραφράσεις σε σημεία όπου το κείμενο δεν είναι αρκετά εύληπτο ή κατανοητό, αλλά και κάποιες φορές ακόμα και σε σημεία όπου ο λόγος είναι απλός με σκοπό να συμπληρώσει το νοηματικό περιεχόμενο.⁹⁴ Επίσης, κατά τον σχολιασμό λέξεων ή φράσεων παραθέτει συνώνυμες λέξεις ή εκφράσεις. Για παράδειγμα στον στίχο 1.5.18, “Utitur precibus meis”, το οποίο μεταφράζεται «οι προσευχές μου», ο Cillenio επιλέγει να επεξηγήσει περαιτέρω με τη συνώνυμη φράση γράφοντας: «precibus scilicet quibus te precari consueveram», επεξηγώντας τη φράση ως «τις προσευχές με τις οποίες προσευχόμουν».⁹⁵ Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρακτικής αυτής είναι η απόδοση συνώνυμης λέξης στον στίχο 1.5.7, όπου η λέξη «foedera», που σημαίνει «συμφωνία», αποτυπώνεται από την συνώνυμη-ομώνυμη λέξη «pactiones».

Επιπλέον, ο μελετητής εντοπίζει σχήματα λόγου όπως συνεκδοχές,⁹⁶ μετωνυμίες,⁹⁷ υπαλλαγές.⁹⁸ Σε ό, τι αφορά τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις του, αυτές αφορούν κυρίως ηθικές αρχές και συμπεριφορές, που ταιριάζουν σε ένα ηθικά ακέραιο άτομο, καθώς και ιστορικά αλλά και πολιτιστικά στοιχεία, που φέρει η κοινωνία.⁹⁹

Χαρακτηριστικό είναι πως ο Cillenio ακολουθεί την παραδοσιακή μέθοδο σχολιασμού που επικρατούσε κατά τους προηγούμενους τέσσερις αιώνες διατυπώνοντας στο περιθώριο σχόλια και επεξηγήσεις άγνωστων λέξεων και ιδιωμάτων γραμμή προς γραμμή, ετυμολογικές εξηγήσεις και αναδιατυπώσεις του νοήματος του κειμένου.¹⁰⁰ Βέβαια, κάποιες φορές προτιμά να ακολουθεί πιο ελεύθερη τακτική και όχι ανά γραμμή αποδίδοντας συνώνυμα με μια συνολική ερμηνεία αντιμετώπισης του περιεχομένου (όπως π.χ. στους στίχους 1.5.7 και 2.7.124-126).¹⁰¹

⁹³ 1.5.3 ('suam denotat instabilitatem, cum a turbine *similitudinem* sumat, amantes enim vario aestu afflictionum fluctuant')· 3.7.41-4 'pari pondéré...libra': 'quod statim per *similitudinem* declarat'.

⁹⁴ Dixon (2001): 66.

⁹⁵ Dixon (2001): 68-69.

⁹⁶ Π.χ. 2.1.55: Minio suffusus bacche rubenti: hoc est habens faciem rubrica illitam per *synecdochen*'.

⁹⁷ Π.χ. 2.1.65 'Textrix operata Mineruam': '*inuentricem pro re inuenta, id est telam, posuit*')

⁹⁸ Π.χ. 3.7.125: Iupiter...uectus...uicinum olympum liquit: '*hipalage* est. Nam prius liquit coelum deinde ueniens affuit'.

⁹⁹ Dixon (2001): 72.

¹⁰⁰ Dixon (2001): 66-67.

¹⁰¹ Dixon (2001): 68-69.

Ο Cillenio προτιμά τις ετυμολογικές αναλύσεις όρων, φράσεων και νοηματικού περιεχομένου που πηγάζουν από τα λατινικά και τα ελληνικά, γλώσσες κοινές στον ίδιο και τους σύγχρονούς του.¹⁰² Χαρακτηριστικό παράδειγμα ετυμολογικού σχολιασμού είναι η λέξη «*synenthusiasmos*», την οποία ο Cillenio αποδίδει παραποιημένα ως μια «θεϊκή έμπνευση για την πρόβλεψη των πραγμάτων» στους στίχους 1.6.45-46, διαχωρίζοντας τον όρο στα συνθετικά του μέρη “*syn enthusiasmo*”. Ουσιαστικά εννοεί «σὺν ἐνθουσιασμῶ», δηλαδή «με ενθουσιασμό».¹⁰³ Η φράση που παραδίδει ο Cillenio μοιάζει πολύ με εκείνη που υπάρχει στη μετάφραση του Στράβωνα από τον Guarino Guarini, μια εκδοχή που πιθανότατα υιοθέτησε και ο Cillenio. Έτσι, λοιπόν, ο μελετητής περνά στην ετυμολογία των λέξεων και ανακαλύπτει ετυμολογικές συνάφειες μέσα από τα παράγωγά τους.

Ο Cillenio αποφεύγει την κριτική ανάλυση και διόρθωση του κειμένου σε αντίθεση με τους σύγχρονούς του, οι οποίοι παρεμβαίνουν σε υφολογικό και γλωσσολογικό επίπεδο με σκοπό την εξομάλυνση του νοήματος. Το Τιβουλλιανό corpus είναι απαλλαγμένο από τέτοια σημεία τα οποία να χρειάζονται τροποποίηση.¹⁰⁴ Έτσι, ο Cillenio δεν συνηθίζει να ασχολείται με τα ‘προβληματικά’ σημεία του κειμένου κατά τον σχολιασμό του, ούτε να περνά στην αλλοίωση του έργου κάνοντας κριτική επεξεργασία και διορθωτικές παρεμβάσεις.¹⁰⁵ Αυτό συμβαίνει σε μερικά μόνο σημεία, όπως στον στίχο 3.7.140 σχετικά με την ονομασία του ‘*Theron*’, και στο 3.7.200 σχετικά με τις αφηγήσεις του Ιουστίνου και του Πλούταρχου για τον Γύλιππο. Ο Cillenio στις περιπτώσεις αυτές παραπέμπει στο αντίστοιχο αρχαίο κείμενο ή κινείται με βάση τις ιστορικές πηγές προκειμένου να τεκμηριώσει τα δεδομένα που σχολιάζει. Δεν διορθώνει ο ίδιος το κείμενο. Αντίθετα, βασίζεται σε συγκεκριμένα στοιχεία για την επαλήθευση της ορθότητας των στοιχείων που σχολιάζει.¹⁰⁶

Με τις παρατηρήσεις ηθικού νοήματος για τον χαρακτήρα και τη συμπεριφορά των γυναικών, αλλά και για το ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο, ο Cillenio επιχειρεί να συμπληρώσει ή να φωτίσει το γραπτό κείμενο και να δώσει μια ευρύτερη ερμηνεία

¹⁰² Ciarrponi, 10, and section D. στο Dixon (2001): 77.

¹⁰³ Deligiannis (2024): 19.

¹⁰⁴ Dixon (2001): 78.

¹⁰⁵ Dixon (2001): 78· Kenney (1974): 3.

¹⁰⁶ Dixon (2001): 79.

στο περιεχόμενό του.¹⁰⁷ Η μεθοδολογία στην οποία στηρίζεται ο Cillenio κατά τον σχολιασμό των *Ελεγειών* του Τίβουλλου φανερώνει τις πολιτιστικές του παραδοχές και απόψεις. Ακόμα και οι ετυμολογήσεις του ή τα συνώνυμα που χρησιμοποιεί είναι δηλωτικά στοιχεία των αξιών του και της στάσης του απέναντι στην επικρατούσα κουλτούρα της εποχής του. Το ιδεολογικό του υπόβαθρο ή ακόμα και οι προκαταλήψεις του αντανακλώνται στο σχολιαστικό του έργο είτε άθελα, μέσω της διατύπωσης, είτε από επιλογή, είτε σιωπηρά, είτε μέσω αμφισβήτησης.¹⁰⁸ Όλα αυτά αποδίδουν τον τρόπο σκέψης του σχολιαστή, αλλά και του ποιητή.

Τα ερεθίσματα, οι εικόνες, οι αξίες, οι ιδέες και οι συμπεριφορές που ενυπάρχουν στην κοινωνία και το ανθρώπινο περιβάλλον του 15^{ου} αιώνα, αποτυπώνονται στο γραπτό κείμενο και επηρεάζουν τις ανθρώπινες αντιδράσεις του καθενός, όπως και την κειμενική προσέγγιση του Cillenio είτε συνειδητά είτε ασυνειδητά κατά την εφαρμογή της τεχνικής μεθοδολογίας που ακολουθεί στον σχολιασμό του.¹⁰⁹

Συγκεκριμένα οι αρχές και οι αξίες του Cillenio αντανακλώνται μέσα από τον σχολιασμό ζητημάτων που σχετίζονται λόγω χάρη με το γυναικείο φύλο, την αγάπη, τη φτώχεια και τον πλούτο και τη θρησκεία.¹¹⁰ Μία τέτοια τεχνική σχολιασμού εμπεριέχει την προσωπική σφραγίδα του ίδιου του μελετητή και φανερώνει τη διδακτική προοπτική του ποιήματος. Ας αναφερθούν ως χαρακτηριστικά παραδείγματα η ερμηνεία του Cillenio στο χωρίο 1.5.20 για την εγγενή προδιάθεση αυταρέσκειας του γυναικείου φύλου και εξαπάτησης του ατόμου. Με το σχόλιο ‘Fingebam demens’, που μεταφράζεται ως: «υποκρινόμουν τον τρελό» καταλήγει στο ότι ‘είναι τρελός γιατί είχε ελπίσει στην αστάθεια μιας γυναίκας’.¹¹¹ Ο Cillenio με αυτόν τον τρόπο θίγει το θέμα της ασυνέπειας μιας γυναίκας, εννοιολογική σημασία που εντοπίζεται και στο πρώτο βιβλίο των ποιημάτων του Ορατίου (1.5.5-15), όπου γίνεται αναφορά ‘στην άπιστη και άδεια γυναίκα’ που απολαμβάνει προσωρινά ένας εύπιστος νεαρός.

Το ίδιο συμβαίνει και με την παρατήρηση που εκφράζει στον στίχο 1.5.60 για το ότι ‘δεν υπάρχει γυναίκα τόσο αγνή που να μην διαφθείρεται από τα χρήματα’. Αυτό το στοιχείο καθρεφτίζει την κυριαρχούσα γυναικεία αντίληψη ότι απόδειξη της ‘αγάπης’

¹⁰⁷ Dixon (2001): 69.

¹⁰⁸ Dixon (2001): 66, 80.

¹⁰⁹ Dixon (2001): 67-68.

¹¹⁰ Dixon (2001): 80.

¹¹¹ Dixon (2001): 81.

είναι η προσφορά δώρων, κυρίως όμως φανερώνει τον τρόπο σκέψης του ίδιου του σχολιαστή, ο οποίος υποστηρίζει εμμέσως στερεοτυπικές αντιλήψεις με το να σχολιάζει τη συγκεκριμένη φράση.¹¹² Η κρίση του Cillenio δεν είναι απόλυτα αμερόληπτη και απαλλαγμένη από τις προσωπικές του ιδέες. Ο τρόπος, ωστόσο, που τις μεταδίδει επιτρέπει στον αναγνώστη τη διαφορετική ερμηνεία και πρόσληψη του νοήματος ενός σχολίου.

Άλλο ένα παράδειγμα δίνεται στο 2.1.63-64 όπου με αφορμή την υφαντική τέχνη που θίγει ο Τίβουλλος ως κύρια γυναικεία ασχολία, ο Cillenio εκφράζει την άποψη ότι η ενασχόληση με την υφαντική υποδηλώνει τη φυσική αδυναμία της γυναίκας,¹¹³ στοιχείο που φανερώνεται και από την επιλογή των λέξεων και της «αδύναμης γλώσσας»¹¹⁴ που χρησιμοποιεί για να τη διατυπώσει, αλλά και από την υπογράμμιση της αντίθεσης φτώχειας και πλούτου η οποία διέρχεται σε όλο το ποίημα από την αρχή του έργου του Τίβουλλου.¹¹⁵ Η επιλογή των λέξεων και των χωρίων, λοιπόν, που εμπίπτει στο ενδιαφέρον του Cillenio και γίνεται αντικείμενο σχολιασμού καταδεικνύει τη συμβολή του στην ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου και τις προσωπικές του πεποιθήσεις, οι οποίες αναδεικνύονται μέσα από την τεχνική μεθοδολογία που ακολουθεί.¹¹⁶

Παρόλα αυτά, είναι απαραίτητο να σημειωθεί πως κατά την Dixon, ο Cillenio δεν συνηθίζει να διατυπώνει ρητά προκαταλήψεις μέσα από τη μελέτη του έργου του Τίβουλλου, όπως έκαναν οι σύγχρονοί του.¹¹⁷ Ο Cillenio λειτουργεί με διαφορετικό σκεπτικό σε σχέση με τους σύγχρονούς του.¹¹⁸ Εκφράζει λόγου χάρη μέσα από τον σχολιασμό του, λεπτομέρειες σεξουαλικού περιεχομένου, όπως στα χωρία 1.5.39 («κατανοεί την επαίσχυντη πράξη») και 1.8.37 («με την ταραχή των χειλιών»)¹¹⁹ κάτι που αποφεύγουν οι σύγχρονοί του. Έτσι αποδεικνύει ότι δεν στηρίζεται σε στερεοτυπικές αντιλήψεις και μεθόδους που επικρατούν στην εποχή του.

Παράλληλα, άλλο ένα σημείο στο οποίο διαφοροποιείται από τους σύγχρονούς του ο Cillenio είναι η συγκρατημένη και άρα μη υπερβολική ενσωμάτωση αρχαίων πηγών

¹¹² Dixon (2001): 80, 85.

¹¹³ Dixon (2001): 81

¹¹⁴ Dixon (2001): 82.

¹¹⁵ Dixon (2001): 81.

¹¹⁶ Dixon (2001): 80.

¹¹⁷ Dixon (2001): 82.

¹¹⁸ Dixon (2001): 83.

¹¹⁹ Dixon (2001): 83.

στο σχολιαστικό του έργο με σκοπό τη στήριξη των επιχειρημάτων και της ερμηνείας του. Ο Raffaele Regio¹²⁰ μάλιστα μιλά επικριτικά για το γεγονός ότι ενώ ο Cillenio ήταν γνώστης ενός τόσο πλούσιου αριθμού κλασικών λογοτεχνών, δεν ενσωματώνει κατά τη μελέτη του σε μεγάλο βαθμό αυτή την ποικιλία αρχαίων και σύγχρονων συγγραφέων¹²¹ που κατέχει, προκειμένου να καταστήσει τον σχολιασμό του πιο εμπειριστωμένο.¹²² Πιθανότατα, όμως, με αυτή την τακτική ο Cillenio να επιθυμούσε να διαφοροποιηθεί από τους συγγραφείς και ποιητές του Μεσαίωνα, όπως συνήθιζαν να κάνουν και άλλοι σύγχρονοί του κατά τις αρχές του 15^{ου} αιώνα.

Με αυτόν τον τρόπο, ο μελετητής επιλέγει να κάνει παραπομπές σε ελεγειακά κείμενα και πηγές άλλων συγγραφέων με σκοπό την παροχή επιπλέον πληροφοριών και τη ρητορική ή φιλολογική τους ανάλυση για θέματα όπως η ομηρική γεωγραφία, οι θρησκευτικές τελετουργίες, τα πολιτιστικά και πολιτισμικά στοιχεία της εποχής.¹²³ Ουσιαστικά ο Cillenio διαφοροποιείται από τους συγγραφείς του Μεσαίωνα σε σχέση με την τεχνική και μεθοδολογία, που ακολουθεί στη μελέτη της ποίησης του Τίβουλλου, στο ότι επιχειρεί να καταστήσει τον σχολιασμό του αντικείμενο ενδιαφέροντος και όχι στείρας μελέτης για τους αναγνώστες. Οι παρατηρήσεις του αντανακλούν τις ίδιες τις ιδέες των ποιητών στους οποίους παραπέμπει, όπως επίσης και της ποίησής τους. Προβάλλει σύγχρονους ποιητές και όχι μόνο αυτούς της κλασικής λογοτεχνίας, προσδίδοντας ένα πιο νεωτεριστικό πνεύμα στον σχολιασμό του.¹²⁴ Αυτός είναι και ο λόγος που χρησιμοποιεί συχνά αιτιολογικές προτάσεις ή και αιτιολογικούς προσδιορισμούς κατά την ερμηνεία ή επεξήγηση μιας έννοιας. Σκοπός του είναι η βαθύτερη κατανόηση των νοημάτων και όχι η επιφανειακή μελέτη τους.¹²⁵

Ο Cillenio ουσιαστικά ενδιαφέρεται να μελετήσει όσα κρύβονται πίσω από τους θρύλους που παραδίδονται μέσω των μύθων τους οποίους καταγράφουν οι κλασικοί ποιητές. Έτσι, προχωρά στον εξορθολογισμό τους (π.χ. στο 3.7.200).¹²⁶ Αυτή η τεχνική απομυθοποίηση αποτελεί μία νέα προσέγγιση του μύθου.

Ο Cillenio (3.7.55) σχολιάζοντας τη σύγκριση μεταξύ του Μεσσάλα και του Οδυσσέα, την οποία κάνει ο Τίβουλλος, σχετικά με τις περιπλανήσεις και τα ταξίδια

¹²⁰ Dixon (2001): 84· Winterbottom (1999): 102-103.

¹²¹ Deligiannis (2024): 19.

¹²² Dixon (2001): 84.

¹²³ Dixon (2001): 85.

¹²⁴ Dixon (2001): 85.

¹²⁵ Deligiannis (2024): 17· Dixon (2001): 88.

¹²⁶ Dixon (2001): 69.

των ηρώων, συμφωνεί με τον Στράβωνα (1.2.4) στο γεγονός ότι «οι άνθρωποι που ταξιδεύουν γίνονται σοφοί»,¹²⁷ παρόλο που στους κλασικούς ποιητές κυριαρχούσε η άποψη ότι «οι άνθρωποι ταξιδεύουν προκειμένου να γίνουν ήρωες».¹²⁸ Αυτό από μεθοδολογική άποψη ανατρέπει την πίστη που υπήρχε έως τότε για το ότι οι άνθρωποι που έκαναν μεγάλα ταξίδια καθίσταντο ήρωες· για τον Cillenio, όπως και για τον Στράβωνα οι πολυταξιδεμένοι αποκτούσαν εμπειρίες, γνώσεις και μοναδική σοφία.¹²⁹

Παρόμοια ο Cillenio απομυθοποιεί τον γνωστό μύθο των Σειρήνων,¹³⁰ καταρρίπτοντας τον. Το ίδιο κάνει και με τον εξορθολογισμό του μύθου του Κύκλωπα υποστηρίζοντας ότι το «ένα μάτι» είναι δηλωτικό της εγρήγορσης και της πονηριάς του, ενώ το όνομά του δηλώνει τη μεγάλη του φήμη κατά την ελληνική ετυμολογία της λέξης, εξαιτίας της μεγάλης ευφυΐας του.¹³¹ Με αυτόν τον τρόπο ο Cillenio ενδιαφέρεται να φτάσει στο βάθος των μύθων και να καταδείξει τα βαθύτερα μηνύματα που κρύβονται, όπως δηλώνει και με την προέλευση των θρυλικών δυνάμεων του Αίολου,¹³² που τις αποδίδει στην τεχνονομία του για την ναυσιπλοΐα και τον βιότοπό του ή τη γέννηση της Κίρκης και την κάθοδό του Οδυσσέα στον Κάτω κόσμο με αφορμή την περιπλάνησή του.¹³³

Η τεχνική εξορθολογισμού γνωστών μύθων δηλώνει τη διάθεση του Cillenio να ανακαλύψει τις αιτίες δημιουργίας τους και τους λόγους, τα πρόσωπα ή τις καταστάσεις πάνω στα οποία στηρίχτηκαν ώστε να κατασκευαστούν.¹³⁴ Άλλο ενδεχόμενο αναδόμησης του μύθου αποτελεί η επιθυμία του μελετητή να κατανοήσει το παράλογο, να εκλογικεύσει τις ιστορίες, να επαναπροσδιορίσει τις εκτιμήσεις των αρχαίων για τους μύθους ή να τους προσεγγίσει από άλλη σκοπιά.¹³⁵ Όποια και αν είναι η βαθύτερη σκοπιμότητα επεξεργασίας και ανάλυσης των μύθων, όμως, δηλωτικό στοιχείο αποτελεί το ευρύ γνωστικό πλαίσιο της ελληνικής και λατινικής λογοτεχνίας, με το οποίο διανθίζει ο Cillenio το έργο του Τίβουλλου, αλλά και ο χειρισμός του.

¹²⁷ Dixon (2001): 86-87.

¹²⁸ Dixon (2001): 86-87.

¹²⁹ Dixon (2001): 86.

¹³⁰ Dixon (2001): 87.

¹³¹ Dixon (2001): 88.

¹³² Dixon (2001): 88.

¹³³ Dixon (2001): 89.

¹³⁴ Dixon (2001): 89.

¹³⁵ Dixon (2001): 88-89.

Σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα, ο Cillenio φαίνεται να προχωρά πέρα από τις παραδοσιακές προσεγγίσεις της κλασικής ποίησης παρέχοντας πρόσθετα στοιχεία έρευνας και ερμηνείας. Με άλλα λόγια, εμπλουτίζει τον σχολιασμό του με πληροφορίες από ιστορικές και φιλολογικές πηγές ή παραθέτοντας αυτούσια χωρία άλλων αρχαίων ποιητών και συγγραφέων, όπως του Κικέρωνα, του Κάτωνα, του Πλίνιου, του Σέρβιου, του Βάρρωνα και του Λουκρητίου, προκειμένου να επαληθεύσει το νόημα του κειμένου και να το αντιστοιχίσει με άλλους συγγραφείς χωρίς ωστόσο να το κρίνει, ούτε να το συγκρίνει με το έργο του Τίβουλλου.¹³⁶ Ο Cillenio αφήνει στην ελεύθερη κρίση του αναγνώστη να κάνει την επεξεργασία, ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων που παρουσιάζει.

Για παράδειγμα στο χωρίο 1.5.11, ο Cillenio γράφει: 'Ipseque trice circum lusturavi', δίνοντας παραδείγματα στα οποία η ίδια φράση εντοπίζεται στο Προπέρτιο και στον Οβίδιο, στο έργο 'De Arte Amandi'.¹³⁷ Ως αποτέλεσμα προκύπτουν συμπεράσματα για το διαφορετικό ή ίδιο νόημα που προσλαμβάνει η φράση ανάλογα με τα συμφραζόμενα στα οποία εντάσσεται και τις ιδέες με τις οποίες συνδέεται.

Συμπερασματικά, η τεχνική μεθοδολογία που ακολουθεί ο Cillenio συνάδει με την παραδοσιακή ανάλυση ενός κειμένου. Παρεκκλίνει ωστόσο στο γεγονός ότι παράλληλα με τις λεξιλογικές και γλωσσικές επισημάνσεις, δίνεται έμφαση και σε ιστορικά γεγονότα και μυθολογικά στοιχεία, με τα οποία φωτίζονται περισσότερο ορισμένες πτυχές του έργου του Τίβουλλου.¹³⁸ Αυτό αποτελεί καινοτομία που ξεφεύγει από την κλασική και μεσαιωνική περίοδο. Συνακόλουθα, παρατηρείται ότι ο Cillenio είτε επιλέγει να εστιάζει σε πολύ λεπτά σημεία για να τα σχολιάσει, είτε του κινούν το ενδιαφέρον πολύπλοκα ζητήματα και τα υπεραναλύει. Παρά το πλούσιο και εκλεπτυσμένο λεξιλόγιο που διαθέτει, το ύφος του κειμένου παραμένει απλό και ο τόνος τείνει σε προφορικό - καθημερινό.

Ο σχολιασμός του Cillenio παρέχει ενδιαφέρον και πρωτοτυπία στους αναγνώστες κάνοντας το έργο να μην φαίνεται μονότονο. Παράλληλα, οι αναγνώστες προσλαμβάνουν πολλά στοιχεία μυθολογικού, τελετουργικού και ιστορικού περιεχομένου κατά την ερμηνεία του ποιήματος.¹³⁹ Ο Cillenio κάνει πολλές παραπομπές σε άλλους συγγραφείς και ποιητές συνδέοντας νοήματα και

¹³⁶ Dixon (2001): 89-91.

¹³⁷ Prop. 4.8.86; Ov. Ars. Am., 11.329 στο Dixon (2001): 90.

¹³⁸ Dixon (2001): 93.

¹³⁹ Dixon (2001): 94.

προσεγγίζοντας το έργο από διαφορετική οπτική. Έτσι, ο αναγνώστης ανακαλύπτει ποικιλότητες νοηματικές συνδέσεις και συνειδητοποιεί διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις, ενώ το αρχαίο κείμενο προσλαμβάνει νέα νοηματική προοπτική.¹⁴⁰

7. Εκδόσεις του σχολιασμού των *Ελεγείων* του Τίβουλλου από τον Cillenio

Η *editio princeps* του Τίβουλλου το 1472 προκάλεσε το ενδιαφέρον του Cillenio για τον σχολιασμό του.¹⁴¹ Δεν είναι γνωστοί με βεβαιότητα οι λόγοι που ώθησαν τον Cillenio να προχωρήσει στον σχολιασμό των *Ελεγείων*. Αυτό έγινε είτε επειδή μέχρι τότε κανένας μελετητής δεν είχε ασχοληθεί με το συγκεκριμένο έργο, είτε επειδή ο Cillenio εκτιμούσε πολύ τον Τίβουλλο ως ποιητή και το έργο του, είτε γιατί επρόκειτο για ένα καινοτόμο και εναλλακτικό έργο.¹⁴² Το τιβουλλιανό corpus εκδόθηκε με ενσωματωμένο τον σχολιασμό του Cillenio στις 18 Ιουλίου 1475, στη Ρώμη από τον Georg Lauer.¹⁴³ Στο τιβουλλιανό έργο, η ανάλυση του Cillenio συνήθως ετίθετο μαζί με τον σχολιασμό του Filippo Beroaldo για τον Προπέρτιο και του Antonio Partenio για τον Κάτουλλο. Ακολούθησαν πολυάριθμες ανατυπώσεις στα τέλη του 15^{ου} με αρχές του 16^{ου} αιώνα κάτι που δηλώνει το ενδιαφέρον των αναγνωστών και των σύγχρονών του για τον σχολιασμό του Cillenio.¹⁴⁴

Ο τίτλος της πρώτης έκδοσης των *Ελεγείων* του Τίβουλλου, σύμφωνα με τη Βιβλιοθήκη του Βατικανού (Biblioteca Apostolica Vaticana) είναι ‘Tibullus, Albius: *Elegiae, sive Carmina* (Comm: Bernardinus Cyllenius Veronensis)’ εκτυπωμένο στη λατινική γλώσσα.¹⁴⁵ Σε άλλη έκδοση, σύμφωνα με τη Βιβλιοθήκη της Βενετίας η εκτύπωση φέρει τον επίσημο τίτλο ‘*Elegiae*’,¹⁴⁶ ενώ σε άλλη εκδοχή τιτλοφορείται ως ‘*Carmina*’.¹⁴⁷ Η πρώτη πρόταση του πρώτου ποιήματος στις Ελεγείες ξεκινά με τη φράση: «[D]ivicias alius fulvo sibi congerat auro...».¹⁴⁸

¹⁴⁰ Dixon (2001): 69, 94.

¹⁴¹ Deligiannis (2024): 3.

¹⁴² Deligiannis (2024): 3.

¹⁴³ Σημαντική προσωπικότητα στον κόσμο της ρωμαϊκής τυπογραφίας κατά τον 15^ο αι.

¹⁴⁴ Deligiannis (2024): 3.

¹⁴⁵ ISTC it00368000· GW M47049.

¹⁴⁶ <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/TIBUALB.htm#M47017>

¹⁴⁷ <https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupname?key=Tibullus>

¹⁴⁸ Αντωνιάδης Θ. (2017): 103.

Εικόνα 1: Albi Tibulli, Carmina. libri tres: cum libro quarto: Sulpiciae, από τους Albius Tibullus, Sulpicia, Christian Gottlob Heyne, Ernst Karl Friedrich Wunderlich, Τόμοι 1-2.

Εικόνα 2: Albius Tibullus, Christian Gottlob Heyne - Albi Tibulli Carmina, libri tres, - 1777

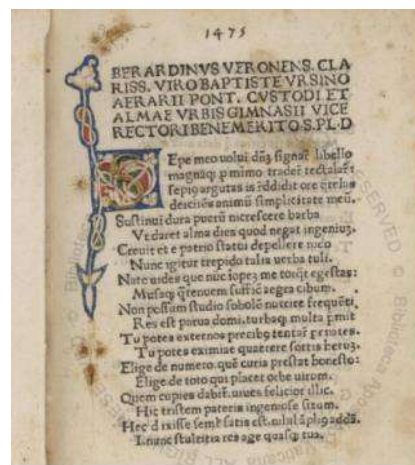
Στην πρώτη έκδοση του Lauer το 1475, ο σχολιασμός του Cillenio τυπώθηκε χωριστά από το κείμενο του Τίβουλλου, *Ελεγείες*. Πιθανόν πρώτα είχε τυπωθεί το ποίημα και στη συνέχεια προστέθηκε ο σχολιασμός του μελετητή. Για να γίνει πιο εύκολη η ανάγνωση στις υπόλοιπες εκδόσεις που έγιναν, ο σχολιασμός τοποθετήθηκε γύρω από το κείμενο των ποιημάτων του Τίβουλλου. Έλειπε, ωστόσο, η αρίθμηση των ποιημάτων και των στίχων, αλλά και η αρίθμηση των παραπομπών. Αυτό καθιστούσε το κείμενο δυσανάγνωστο.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Deligiannis (2024): 3.

Μετά την πρώτη έκδοση του Lauer το 1475 ακολούθησαν άλλες πέντε εκδόσεις. Η επόμενη έκδοση εκδίδεται στις 3 Μαρτίου 1485¹⁵⁰ στη Βενετία από τον Antonius Battibovis και τιτλοφορείται ως “Elegiae, siva Carmina (Comm: Bernardinus Cyllenius Veronensis)”.¹⁵¹ Το έργο ξεκινά με ένα ποίημα του Cillenio, που αφιερώνεται στον Battista Orsini (Battista de Ursinis), και μετά ακολουθεί το κεφάλαιο με τίτλο ‘Poetae Vita’. Στα δύο κεφάλαια που ακολουθούν, βρίσκεται η ανάλυση των *Ελεγειών* του Τίβουλλου από τον Cillenio. Ακολουθούν τα κεφάλαια με τίτλο: «Summa vitae Albii Tibulli»¹⁵², «Marsus Domitius: Epitaphium Tibulli» και «Vegius Marphaeus». Στη συνέχεια υπάρχει ο σχολιασμός του έργου του Οβιδίου, *Amores* (1.15.27 - 28 και 3.9) και τέλος ένα ποίημα για τον Τίβουλλο.

Εικόνα 3: Έντυπη έκδοση του 1485 (Antonius Battibovis, Βενετία)

Εικόνα 4: Έντυπη έκδοση του 1475 (Lauer, Ρώμη)

¹⁵⁰ Βλέπε Εικόνα 3.

¹⁵¹ Bodleian Libraries: Bod-Inc: T-208, it00369000.

¹⁵² Το κεφάλαιο αυτό ξεκινάει με τη φράση: ‘[A]lbii Tibullus eques Romanus insignis forma . . . ut in epistola praecedenti testatur’. (University of Oxford, Bod-Inc: T-208, it00369000).

Στις 18 Φεβρουαρίου 1486 εκδίδεται από τον Boninus de Boninis de Ragusia μία έντυπη έκδοση με τίτλο «*Elegiae (Bernardinus Cyllenius Veronensis)*».¹⁵³ Το περιεχόμενο της έκδοσης ήταν παρόμοιο με εκείνο της έκδοσης του 1485.

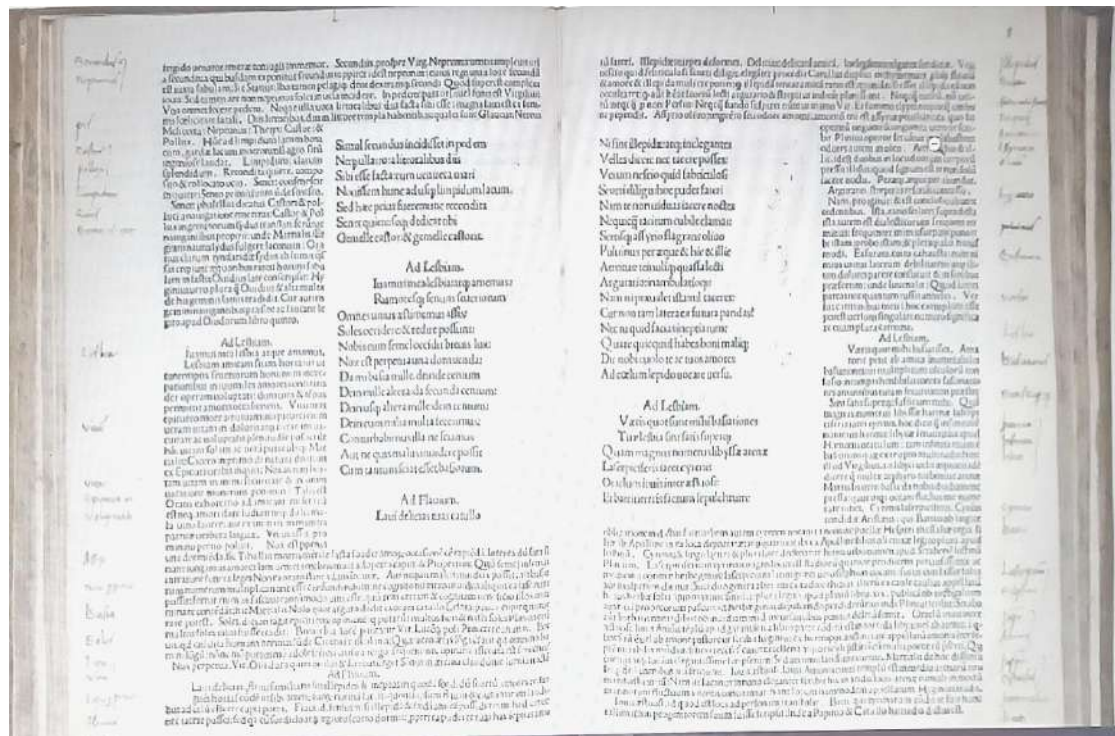
Εικόνα 5: Έντυπη έκδοση του 1486 (Boninus de Boninis de Ragusia, Brescia)

Στη συνέχεια εκδίδεται στη Βενετία στις 15 Δεκεμβρίου του 1487¹⁵⁴ από τον εκδότη Andreas de Paltasichis, η οποία φέρει τον τίτλο *Elegiae, sive Carmina (Comm. Bernardinus Cyllenius), et al*¹⁵⁵ και περιλαμβάνει ορισμένες πρόσθετες ενότητες σε σχέση με τις προηγούμενες εκδόσεις. Πιο συγκεκριμένα, περιέχει μία Επιστολή που απευθύνεται στον Antonius Parthenius, καθώς και στίχους που αφορούν τον Parthenius, γράμμα του Parthenius προς τον Julius Pomponius [Laetus], σχόλια του Parthenius προς τον Κάτουλλο, ένα κεφάλαιο για τη ζωή του Κάτουλλου, ένα για την ιστορία της λυρικής ποίησης, στίχους και σχολιασμό των ‘Carmina’ του Κάτουλλου από τον Parthenius και τέλος μία επιστολή προς τους αναγνώστες του βιβλίου.

¹⁵³ University of Oxford, Bod-Inc: T-208, it00370000. Βλέπε Εικόνα 5.

¹⁵⁴ Βλέπε εικόνα 6.

¹⁵⁵ ‘et al’: Gaius Valerius Catullus, University of Oxford, Bod-Inc: T-210, it00371000, <http://incunables.bodleian.ox.ac.uk/record/T-210>.

Εικόνα 6 : Έντυπη έκδοση του 1487 (Andreas Paltasichis, Βενετία)

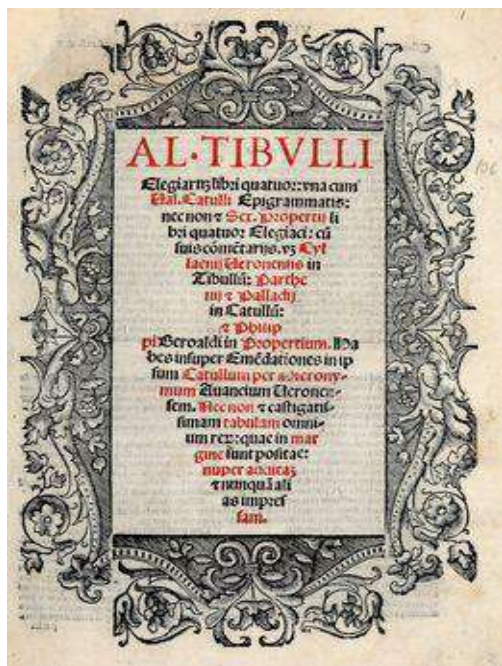
Ακολουθεί η έκδοση του Bonetus Locatellus στο Παρίσι στις 9 Δεκεμβρίου του 1491.¹⁵⁶ Ο τίτλος του βιβλίου είναι: «Tibullus Catullus et Propertius cum commento» με κύριους σχολιαστές εκτός από τον Cillenio, τον Antonius Parthenius και τον Philippus Beroaldus. Το περιεχόμενο της έκδοσης περιλαμβάνει όλα τα κεφάλαια της έκδοσης του 1487. Παρόλα αυτά, παρατηρείται η προσθήκη μιας επιστολής από τον Juliarus Jacobus προς τον Antonius Parthenius, καθώς και σχετικοί στίχοι που υπάρχουν στο βιβλίο του. Ακολουθεί η επιστολή του Philippus Beroaldus στον Minus Roscius, ένας κατάλογος με διορθώσεις, αλλά και ο σχολιασμός του Beroaldus στο κείμενο του Προπέρτιου. Το έργο τελειώνει με τα κεφάλαια «Propertii poetae Elegiographi Clarissimi liber primus ad Tullum», «Hendecasyllabon» του Philippus Beroaldus και «Invidus carmen» του Salius Faventinus Hieronymus.

Έπεται η έκδοση από τον Simon Bevilacqua σε έντυπη μορφή στις 26 Ιουνίου του 1493 στο Παρίσι. Μάλιστα η έκδοση αυτή φέρει τους ίδιους συγγραφείς, τον ίδιο τίτλο και τα ίδια περιεχόμενα με την έκδοση του 1491.

¹⁵⁶ Σύμφωνα με το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (tit00372000), ακολούθησε μία έκδοση από τον Bonetus Locatellus για τον Octavianus Scotus, η οποία όμως δεν βρέθηκε ποτέ με ημερομηνία 9 Δεκεμβρίου 1497 και η οποία πιθανώς βασίζεται σε εσφαλμένη εκδοχή του πρωτοτύπου.

Στις 19 Μαΐου 1500, στη Βενετία ο Johannes Tacuinus, de Tridino εκδίδει μία έντυπη έκδοση με τίτλο Tibullus, Albius. Elegiae (Commentary: Bernardinus Cyllenius Veronensis).¹⁵⁷

Ακολουθεί η έντυπη έκδοση του σχολιασμού του Cillenio για το τιβουλλιανό έργο, *Ελεγείες*, στις 13 Ιουνίου του 1520 από τον εκδότη Guilielmi de Fontaneto Montisferrati στη Βενετία με τίτλο: «Al. Tibulli Elegiarum libri quatuor: vna cum Val. Catulli Epigrammatis: nec non et Sex. Propertij libri quatuor elegiaci: cum suis commentarijs. videlicet Cyllaenij Veronensis in Tibullum Parthenij et Palladij in Catullum et Philippi Beroaldi in Propertium. Habes insuper emendationes in ipsum Catullum per Hieronymum Auancium Veronensem. Nec non et castigatissimam tabulam omnium rerum, quae in margine sunt positae nuper additam nunquam alias impressam.».

Εικόνα 7: Εξώφυλλο της έκδοσης του 1520 (Guilielmi de Fontaneto Montisferrati, Βενετία)

Η ομάδα των σχολιαστών της έκδοσης του 1520 αποτελείται από τον Cillenio, τον Bartolomeo D'Avanzo και τον Filippo Beroaldo. Στην έκδοση περιλαμβάνεται ο σχολιασμός του Cillenio για τις *Ελεγείες* του Τίβουλλου, ο σχολιασμός του Παλλάδιου και του Παρθένιου στον Κάτουλλο και ο σχολιασμός του Beroaldo στον Προπέρτιο. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως στη συγκεκριμένη έκδοση υπάρχουν ξυλογραφίες όπως φαίνεται στην Εικόνα 8.

¹⁵⁷ University of Oxford, Unit 25: IH 175, it00374000.

Εικόνα 8: Μικρογραφία από την έντυπη έκδοση του 1520.

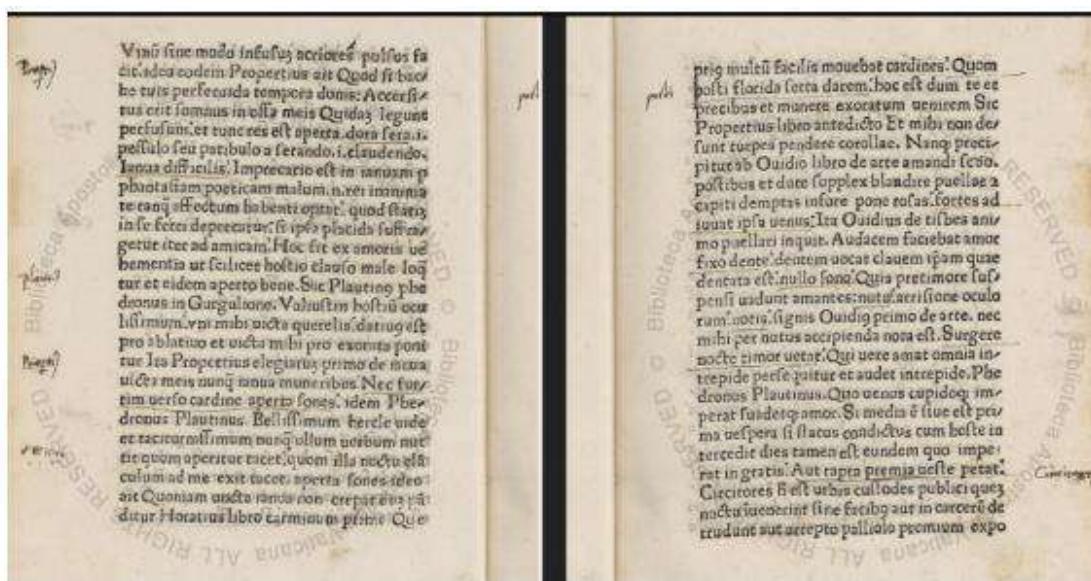
Το 1604, στο Παρίσι πραγματοποιήθηκε άλλη μία έντυπη έκδοση του σχολιασμού των *Ελεγείων* του Τίβουλλου από τον Marc Orry με τίτλο: «C. Val. Catulli, Albii Tibulli, Sex. Aur. Propertii, Opera omnia quae exstant. Cum variorum doctorum virorum commentariis, notis, observationibus, emendationibus, & paraphrasibus: unum in corpus magno studio congestis, quorum catalogus pagina ab hinc octava exhibetur. Cum Indice Rerum & Verborum copiosissimo».

8. Κριτική έκδοση των *Ελεγείων* 1.5-8 του Τίβουλλου από τον Cillenio

i. Εκδόσεις που χρησιμοποιήθηκαν

Για τη σύνταξη της εργασίας χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις εκδόσεις του υπομνήματος του Cillenio για το έργο του Τίβουλλου. Η πρώτη έκδοση είναι του 1475 που εκδόθηκε στη Ρώμη (siglum R). Ας επισημανθεί το γεγονός ότι σε αυτή την έκδοση υπογραμμίζεται κάθε στίχος που σχολιάζεται από τον Cillenio. Με αυτόν τον τρόπο φαίνεται πιο ξεκάθαρα ο διαχωρισμός στίχων και σχολιασμού του μελετητή.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Βλέπε εικόνα 9.

Εικόνα 9: Έντυπη έκδοση R.

Η δεύτερη έκδοση που χρησιμοποιήθηκε είναι αυτή που εκδόθηκε στην Brescia το 1486 (signum B). Χαρακτηριστικό στοιχείο της συγκεκριμένης έκδοσης είναι ότι οι στίχοι που σχολιάζονται βρίσκονται στο κέντρο και ο σχολιασμός στο υπόλοιπο πλαίσιο.

Εικόνα 10: Έντυπη έκδοση B.

Η τρίτη έκδοση που χρησιμοποιήθηκε για τη μελέτη του σχολιασμού του Cillenio στο έργο του Τίβουλλου είναι του 1520 η οποία εκδόθηκε στη Βενετία (siglum V). Στη συγκεκριμένη έκδοση είναι χαρακτηριστικό ότι οι στίχοι οι οποίοι σχολιάζονται

βρίσκονται άλλοτε δεξιά και άλλοτε αριστερά ώστε να πλαισιώνονται από τον σχολιασμό τους.

Εικόνα 11: Έντυπη έκδοση V.

Τέλος, η τέταρτη έκδοση που χρησιμοποιήθηκε για την παρούσα εργασία είναι και η πιο σύγχρονη. Πρόκειται για την έκδοση του 1604, η οποία εκδόθηκε στο Παρίσι (siglum P). Στη συγκεκριμένη εκδοχή σχολιασμού ιδιαίτερο γνώρισμα αποτελεί το γεγονός ότι ο κάθε στίχος που σχολιάζεται βρίσκεται σε αγκύλη και με αποτέλεσμα να ξεχωρίζει με ευδιάκριτο τρόπο ο στίχος από το σχόλιο. Άλλο ένα χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης έκδοσης είναι ότι οι παραπομπές άλλων συγγραφέων είναι με πλάγια γραμματοσειρά.

Εικόνα 12: Έντυπη έκδοση P.

ii. Εκδοτικές αρχές

Για την καλύτερη απόδοση και μελέτη του σχολιασμού των Ελεγείων 1.5-8 του Τίβουλλου από τον Cillenio, έγιναν οι ακόλουθες αλλαγές σύμφωνα με τους κανόνες της ορθογραφίας της κλασικής λατινικής γλώσσας:

1. Αντικατάσταση του συμφώνου *n* με το *u* της λατινικής γλώσσας και όπου χρειαζόταν.
2. Αντικατάσταση του συμφώνου *n* με το *m*.
3. Αντικατάσταση του φωνήεντος *e* με το *i* και αντίστροφα.
4. Αντικατάσταση του *f* με το *ph* και αντίστροφα.
5. Αντικατάσταση της συλλαβής *ci* με το *ti* και αντίστροφα.
6. Αντικατάσταση πεζών γραμμάτων με κεφαλαία στις αρχικές λέξεις κάθε πρότασης και στα αρχικά των κύριων ονομάτων.
7. Απλοποίηση διπλών συμφώνων με μονό και αντίστροφα (λ.χ. *ii > i*), αλλά και αντικατάσταση του συμφώνου *i* με το *y*, όπου κρίθηκε αναγκαίο.
8. Αντικατάσταση - απλοποίηση του *e* και *ε* με *ae* και αντίστροφα.
9. Απαλοιφή του *h*, ως δασύ πνεύμα, στην αρχή κάθε λέξης, αλλά και στο εσωτερικό των λέξεων.
10. Ανάλυση βραχυγραφιών που συναντώνται στο κείμενο.
11. Πρόσθεση τόνων και πνευμάτων στους ελληνικούς όρους.

Οι συντομογραφίες και τα σημάδια που χρησιμοποιήθηκαν στο κριτικό υπόμνημα είναι τα ακόλουθα:

- *iter.* = iteravit
- *om.* = omisit, -serunt
- *corr.* = correxit, -xerunt
- < ... > = littera vel verba addita vel addenda
- *exp.* = expunxit, -xerunt

Β. Έκδοση του σχολίων του Β. Cillenio στις *Ελεγείες* 1.5-8 του Τίβουλλου

- Tib. 1.5.1: *Asper eram, et bene dissidium me ferre loquebar.***] queritur de animo suo erga amicam officioso et quae pro illius aegrotantis salute fecerit quaeque sibi illa, si in pristinam fuisset restituta convalescentiam, proposuerat, cum summo dolore obiicit. Hoc ideo facit, ut eam ab alterius amore ad se revocet. Dissidium autem segregationem per discordiam signat vel a dissidendo, unde Terentius “Valeant qui inter nos dissidium quaerunt,” vel a deorsum cedendo, unde Ovidius XIII
5
Metamorphoseon pro discessu posuit inquiring “Non bene dissidium Phrygii latura mariti.” Ferre ergo dissidium, id est pati iniuriam per seiunctionem ab amica. 10
- Tib. 1.5.3: *Namque agor.***] suam denotat instabilitatem cum a turbine similitudinem sumat; amantes enim vario aestu afflictionum fluctuant. Plautus in Cistellaria: “Iactor, crucior, agitor, stimulator, versor in amoris rota miser / exanimor, feror, differor, distrahor, diripior, ita nullam mentem / animi habeo.” 15
- Tib. 1.5.3: *Turbo.***] genus est instrumenti lusorii pueros maxime delectans, a cuius fastigiata et praeacuta cuspide turbino verbum apud Plinium frequens descendit. 20
- Tib. 1.5.4: *Celer.***] dum currens puer corrigia insequitur.
- Tib. 1.5.4: *Versat.***] funiculo.
- Tib. 1.5.5: *Torque.***] Persius: “Neu quis callidior buxum torquere flagello.” 25
- Tib. 1.5.5- 6: *Liceat nec dicere quicquam Magnificum.***] quale il<l>ud Terentii in Eunucho: “Egone illam, quae illum, quae me, quae non? sine modo: mori me malim sentiet qui vir siem.”
- Tib. 1.5.7: *Foedera.***] pactiones clandestinas inter utrumque factas intelligit et ideo furtivi lecti. 30
- Tib. 1.5.11: *Ipseque ter circum lustravi sulfure puro.***] Sic Propertius Elegiarum IIII: “Terque meum tetigit

8 Terentius... quaerunt] Ter. *Andr.* 696- 697 9 Ovidius...11 mariti] Ov. *met.* 14.79 15 Plautus... 18 habeo] Plaut. *Cist.* 206-210 21 turbino...descendit] Plin. *nat.* 1.2a; 2.47, 2.51, 2.102, 2.115, et al. 24 Persius...25 flagello] Pers. 3.51 27 Terentii...29 siem] Ter. *Eun.* 65-66 33 Propertius...42,1 caput] Prop. 4.8.86

5 proposuerat] proposuerit V 9 Ovidius] Ovidios V 10 Metamorphoseon] Menta R] Metamorphoseos B 11 dissidium¹] discidium R 16 versor] extorqueor RB] extorquor V 18 mentem] menta B] metam V 19 instrumenti] instrumentum RB 21 turbino] turbio B 24 Torque] torquet R 26 Liceat] li RB 32 lustravi] lus RBV | sulfure] sul RV

- sulfuris igne caput,” et Ovidius de arte amandi II hoc ita aperte declarat: “Et veniet quae lustret anus, lectumque locumque / perferat et tremula sulfur et ova manu.” Est autem praeceptum in praedicto libro, ut pro amica voveamus, et in praesentia sua id palam faciamus. Unde Propertius Elegiarum II, indignatus de rivali inquit ad Cynthiam: “Haec mihi vota tuam propter suscepta salutem, / cum capite hoc Stygiae iam peterentur aquae: / et lectum flentes circumstaremus amici.”
- Tib. 1.5.14: *Semina.***] rem nulli praeter sibi amantibus intelligibilem pertingit; quidam tamen non semina sed somnia textus habent, et est sensus facilis: nam veneranda ter pro pianda tribus vicibus, ut saepe scripsimus, intelligit.
- Tib. 1.5.15: *Tunicisque solutis.***] de more sacrificantium, ut in III Aeneidis Virgilius de Didone scripsit.
- Tib. 1.5.16: *Dedi novem vota.***] novies votum faciens Veneri sacrum exhibui.
- Tib. 1.5.17: *Omnia persolvi.***] huc redigitur omnis oratio; namque multa poterat vovisse, sed non persolvisse.
- Tib. 1.5.17: *Fruitur nunc alter amore.***] fruitur, id est voluptatem capit ex te olim a me misere peramata.
- Tib. 1.5.18: *Utitur precibus meis.***] precibus scilicet quibus te precari consueveram.
- Tib. 1.5.20: *Fingebam demens.***] se dicit insanum quod spem in constantia mulieris habuerit. Horatius libro Carminum I: “Qui nunc te fruitur credulus aurea / qui semper vacuam, semper amabilem / sperat nescius aureae fallaciis”. Ideo Catullus de Lesbia sua dixit: “Nulli se dicit mulier mea nubere malle / quam mihi, non si se Iuppiter ipse petat. / Dicit: sed cupido mulier quod dicit amanti / in vento et rapida scribere oportet aqua”.
- Tib. 1.5.21: *Rura colam.***] haec sunt quae Tibullus in animo proposuerat.
- Tib. 1.5.21: *Custos frugum.***] gubernatrix, administratrix proventuum.

---

1 Ovidius...3 manu] Ov. *ars* 2.329-330   6 Propertius...9 amici] Prop. 2.9a.25-27   16 ut...scripsit] Verg. *Aen.* 4.54 *sq.*
26 Horatius...29 fallaciis] Hor. *carm.* 1.5.9-12   29 Catullus...32 aqua] Catull. 70.1-4

---

4 praeceptum] *add.* Ovidii **RBV 8** capite] caput **RBV** | peterentur] permerentur **RB 9** circumstaremus] circumstaremus **B 19** persolvi] persol **V 24** consueveram] consueverunt **RB**

- Tib. 1.5.23: *In lintribus uvas.***] linter est genus dolii rusticani, ut ostendit Cato Priscus, sed hic pro navi ponitur, et est (teste Festo) lignum cavatum ut navis, quo in videmiis rustici uti solent et per metaphoram pro navicula ponitur. 5
- Tib. 1.5.25: *Consuescet numerare, pecus.***] pastores consueverunt vesperi pecus numerare, ne qua inter pascua aberravisset aut abactores lupive sustulissent; quem morem Homerus Mantuanus executus ait: “Bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.” 10
- Tib. 1.5.26: *Verna.***] famulus domi natus verno tempore ex ancilla Graece ἐαρνής dicitur. Martialis: “Uxorem habendam non putat Quirinalis, / cum vult habere filios et invenit / quo possit illud more? futuit ancillas, / domumque et agros implet equitibus vernis, / pater 15 familiae verus est Quirinalis.” Hinc fit vernaculus pro proprio patriae. Cicero de oratore III: “Ut ego aedilitate laboravi, quod quotidianis et vernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam.”
- Tib. 1.5.28: *Ferre dapem.***] victimam et reliqua quae pro grege, ut valeat recte et foeturae crescat, immolantur. Sane animadvertendum est quod Cato Priscus scribit, quando votum fit pro bobus, mulier interesse non debet ad rem divinam, neque videre quo pacto ea fiat. Sed hic auctor sacrificium intelligit compitale quod ruris deis exhibeatur. 20
- Tib. 1.5.30: *Me nihil esse domo.***] hoc est nullius pretii atque auctoritatis. In praefatione operis diximus hinc illud Martialem assumpisse in distichis: “Ussit amatorem Nemesis lasciva Tibullum, / in tota iuvit quem nihil esse domo.” 25 30

1 linter...2 Priscus] Cato *agr.* 11.5 3 et...5 ponitur] Fest. p. 169
 9 Homerus...10 haedos] Verg. *ecl.* 3.34 12 Martialis...16
 Quirinalis] Mart. 1.84.1-5 17 Cicero...19 putabam] Cic. *de orat.*
 3.92 22 Cato...24 fiat] Cato *agr.* 83.1 24 Sed...25 exhibeatur] Cato
agr. 5.3 28 Ussit...30 domo] Mart. 14.193.1-2

1 uvas] *add.* plenis **RBV** 2 navi] navia **R** 3 et] ea **RB** 4 videmiis]
 vindemiis **B** 7 consueverunt] consueverant **RB** | pecus] pe **RB**
 numerare] nu **B** 9 Homerus] Virgilius **B** 11 tempore] pe **V**
 12 ἐαρνής] *exp.* **R**] ἐάρπιος **B**] ἀέρπιος **V** 13 vult] velit **RV** 15 et
 agros] et agrosque **B** | pater...16 Quirinalis] *exp.* **RBV** 20 dapem] d
V] δ **R** 23 bobus] bubus **R** | ad rem] *om.* ad **V** 26 pretii] precii **R**
 27 auctoritatis] auctoricitis **R** 28 Ussit] iusit **R**] lusit **B**] luste **V**

Tib. 1.5.34: *Ipsa ministra.*] signum est non modicae in Messalam benevolentiae, cum cibum illi apparari ab amata muliere concedat.

Tib. 1.5.36: *Per Armenios adoratos.*] Armenia regio est Asiae Cappadociae contermina, dicta ab Armenio Iasonis socio et duplex est, ubi pretiosum inter reliqua aromata nascitur amomum. 5

Tib. 1.5.37: *Curas depellere vino.*] sic supra: “Adde merum vino, novos compesce dolores.”

Tib. 1.5.39: *Gaudia adirem.*] rem turpem dictu, honeste satis et eleganter dat intelligere. 10

Tib. 1.5.40: *Admonuit dominae.*] me commonefecit, ne dominam desererem. Notandum est locutio genus antiquissimum, quod ab historicis usurpatum legi: admoneo te patris vel cuiuspian imprudenter facti, sine accusativo; pro eo quod est admonitionem tibi praesto: quod sane a Graecis traductum videtur, qui utuntur genitivo cum ablativo careant, secundum quorum structuram Horatius Carminum II ait: “Desine tandem mollium querelarum,” pro a querelis mollibus. 15

Tib. 1.5.40: *Deservitque Venus.*] quippe voto frui non licuit, quod aptius in sequenti declarat.

Tib. 1.5.41: *Devotum.*] fascinatam ex execratam carminibus.

Tib. 1.5.43: *Non facit hoc verbis.*] ut amicae amorem erga se reconciliet, eius formam occulte laudat. Namque veneficae fascinant iuenculos herbarum potentia fretae. 25

Tib. 1.5.45: *Talis ad Haemonium.*] comparat pulchritudinem amatricis cum formositate Thetidis, quando olim ducta est ad domum Pelei mariti. 30

Tib. 1.5.45: *Nereis.*] Thetis Neriae, hoc est ex Nereo; nympa namque fuit Chironis filia.

Tib. 1.5.46: *Pisce frenato.*] delphion iugato, qui marinas deas vehere dicitur. Staius ea propter in Achilleide ait: “Elicit inde fretis, et murice frenat acuto / delphines biiuges,” et Claudianus in Stilicone Venerem a Tritone 35

---

8 Adde...9 dolores] Tib. 1.2.1 19 Horatius...20 querelarum] Hor. *carm.* 2.9.17-18 34 Staius...36 biiuges] Stat. *Ach.* 1.221-222 36 Claudianus...45,3 portarentur] Claud. *epith. Honor.* 159-185

---

2 benevolentiae] benivolentiae **RB** | apparari] apperari **V 4** adoratos] odoratos **R 6** pretiosum] preciosum **R 8** vino] vinoque **RB 13** locutio] locutionis **BV 16** accusativo] acto **B 23** ex] et **R 26** Namque] nanque **R 30** ad domum] *om.* ad **R 31** Neriae] nerine **RB 32** fuit] fuis **V**

Mediolanum vehi, ut Honorii et Mariae nuptiis interesset, cum divarum marinarum, aliae tigribus, aliae ariete, aliae leaena, monstris aequoreis portarentur.

Tib. 1.5.49: *Sanguineas edat illa dapes.*] asperrima execrantis lenam imprecatio. 5

Tib. 1.5.50: *Felle.*] amaritie; fellis enim folliculus bilis atrae indignationem continet et membrorum intrinsecorum fel est amarissimum.

Tib. 1.5.51: *Querentes sua fata.*] dum scilicet centum annos transegerint, ut putavit antiquitas. 10

Tib. 1.5.52: *Strix violenta canat.*] Strix volucris est importuna, a stridendo dicta, quemadmodum Ovidius Fastorum VI sensit, ubi hanc ipsam his verbis effinxit: “Grande caput, stantes oculi, rostra apta rapinae, / canicies pennis, unguibus hamus inest;” ideo autem violenta dicta est, quod pueros nutricis gentes aggreditur, et ex illorum corpusculis vitalem sanguinem absorbet, a cuius avis nocumento factum est, ut iam Striges apellemus mulieres noctu vel die puellulos fascinantes suo contactu et lactis munerumque oblatione. Quintus Serennius: “Praeterea si forte permit strix atra puellos / virosa immulgens exertis ubera labris.” 15

Tib. 1.5.59: *Sagae rapacis.*] sagam vocat lenam rapacissimam et incantatoriam.

Tib. 1.5.60: *Nam donis vincitur omnis amor.*] sententia peregrina: nulla certe tam casta est, quae pretio corrumpi non possit. 25

Tib. 1.5.61: *Pauper erit praesto.*] praesto signat praesens sum et faveo et advenio; docet hic commoditates quas amicae ex pauperculis capiunt amatorculis. 30

Tib. 1.5.63: *Angusto.*] angustum ponit pro spisso et inculcato.

Tib. 1.5.66: *Vincla detrahit.*] a parte totum intelligimus calceolum, et est sensus: Te pauper si opus est excalciat.

Tib. 1.5.66: *De niveo pede.*] laus est pedum ab elegantia candoris. Sic Statius de Tethide Achilleidos I: “ -- Et niveas feriunt vada Thessala plantas.” 35

12 Ovidius...15 inest] Ov. *fast.* 6.133-134 20 Quintus...22 labris] Ser. *med.* 58.1035-1036 36 Statius...37 plantas] Stat. *Ach.* 1.100

6 amaritie] amariciae R] amaricie B 13 sensit] sensi B 15 dicta] dictem R] dictum B 16 gentes] egentes BV 19 vel] ut V | die] diu RB 26 peregrina] peregrina R | pretio] precio RB

Tib. 1.5.67: *Hev canimus frustra.*] vox est poetae valde conquerentis.

Tib. 1.5.68: *Plena manu.*] plena scilicet nummis et aureolis; namque muneribus amor conciliatur, qui non affert excluditur ac negligitur. Quamobrem Propertius de amica dixit: “Cynthia non sequitur fasces, non curat honores, / semper amatorum ponderat illa sinus.” 5

Tib. 1.5.69: *At tu qui potior nunc es.*] illum monet qui suis in amore vicibus utitur, ut dum licet, quod cupit, capiat. Fortunae enim varia est et praeceps stabilitas, sed in amoribus praesertim alternatur. Unde Propertius Elegiarum II ait: “Omnia vertuntur, certe vertuntur amantes, / vinceris aut vincis, haec in amore rota est” 10

Tib. 1.5.70: *Fors levis orbis rotae.*] Secundum antiquissimorum fantasiam loquitur, qui fortunam super 15 rota volubili assidentem depinxerunt, quo figmento mobilitas illius ut pateret omnibus, curarunt et est quasi dictum simile sum Parmenone Terentiano: “Omnium rerum vicissitudo est.”

Tib. 1.5.74: *Excreat.*] excreare est conatu quodam de pectore sputum eiicere. Virgilius in Priapeis: “Dentem de tribus excreavit unum,” et excreavit pro expuit accipimus hic eleganter. Plautus facetiarum suarum memor in Asinaria significavit; ibi enim Libanum servum introduxit dicentem domino: “Teque obsecro hercle, ut quae locutus sim despuas;” subdit ipse: “Age quaeso hercle usque ex penitis faucibus,” et post ait “Age age usque excrea. --” 20

Tib. 1.5.76: *In liquida nat tibi linter aqua.*] metaphoricos dicit: dum tecum fortuna bene agit utere amoribus Deliae, quae me neglecto tibi uni servit. Hanc fere eandem sententiam Ovidius in fine tertii de Fastis mutuatus est: “Naviget hinc alia iam mihi linter aqua.” 25 30

5 Propertius...7 sinus] Prop. 2.16.11-12 11 Propertius...13 est] Prop. 2.8.7-8 18 Parmenone...19 est] Ter. *Eun.* 276 21 Virgilius... 22 unum] Priap. 12.9 23 Plautus...27 --] Plaut. *Asin.* 39-41 31 Ovidius...32 aqua] Ov. *fast.* 2.864

6 fasces] faces B 8 nunc es] vincis RB 10 stabilitas] instabilitas RB 11 Unde... 13 amantes] om. V 13 rota] nota R 14 Fors] frons B orbis] orbe BV 18 sum] cum BV 21 eiicere] elicere RB 22 excreavit¹] execravat R 24 ibi] ubi RB 29 bene] om. R 31 tertii] III R 32 mihi] mihi B

- Tib. 1.6.1:** *Semper ut inducar blandos offers mihi vultus.*] quod amica sibi saepissime arriserit quodque postmodum se inexorabilem praebuerit, usque adeo dolet, ut istuc ipsum amoris deo imputetur. Sed cum intelligat alium a Delia hominem foveri, consulit marito, ne eam libere vagari permittat, quoniam fallitur a muliere sua libidinis impatiente. 5
- Tib. 1.6.3:** *Quid tibi saevitiae mecum est.*] aut cur in se saeviat quaerit aut inquit quid est cur iniuriarum inter utrumque oriatur occasio? Est autem antiquissima in latinitate locutio. Virgilius in Priapeis: “Quid mecum tibi circitor moleste”. 10
- Tib. 1.6.5:** *Tenduntur casses.*] metaphoricos ait, decipior a Delia. 15
- Tib. 1.6.6:** *Fovet.*] amplexu tenet. 15
- Tib. 1.6.7:** *Durum est.*] difficile atque intolerabile. 15
- Tib. 1.6.8:** *Usque.*] perseveranter in omni re. 15
- Tib. 1.6.9:** *Miser.*] miserum se dicit amore amantium quod ab amica deseratur. 15
- Tib. 1.6.10:** *Hev heu.*] duplicatio est ad emphasim doloris. 20
- Tib. 1.6.12:** *Vertere fores.*] aperire ianuam et dicendo vertere respicit ad cardines, quibus fores sustentantur, fores dicuntur quae foris aperiuntur, valvae quae intro volvuntur vertanturque. 20
- Tib. 1.6.12:** *Cardine tacito.*] quippe cum aperitur ostium stridorem cardo facit, qui quasi ipsius ianae pars est. Terentius: “Concrepuit ostium.” 25
- Tib. 1.6.13:** *Livor.*] livorem plumbeus color, qui pro invidia usurpatur, nempe qui invidet pallet. 25
- Tib. 1.6.14:** *Mutua.*] Venus impresso dente, unanimem coeuntium exprimit appetitum per pruritus enim amorisque suavitatem colluctando aliter alterum morsitat. Propertius elegiarum IIII: “Semper habens morsus circum tua colla recentes, / litibus alternis quos putet esse datos.” 30

11 Virgilius...12 moleste] Priap. 17.1 27 Terentius... ostium] Ter. Andr. 682; Phorm. 840; Hec. 521 33 Propertius...34 datos] Prop. 4.5.39-40

1 blandos] blandos B 4 imputetur] imputet RBV 8 saevitiae] saevicie R 9 saeviat] saeviat R 13 Tenduntur] tenduntur R 16 Durum] durum V | difficile] add. est R 18 amore] more RB 20 emphasim] emphesim R 24 volvuntur] add. id est RB 25 Cardine] cardines R 26 qui] que B | pars] exp. R] καρδία B 28 Livor livorem] livor est R 30 unanimem] unanime R 32 aliter] alter RB 34 tua] tua R

Horatius carminum I: “-- sive puer furens / impressit memorem dente labris notam. / Non, si me fatis audias, / speres perpetuum dulcia barbata / laedentem oscula, quae Venus / quinta parte sui nectaris imbuit,” mutuam ergo Venerem vocat, cum pari coitu foemina virque solvuntur. 5

Tib. 1.6.16: *Servato.*] custodito.

Tib. 1.6.17: *Ne iuvenes celebret multo sermone caveto.*] hanc sententiam Iuvenalis et eorum quae sequuntur quam plurima complectitur satyrarum sexto: “Sed cantet potius quam totam pervolet urbem / audax: et coetus quae possit ferre virorum, / cumque paludatis ducibus praesente marito / ipsa loqui recta facie strictisque mamillis.” 10

Tib. 1.6.18: *Neve cubet laxo pectus aperta sinu.*] hanc cum verbis sententiam Ovidius Fastorum I mutuatus est dicens: “Altera dissuto pectus aperta sinu.” Significat autem ne cum brachio iaceat expapillato, hoc est exerto, ut ait Festus; nam dum istud fit papilla nudatur. 15

Tib. 1.6.19: *Ne te decipiat nutu.*] ne te praesente aliis innuat, ut id te possit latere. Praeceptum est enim ab Ovidio de arte amandi I: “Atque oculos oculis spectare fatentibus ignem: / saepe tacens vocem verbaque vultus habet.” 20

Tib. 1.6.20: *Et mensae ducat in orbe rotas.*] Figura est hermineusis, per quam declaratur id.

Tib. 1.6.19: *Digitoque liquorem Ne trahat.*] hoc item a poeta omnium ingeniosissimo: “Blanditiasque leves tenui perscribere vino. / Ut dominam in mensa se legat illa tuam.” 25

Tib. 1.6.21: *Quam saepe.*] pro quam frequenter, id est, quotiescunque, tunc enim ad moechum tendit. Iuvenalis satyrarum II: “-- iamque expectatur in hortis: / aut apud Isiacae potius sacraria lenae.” 30

1 sive...4 imbuit] Hor. *carmin.* 1.13.11-16 9 Sed...12 mamillis] Iuv. 6.398-401 14 Ovidius...15 sinu] Ov. *fast.* 1.408 17 ut...Festus] Fest. p. 297 20 Ovidio...22 habet] Ov. *ars* 1.573-574 26 Blanditiasque...28 tuam] Ov. *ars* 1.571-572 30 Iuvenalis...32 lenae] Iuv. 6.488-489

2 si] sic RBV 4 Venus] ventus R 9 sexto] II RB] *om.* V 10 possit] posset R 12 mamillis] memillis B 14 sententiam] sententiarum V 16 autem] fastorum RB | autem] ante V 19 innuat] induat R possit] posse B 23 rotas] notas R 25 Ne] ve B | Ne trahat] re trahant R | a... 26 poeta] in arte poeta R 27 dominam] domina B illa] ille R

Tib. 1.6.22: *Sacra Bonae maribus non adeunda deae.*]

Bona dea apud nos (Varrone teste) fuit Dryas Fauni filia, ut Plutarchus refert, uxor, quam virilem adeo fugitasse aspectum ferunt ut in publico nunquam prospecta sit, quae res effecit, ut postmodum mares inire illius sacra vetarentur. Iuvenalis: “Nota Bonae secreta deae.” Nec mares tantummodo homines, verum etiam masculini sexus animalis figuram inesse nefas erat, ut late Iuvenalis satyra II tetigit et Seneca epistola LXXXVII dixit: “Credat aliquis pecuniam esse versatam in eo iudicio, quo reus erat Clodius ob id adulterium quod cum Caesaris uxore in aperto commiserat, violatis religionibus eius sacrificii, quod pro populo fieri dicitur, sic summotis extra conspectum omnibus viris, ut picturae quoque masculorum animalium contegantur.” Quare Festus dixit: “Damium sacrificium, quod fiebat in aperto in honorem deae Bonae, nominatum a contrarietate, quod minime δημόσιον esset, id est, publicum; dea quoque ipsa δαμία, et sacerdos eius δαμίας appellabatur.” Caeterum Graeci Gynaeciam nominant, quam Phryges, teste Plutarcho, matrem Midiae asserunt, nonnulli vero Graecorum illam esse etiam liberis matribus quam non fari liceat, quae quum preesset parturientibus μονοστόκος dicta est.

Tib. 1.6.22: *Adeunda.*] passive positum est, ut subeantur prospera castra.

Tib. 1.6.24: *Sit.*] detur, liceat.

Tib. 1.6.25: *Gemmas.*] annulos per synecdochen.

Tib. 1.6.25: *Signum.*] impressuram.

Tib. 1.6.25: *Probarem.*] laudarem ut egregie factum.

Tib. 1.6.26: *Per causam meminī me tetigisse manum.*] per causam, id est, hac cum licentia spectandi annuli. Iccirco Plautus in Asinaria inter amantes legem

2 Bona...filia] Varro. *ap. Macr. Sat.* 1.12.27 3 ut...uxor] Plut. *Caes.* 9.4 6 Iuvenalis... deae] Iuv. 6.314 8 ut...9 II] Iuv. 2.87- 89 satyra...15 contegantur] Sen. *epist.* 97.2 15 Festus... 19 appellabatur] Fest. p. 68 20 teste Plutarcho] Plut. *Caes.* 9.4 32 Plautus...50,2 roget] Plaut. *Asin.* 778

3 Plutarchus] plutarcher R 5 postmodum] postmodii R 7 masculini] masculi RB 8 satyra] satirarum R] satyrarum B 13 summotis] si immotis R 16 aperto] aperto R 18 δημόσιον] *exp.* RV | δαμία] *om.* RV] δημία B 19 δαμίας] *exp.* RV] δημίας B 20 Gynaeciam] genicyam R] gyneciam B] genyciam V 22 matribus] matricibus B 23 μονοστόκος] *exp.* RBV 27 synecdochen] sinedochēn R

conscribens hoc interposuit, scilicet: “spectandum ne cui annulum det atque roget.”

Tib. 1.6.27: *Peperi.*] suscitavi meracia tibi vina porrigendo.

Tib. 1.6.29: *Non ego te laesi prudens.*] excusatio est 5
criminis per translationem culpa in Cupidinem; nempe videtur accusandus quod sub familiaritatis praetextu insidias uxori amici sui tetendisset, et est suavis atque amatoria excusatio.

Tib. 1.6.30: *Contra quis ferat arma deos?*] hoc est, quis 10
deo resistat? Quasi dicat: impossibile est adversus numinis voluntatem insugere; excusatio est quod ad impossibile nemo tenetur, et dum, arma ferat, dicit, a consequenti antecedens accipit, id est, quis repugnet? Deinde sic ad arma veniendum. 15

Tib. 1.6.36: *Simulat condoluisse caput.*] ut inde fiat occasio conveniendi cum adultero.

Tib. 1.6.38: *Detrecto non ego vincla pedum.*] compedes non recusat ferre, si se Delia fefellerit custodem; detrectare est negare et depellere; vincla autem pro 20
compedibus quae boiae dicuntur, sive ferreae sive sint lignae.

Tib. 1.6.39: *Quisquis colit arte capillos.*] id est concinnat puellariter, quod ab homine procul abest et gravi et modesto; ideo inquit Ovidius: “Sed tibi nec ferro placeat 25
torquere capillos,” et est figura prolepsis imperfecta. Hic lascivos notat ab crinium compositura, ut in sequenti ab habitu togae demissae, et dum dicit: “Effluit effuso cui toga laxa sinu,” togae formam exprimit, laxa quippe erat, et in sinum multis crispulis subtractum subcingebatur, 30
qualia sunt hodie quorundam religiosorum vestimenta; unde Horatius Sermonum primo, ostendens amicorum vitia ferenda esse si sint levia, ait de homine iam maturioris aetatis: “-- eo quod / rusticius tonso toga

25 Ovidius...26 capillos] Ov. *ars* 1.505 28 Effluit...29 sinu] Tib. 1.6.40 32 Horatius...51,1 haeret] Hor. *Serm.* 1.3.30-32

3 meracia] mercata B 7 videtur] ur V | praetextu] praetexto R
10 ferat arma] fe ar V 11 Quasi dicat] q d RBV 14 sic] sit R
16 condoluisse caput] con ca V 17 adultero] adulterio B
18 Detrecto] detre V | pedum] pe V 20 vincla] vincula R] vin V
21 boiae] *add.* et RBV 23 colit... capillos] co ar ca V 25 tibi nec] ibi
nunc 27 notat] nont R | sequenti] consequenti B 28 habitu] hintu
B | demissae] dimissae B 31 religiosorum] *add.* sacerdotum R
33 vitia] vicia R 34 rusticius] rustitius R

defluit, et male laxus / in pede calceus haeret. --” sed libidinosos et molles tangit, qui politius incendentes ad pedes omnem vestem demittebant. Ovidius de remedio in II: “Nec compone comas, cum sis venturus ad illas, / nec toga sit laxo conspicienda sinu.”

5

Tib. 1.6.43: Sacerdos.] Bellonae quidem sacerdos ex Curetibus seu Corybantibus afflata divino spiritu.

Tib. 1.6.45: Haec ubi Bellonae motu est agitata.] Bellona est dea belli, quae Pallas est, sive Martis soror, ut Claudianus in Stilicone, sive auriga, ut in Thebaide scribit Stautius, huius sacerdotes rem divinam faciebant proprii sanguinis effusione; quem ritum Lactantius Firmianus in divinarum institutionum libro enarrat, et in raptu Proserpinae Claudianus ait: “Corybas non impulit ensem,” in ipsa sanguinis effusione divinum afflatum capiebant, ita ut praesentia explicarent, future vaticinarentur: quare Iuvenalis in Crispino dixit: “-- Sed ut phanaticus oestro / percussus, Bellona, tuo divinat, et ingens / omen habet --”. Et Horatius sermonum I: “Hunc circumtonuit gaudens Bellona cruentis.”

10

15

20

Tib. 1.6.45-46: Nec acrem Flammam, non et amans verbera torta timet.] ordo est: nec non timet amans acrem flammam et torta verbera; acrem flammam id est calorem exitialem. Lucanus V: “Magnoque exaestuat igne”. Sciendum sane sacrificia omnia non eadem animi ratione agitari, sed alia cum afflacione numinis fiunt; quam rem synenthusiasmon appellant Graeci. Hic enim synenthusiasmos videtur habere divinam quandam de rebus inspirationem ad vaticinium. Alia fiunt sine afflacione, sed remissione quadam, quae mentes hominum amovens ab inferioribus negotiis, trahit intellectum et

25

30

3 Ovidius...5 sinu] Ov. *rem.* 679- 680 **9** ut... 10 Stilicone] Claud. *cons. Stil.* 2.395- 405 **10** ut...11 Stautius] Stat. *Theb.* 2.719 **12** Lactantius...13 enarrat] Lact. *Div. Inst.* 1.21 **13** in... 14 ensem] Claud. *rapt. Pros.* 1.209 **17** Iuvenalis...18 --] Iuv. 4.123-125 **19** Et...20 cruentis] Hor. *sat.* 2.3.223 **24** Lucanus...igne] Lucan. 5.173

3 in...4 II] *exp.* in **7** Curetibus] curentibus **R** **8** ubi] *exp.* **B** **12** sanguinis] sanguis **B** **13** divinarum] divinum **B**] dinarum **V** libro] *exp.* **RBV** **16** future] futura **RBV** **22** nec...23 verbera] mut. nec non amans timet acrem flammam et torta verbera **B**] mut. nec non amans acrem flammam et torta verbera **R** **24** exaestuat] extuat **R** **26** afflacione] afflatone **R**] afflactone **V** **27** synenthusiasmon] synenthusiasmo **R** **31** negotiis] negociis **V** | trahit] trahens **B**

convertit ad divinationem. Quaedam cum musica, quaedam sine musica, nonnulla mystica, id est sine aperta significatione, nonnulla manifesta secundum deorum qualitatem.

Tib. 1.6.46: *Et torta verbera.*] vel in seipsam sponte 5
conversa vulnera, vel quae illi dea ingerit. Lucanus: “--
nec verberare solo / uteris: et stimulos flammisque in
viscera mergis”.

Tib. 1.6.47: *Violenta.*] Violata autem est participium pro
participio hoc est violans. Ovidius: “Hostibus a domitis 10
Hostia nomen habet,” pro domandis, aut violata furore
arreptitia. Lucanus primo: “Vocibus his prodens urgentem
pectora Phoebum.”

Tib. 1.6.47: *Bipenne.*] genus instrumenti utrimque ferrum
anceps habentis, quas pinnas vocat. 15

Tib. 1.6.47: *Suos lacertos.*] Nil sane praeter brachia ex
toto corpore Corybantes in sacris vulnerabant. Lucanus
primo: “-- tum quos sectis Bellona lacertis / saeva movet:
cecinerunt deos.”

Tib. 1.6.48: *Inulta.*] non rea piaculi, quippe in alium 20
sacrilegium ruisset, si divinam effigiem sanguine
poluisset, sed is ita sacrificii ritus expostulabat.

Tib. 1.6.49: *Veru.*] stilo, gladio; est autem instrumentum
ad eliciendum sanguinem sed abusive, et est
syne<c>doche in structura. 25

Tib. 1.6.50: *Movet.*] subministrat. Parcite quam custodit
amor; verba sunt sacerdotulae insanientis.

Tib. 1.6.51: *Parcite.*] abstinete.

Tib. 1.6.53: *Attigerit.*] suppletur si, ut si quisquam eam
attigerit, quam custodit amor. Sic Iuvenalis: “Graeculus 30
esuriens, in coelum iusseris, ibit.”

Tib. 1.6.53: *Labentur.*] evanescent, ut male parta male
dilabuntur.

6 Lucanus...8 mergis] Lucan. 5.174-175 10 Ovidius...11 habet] Ov.
fast. 1.336 12 Lucanus...13 Phoebum] Lucan. 1.677 17 Lucanus...
19 deos] Lucan. 1.565-566 30 Sic...31 ibit] Iuv. 3.78

7 nec] *add.* eodem **RV** 8 viscera] viscere **V** 9 Violenta] *om.* **RBV**
10 Ovidius] *add.* ut **RB** 12 arreptitia] arepticia **V** 15 pinnas] pumas
R | vocat] vocant **R** 16 Nil] nihil **B** 18 primo] *om.* **B** | saeva] sceva
R 21 sacrilegium] sacrificium **B** | ruisset] fuisset **RB** 23 autem]
antem **B** 24 sed] *add.* est **B** 26 Movet] monet **B** 29 suppletur]
supplectur **B** 30 attigerit] attingerit **R**

- Tib. 1.6.54: *Cinis.***] pulvis, quem manibus exceptum aera versus coniecerat; est cinis tam masculini quam feminini generis ut pulvis Propertius: “Sit mihi praecipue pulvis Hetrusca dolor,” et alibi: “Et duo sunt versus qui nunc iacet horrida pulvis.” 5
- Tib. 1.6.55: *Dixit tibi quas.***] significavit te perpessuram quod me a te amoves.
- Tib. 1.6.56: *Admittas.***] in pristinam amicitiam recipias.
- Tib. 1.6.56: *Illa levis.***] mitis sit in te execrando.
- Tib. 1.6.58: *Anus aurea.***] auream vocat anum, quae sua sedulitate non contra auro emi posset, et est amantium in laudanda vetulae diligentia proverbium. 10
- Tib. 1.6.59: *Tenebris.***] nocte tenebrosa.
- Tib. 1.6.59: *Multo timore.***] ne coniux tuus hoc persentiscat. 15
- Tib. 1.6.61: *Manet me.***] expectat me et notandum maneo te, pro expect saepe dictum ab antiquis. Plautus in *Amphytrion*: “Nunc te nox quae mansisti mitto, ut cedas diei”. 20
- Tib. 1.6.61: *Affixa foribus.***] innixa ostiolo.
- Tib. 1.6.62: *Cognoscit strepitus me veniente pedum.***] observationem vetulae in se ostendit, quae venientem procul agnoscat ex pedum strepitu: quod non nisi ex maxima oritur assiduitate consuetudinis.
- Tib. 1.6.64: *Contribuisse tecum.***] pro eo quod est meos annos tuis, aut tuos meis adiungi, ut adeo senex non esses, tecum participare, ut una ambo de vita migraremus. Est autem venemens benevolentiae signum. 25
- Tib. 1.6.67-68: *Quamvis non vitta ligatos Impediat crines, nec stola longa pedes.***] Sacerdotum integritatem tangit et matronarum pudicitiam; quippe sacerdotes capillos suos vitta purissima obligabant. Iuvenalis Crispino: “Cum quo nuper vittata iacebat”. Matronae vero stola utebantur, id autem erat indumentum ad talos. 30

3 Propertius... 4 dolor] Prop. 1.22.6 4 Et...5 pulvis] Prop. 2.13.35
18 Nunc... 19 diei] Plaut. *Amph.* 546 32 Iuvenalis...33 iacebat] Iuv. 4.9

2 masculini] mas RB | feminini] foemi RB 3 mihi] tibi B
8 amicitiam] amicitiam R 9 in te] inter R 11 amantium] amantum V
13 Tenebris] tenebras R | nocte] om. B 17 pro] te R | expect]
expecto RBV | Plautus] Plautius R 18 Nunc] hunc B 21 Cognoscit]
cognovit R | strepitus...pedum] mut. strepidum pedum me veniente
R 26 tuis] om. RB | tuos] tuas R 28 benevolentiae] benivolentie R
33 Crispino] add. in RV

Utrumque hoc Ovidius de arte amandi primo complexus est: “Este procul vittae tenues, insigne pudoris, / quaeque tegis medios instita longa pedes;” namque instita (ut Acron primo sermonum testis est) fuit tenuis fasciola, quae etiam praetexta dicitur, quae stolae unam partem ambit. Horatius: “Quarum subsuta talos tegat instita veste.” 5

Tib. 1.6.75: *Nec saevo sis casta metu.*] commendandae sunt mulieres, quae virtutis amore peccare nolunt, quae vero delinquere metuunt poenae formidine, sunt omnino relinquendae; non enim mens earum casta est, sed ludibrii turpitudine impudicitiam coercet. 10

Tib. 1.6.77: *Victa senecta.*] metaphoricis dictum est, quasi victricis senectuti succubuerit et diutissime senem factam intelligit. 15

Tib. 1.6.78: *Inops.*] egena.

Tib. 1.6.78: *Manu tremula.*] propter paralysim, quae in vetulis nascitur defectu sanguinis; nihil autem infortunatius mulieri potest accidere, quam si senio confectam cogat necessitas aut filare, aut texere, aut telas licii connodare. 20

Tib. 1.6.79: *Licia.*] licia sunt quibus appenduntur telae, unde testivilicium est fila de telis decidentia, ut Fulgentius Planciades scribit. Plautus in Casina: “Non ego hoc verbum expressi testivilicio,” id est, re admodum vilissima, prima in licio semper longa est; si a Lycia regione descendat primam corripit, quae littera Graeca ponitur. Est et Lictius possessivum a loco Cretae, ut Lictius Idomeneus, id est Cretensis, quod cum eadem littera scribatur, tamen κ ante τ recipit, ut in emendatis Graecorum exemplis legi. 25 30

Tib. 1.6.86: *Cana coma.*] senectutem capit dicendo cana coma; naturaliter enim in senectute hominibus capita canescunt, et exemplum dicit amoris secundi; nam raro sit ut amantes ad senium perveniant concordēs in amore; 35

---

1 Ovidius...3 pedes] Ov. *ars* 1.31-32 6 Horatius...7 veste] Hor. *sat.* 1.2.29 22 licia...24 scribit] Fulg. *serm. ant.* 20 24 Plautus...25 testivilicio] Plaut. *Cas.* 347

---

1 Utrumque] utrumque R 5 praetexta] praetesta R 6 tegat] tegit BV] tetigit R 8 saevo] scevo R 12 coercet] coercem R 13 Victa] vitta R 17 in...18 vetulis] iventulis R 22 sunt] sut B 25 re] te R 29 id est] om. V 30 littera] ifa V | τ] taph RBV 31 exemplis] exemplaribus R

iccirco Horatius Carminum primo inquit: “Felices ter et
amplius: / quos irrupta tenet copula nec malis / divulsus
querimoniis / suprema citius solvet amor die.”

---

1 Horatius...3 die] Hor. *carm* 1.13.17-20

---

1 iccirco] idcirco **R** **2** malis] male **R**

Tib. 1.7.1-2: *Hunc cecinere diem Parcae, fatalia nentes Stamina.*] natalem Messalae celebrat, ea commemorans quae ille augustissime transegerit, sed more suo dum hoc agit, evagatur.

Tib. 1.7.2: *Stamina fatalia.*] vitae dispositionem accipimus per stamina secundum antiquorum opinionem. Parcae autem dictae sunt a contrario sensu, ut Diogenianus ait, quod nemini parcant. Sortes etiam vocatae, quod ita unicuique sortitum sit, ut ipsae voluerunt. 5

Tib. 1.7.2: *Non ulli dissolvenda Deo.*] si deis hoc negatur, minus hoc mortalibus concessum est. 10

Tib. 1.7.2: *Dissolvenda.*] per diaeresim ponitur, ut illud Catulli: “Condita quin vere pectoris evolvem.” Quin Virgilius magis inusitate in Priapeis dixit: “Pallorem maciemque laruaem.” 15

Tib. 1.7.3: *Gentes Aquitanas.*] Aquitania regio est Hispaniae seu Galliae Transalpinae, ut Strabo ait, quae in Artanos, Belgas, Celtasque dividitur tripartito, seu quadripartito secundum Caesarem in commenta Narbonenses adiungentem. Aquitani vero sunt hi qui ad Septentrionem Pyrenaei partem et Cemeniam habitant usque ad Oceanum, et intra Garumnum fluvium. Hos populos Messala bello superavit, ideo legitur in II libro: “Gentis Aquitanae celebrer Messala triumphis, / et magna intonsis gloria victor ades.” 20 25

Tib. 1.7.4: *Forti milite.*] pro militibus robustis et strenuis, ut Lucanus: “Inplentur validae tirone cohortes,” et Romanum intellegit exercitum.

Tib. 1.7.4: *Atax.*] Atax fluvius est qui ortum habet ex Pyrenaeo monte, et infunditur in mare Tyrrhenum, ut Pomponius Mella libro II scribit, ut Strabo Gnosius, ex Cemmeo monte. Nomina vero fluviorum pro gentibus 30

---

7 Parcae...8 parcant] Diogenianus *ap. Eus. praep. evang.* 6.8.9.30-32
 13 Catulli... evolvem] Catull. 66.74 14 Virgilius...15 laruaem] Priap. 32.12 16 Aquitania... 18 tripartito] Strabo 4.1.1 18 seu...20 adiungentem] Caes. *BG* 1.1.1 23 ideo...25 ades] Tib. 2.1.33-34 27 ut...cohortes] Lucan. 1.305 29 Atax²...31 scribit] Mela 2.81 31 Strabo...32 monte] Strabo 4.1.6

---

1 fatalia] fa V 7 contrario] contrario RBV 13 Quin] quum B 17 Strabo] stra V 18 tripartito] tripartito B 19 commenta] commentariis RB 21 Pyrenaei] pyrennes R 22 Garumnum] garumnam RBV 23 populos] populos B 26 milite] m V | strenuis] strennis V 27 cohortes] choortes B] cobar V 28 intellegit] intelligit RV

accolis poetico de more ponuntur. Lucanus: “Sub iuga iam Seres, iam barbarus isset Araxes.”

Tib. 1.7.4: *Tremeret.*] expavesceret et tremo te, pro vehementer timeo te dicitur Virgilius libro octavo: “Te Stygii tremuere lacus.” 5

Tib. 1.7.5: *Pubes Romana.*] utriusque sexus iuventutem intelligimus; nam iuvenes mixtaeque puellae spectatum ibant.

Tib. 1.7.6: *Et evinctos brachia capta duces.*] synecdochicōς. Sic Ovidius de arte amandi primo: “Ibunt ante duces onerati colla cathenis” 10

Tib. 1.7.7: *Victrices lauros.*] id est, ex lauro corona triumphalis; namque (ut ait Plinius in naturalis historiae XX) laurus triumphis dicata est.

Tib. 1.7.8: *Portabit nitidis cusrus eburnus equis.*] 15
apparatum triumphantium tangit; nam currum ex ebore inauratum quatuor equi candissimi trahebant. Ovidius in praellegato libro: “Quatuor in niveis aureus ibis equis.”

Tib. 1.7.9: *Non sine me.*] quippe qui Messalae fuerat comes, ut antedictum est. Commilitones enim currum ductoris triumphalem sequebantur. Lucanus quinto, per prohibitionem: “Lauriferos nullo comitetur vulnere currus.” 20

Tib. 1.7.9: *Tua bella Pyrene Testis.*] Pyrene mons est Hispaniae, cuius primam Lucanus produxit: “Nubiferae 25 colles atque aeriam Pyrenem,” quanquam aliter in derivativo fecerit: “Iamque Pyrene aquas nunquam solvere Titan.” Sed et derivativum in primitivi rationem servavit Claudianus in Stilicone: “Pyrenaea tegit lapidosis frondibus ilex.” Est autem apposito, Pyrene tua bella, et caetera. 30

Tib. 1.7.10: *Oceani littora Sanctonici.*] id est, mare Sanctonicum. Sanctones sunt populi non longe a

---

1 Lucanus...2 Araxes] Lucan. 1.19 4 Virgilius...5 lacus] Verg. *Aen.* 8.296 10 Sic...11 cathenis] Ov. *ars* 1.215 13 ut...14 est] Plin. *nat.* 15.127 17 Ovidius...18 equis] Ov. *ars* 1.214 21 Lucanus...23 currus] Lucan. 5.332 25 Lucanus... 26 Pyrenem] Lucan. 1.689 27 Iamque...28 Titan] Lucan. 4.83 29 Claudianus... 30 ilex] Claud. *cons. Stil.* 3.313 33 Sanctones...58,2 scribit] Caes. *BG* 1.10.1

---

3 pro...4 vehementer] pro venienter R] provementer B 10 synecdochicōς] synecdochicos RBV | Ibunt] ibunt RB 12 lauros] laurus RB 13 namque] nanque R 15 cusrus] currus RBV 17 candissimi] candidissimi RB 19 fuerat] fuerit RB 25 produxit] in primo RB] ini V

Tolossatum finibus, quae civitas est in Provincia, ut Caesar primo commentariorum scribit. Eorum urbs est Mediolanum ad Oceanum vergens, ut in geographia Strabo commemorat. De his Lucanus primo: “-- gaudetque amoto Sanctonus hoste”. Omnes enim hi ad Oceanum spectant, sed cum dicat: Littora testis, est usurpatum, ut Servius in Daphnide annotavit: “-- vos coryli testes et flumina nymphis.” Nusquam enim teste aut testia lectum est in neutro genere, per diffinitionem ergo dicimus: Testes mihi sunt tuae res, Pyrene et littora Oceani Sanctonici. Sic Propertius elegiarum II: “Sidera sunt testes et matutina pruina.” Et Horatius carminum III: “Testis Metaurum flumen, et Hasdrubal devictus.”

Tib. 1.7.11: Arar.] flumen est, quod (teste Caesare in eodem commentario) per fines Heduarum et Sequanorum in Rhodanum fluit eumque suo flumine praecipitem reddit, ut in Stilicone scribit Claudianus.

Tib. 1.7.11: Rhodanusque celer.] Rhodanus est Narbonensis provinciae antea Celticae dictae flumen adeo magni cursus, ut vix adversa possit navigari aqua, quem (Strabone in geographiae IIII referente) quidam septem ostiis constare dixerunt, sed Artemidorus tribus dixit, Timaeus vero quinque, quem Timaeum Polybius arguit, duo tantum Rhodano tribuens ostia; de hoc Silius libro III: “Aggeribus caput Alpinis et rupe nivali / prosilit in Celtas, ingentemque extrahit annem / spumanti Rhodanus proscindens gurgite campos.”

Tib. 1.7.11: Magnusque Garumna.] Garumna fluvius est eiusdem regionis, cuius magnitudo ex geographis nosci potest; tribus enim amplificatur annibus, et per Bituriges, quos Ioscicos nominant, et Sanctones, Gallicam utramque gentem influit, quem in Oceanum labi ostendit Claudianus in Stilicone: “Quosque rigat retro perniciores unda

2 Eorum...4 commemorat] Strabo 4.2.1 4 Lucanus...5 hoste] Lucan. 1.422 6 Servius...8 nymphis] Serv. ecl. 5.21 11 Propertius...12 pruina] Prop. 2.9a.41 12 Horatius...13 devictus] Hor. carm. 4.4.38-39 14 flumen...16 fluit] Caes. BG 1.12.1 16 eumque... 17 Claudianus] Claud. Ruf. 2.2.111 20 quem...24 ostia] Strabo 4.1.8 24 Silius...27 campos] Sil. 3.447- 449 32 Claudianus... 59,1 aestu] Claud. Ruf. 2.2.113

3 vergens] urgens B 6 usurpatum] usurpatium R 10 tuae] quae RBV 14 Arar] atax B 19 Celticae] celte V 26 extrahit] extra hic R 29 magnitudo] magnitudinem RB 31 Ioscicos] sioscos R | utramque] utranque R 33 perniciores] pernitior R

Garumnae / Oceani pleno quoties impellitur aestu.”
 Carmoti autem sunt in Aquitania populi, per quos et
 Alvernos, ut Strabo scribit, Liger delatus in Oceanum
 influit; uterque autem maximi est cursus; namque Liger et
 Garumna paribus a Pyrene distantes intervallis, quasi
 deductis et pariter distantibus invicem lineis duo
 conficiunt loca aliis finita lateribus, Oceano, scilicet,
 montibusque Cemmenis Duobus autem stadiorum millibus
 utriusque fluminis est navigatio.

Tib. 1.7.12: *Caerula lympa Liger.*] Ligerim viridis
 coloris esse dicit, cum lympham eius caerulam dicat; hinc
 inter Pictones et Nannetas excurrit.

Tib. 1.7.13: *At te Cydne canam.*] Cyd nus fluvius est
 Ciliciae, qui (Iustino et Curtio testibus) Tharsum urbem
 praeterfluit; dicente Prisciano in interpretatione Dionisii:
 “Flexilis et Cyd nus dirimit qui flumine Tharson.” Huius
 origo (ut Solinus dicit in memorabilibus) ignoratur, sed
 Strabo libro XIII a Tauro ortum habere scripsit non
 procul a Tharso. Verum (ut Solinus ait) ab undarum colore
 denominatus est; namque quicquid candidum est gentili
 lingua Syri cydnum vocant, atqui Solinus ab albedine
 Cydnum vocari dixit, et Valerius Maximus C de constantia
 ait: “Qui aquae liquore conspicuus Tharson interfluit.” Sed
 epitheta ponuntur fluminibus apud poetas ad placitum et
 plerumque generalia.

Tib. 1.7.13: *Tacitis undis.*] aut ad dubitationem Cydni
 refert aut ad fluminis naturam; nam in quarto sibi
 contradicere videtur inquiens: “Aut rapidus Cyri dementia
 Cyd nus,” ubi Gydnes legendum est. Quin Strabo scribit
 alveum eius per profundam vallem illatum recta in urbem
 ingredi, cuius aqua est rapidissima et frigida, quapropter
 hominibus et bestiis auxiliatur, quae nervos crassiores
 habent, ideo placidis aquis, ut arbitror, positum est.

2 Carmoti...4 influit] Strabo 4.1.14 **13** Cyd nus...15 praeterfluit]
 Iust. 11.8.3 / Curt. 3.5.1 **15** dicente...16 Tharson] Prisc. *Periheg.* 816
16 Huius...17 ignoratur] Sol. 38.4 **18** Strabo...19 Tharso] Strabo
 14.5.10 **19** Verum...22 dixit] Sol. 38.5 **22** Valerius... 23 interfluit]
 Val. Max. *fact.* 3.8.6,5 **28** Aut... 29 Cyd nus] Tib. 3.7.141
29 Quin...31 ingredi] Strabo 14.5.12

2 populi] popoulis **V** **4** namque] nanque **R** **6** deductis] diductis **R**
11 dicit] dicum **B** | cum] *om.* **R** **12** Nannetas] vamuitas **R** | nannitas
V **21** atqui] *add.* Caeruleus **RB** **24** placitum] placidum **R**
25 plerumque] plerunque **RB** **29** Gydnes] gyndes **RB** | legendum]
 legendus **B** **30** illatum] illarum **R** **32** nervos] nerus **B**

Tib. 1.7.16: *Frigidus Taurus.*] Taurus mons est in Asia longissimus, de quo Plinius in VIII naturalis historiae multa commemorat, et Priscianus in interpretamento Dionysii, et longitatem eius et nominis rationem ita ponit: “Ast Asiam qui non excelsus dividit omnem, / incipit a mediis terrae Pamphillidis oris / et longis sese spaciis producit ad Indos; / nunc obliqua means, nunc recto limite currens / vertice, quem tortuo perhibent cognomine Taurum. / Cornua nam summis scopulis imitatur acutis, / multifidosque suos huc colles spargit et illuc.” Frigidus, altitudine sua et arborum densitate.

Tib. 1.7.16: *Intonsos.*] hispidos et squallidos, qui latrocinium exercebant et mancipiorum venundandorum mercatores ac venditores errant.

Tib. 1.7.16: *Taurus arat.*] hipallage est; de hoc ita scribit Strabo in Geographiae duodecimo: “Mira est profecto locorum natura, cum in summis Tauri partibus locus sit adeo ferax, ut multa hominum millia possit enutrire, pleraque loca ibi oleis et vitibus consita sunt, et omnium pecorum pascuis abundat. Circum imminent silvae varia materie plenae.” Deinde libro eiusdem operis XIII ostendit duplicem Syriam esse, scilicet Ciliciam et Tracheam, quae montana et perangusta et campestris. Sed montanae Taurus imminet male habitatus usque ad latera Borealia, quae circa Isauriam sunt.

Tib. 1.7.17-18: *Quid referam ut volitet crebras intacta per urbes Alba Palaestino sancta Columba Syro.*] sciendum lege olim fuisse apud Syros usum columbarum prohibitum; ideo illis in locis eorum copia tanta fuit, ut accedentium mercatorum ora pervolarent, mansuetius etiam quam ferarum natura pati videretur. Quod Eusebius libro de preparatione Evangelica IX scribit, ubi Philo Iudaeus Hebraeam disciplinam protegens introducitur. Intacta ergo, id est illaesa lege prohibente.

---

1 Taurus² ...3 commemorat] Plin. *nat.* 5.97 **3** Priscianus...11 densitate] Prisc. *Periheg.* 629- 635 **15** de...21 plenae] Strabo 12.6.5 **21** Deinde...25 sunt] Strabo 14.5.1 **31** Quod...34 prohibente] Euseb. *Praep.* 9

---

1 Frigidus] frigus **R 4** longitatem] longitudinem **RBV 6** spaciis] spatiis **B 7** means] meas **V 8** tortuo] toruo **RB 10** arborum] arbotum **V 17** locus] locis **B 20** pascuis] pascius **B 23** campestris] campestem **R 25** Isauriam] isauria **R 29** eorum] earum **RB 32** IX] VIII **R 34** illaesa] inlesa **R**

Tib. 1.7.17: *Volitet.*] huc illuc vagetur sine insidiarum periculo, quanquam et illud procedere videatur, ut volitet per crebras urbes, dictum sit, quod Damasceni Syrique omnes ab amicis litteras accipere et dare soliti sunt, quas columbis velut nunciis et cursoribus sub alis obligabant; quem morem nostros etiam secutos visus est Iuvenalis in Crispino ostendisse dicens: “-- tanquam venisset epistola penna praecipiti.” Columba vero dicitur non quod colat lumbos (ut Acron acute hallucinatur), sed quod culmina villae summa petat propter naturalem pavorem, ut Varonni placuit libro rerum rusticarum IIII. 5 10

Tib. 1.7.18: *Palaestino Syro.*] Palaestina regio est in Syria contermina Arabiae, dicta a Palaesti urbe metropoli ut in quinto Plinius scribit. Nam et Herodotus III Syriam alteram vocat Palaestinam. Est et altera Palaestina prope Phaeaciam, de qua Lucanus in quinto: “Laxa Palaestinas nudis consixit arenas,” et Ovidius Fastorum IIII: “Saepe Palaestinas iurat adesse deas.” Id est, furias quae de Palaestino hiatu ad superos progrediuntur. 15

Tib. 1.7.17: *Syro.*] Syriam colenti. Syria duplex est, teste Plinio, una dicta Palaestina, altera Antiochia. Nam Syros a voce σαρός, id est scopa vocitatur, et Syri deffossiones sunt terrae puteorum in modum, ubi transmarinae quaedam provinciae loco horreorum frumenta defossa servant, ut in primo Collumella scribit, et Marco Varro in libris rerum rusticarum. 20 25

Tib. 1.7.20: *Prima ratem ventis credere docta Tyros.*] Tyros urbs est Syriae, ut in primo Pomponius Mella sensit, quae continenti quatuor stadiorum longitudine divisa est, ut Quintus Curtius attestatur. Hanc poeta vult primum fabricasse navigium, et Priscianus in interpretamento Dionysii confirmat dicens: “Quod pelagus primi tentantes navibus altis / disiunctas gentes docuerunt iungere 30

6 Iuvenalis...8 praecipiti] Iuv. 4.149 9 ut...hallucinatur] cf. Bernardus Silvestris, *Commentum super sex libros Eneidos Virgilii, ad Aen.* 6.193 10 ut...11 IIII] Varro *rust.* 3.7.1 13 ut...14 scribit] Plin. nat. 5.68 14 Herodotus...Syriam] Herod. 7.89 16 Lucanus... 17 arenas] Lucan. 5.460 17 Ovidius...18 deas] Ov. *fast.* 4.236 28 Tyros...sensit] Mela 1.57 30 ut...attestatur] Curt. *Alex.* 4.2.2 31 Priscianus...62,1 merces] Prisc. *Periheg.* 848-849

6 secutos] secutus RB 7 venisset] nenisset B 12 Palaestina] III B 17 nudis] undis R | consixit] confixit R] consiuxitt B 21 a...22 est] om. RBV 23 puteorum] puerorum R 28 sensit] sentit RB 29 continenti] add. a B 33 docuerunt] doeverunt B

merces.” Sed poeta Argonautas primos testatur fuisse, auctore Typhi, quos tamen Clemens Sidonius scribit triremem invenisse. Carchidonios autem quatriremem, cuius architectus Vosporus fuit.

Tib. 1.7.21: *Syrius findit agros.*] Sole ad Cancrum accedente Nilus exit, et totam Aegyptum inundat, quo tempore regnat Syrius canis. Lucanus X: “Hunc ubi pars coeli tenuit qua mixta leonis / sidera sunt Cancro, rapidus qua Syrius ingens / exerit, et varii mutator Syrius anni / Aegoceron, Cancrumque tenet, cui subdita Nili / ora latent --.”

Tib. 1.7.22: *Abundet aqua aestiva.*] rationes cur hoc fiat variae sunt, quas legendas relinquimus, cum apud Lucanum libro praedicto, tum Solinum in collectaneis, et Annaeum Senecam in quaestionibus naturalibus, et in Geographia sua Strabonem.

Tib. 1.7.24: *Quibus in terris.*] quoniam eius ortus ab omnibus ignoratur, ut in primo commentario Pharsaliae dicemus.

Tib. 1.7.25: *Te propter nullos tellus tua postulat imbres.*] Lucanus de foecunditate Aegyptum commendans inquit: “Terra suis contenta bonis, non indiga mercis / aut Iovis: in solo tanta est fiducia Nilo.”

Tib. 1.7.26: *Pluvio Iovi.*] vel coelo pluvioso vel Iovi, quem forsitan vocantes pluvium adorant, ut de Indis lectum est Strabonis Geographia libro XV.

Tib. 1.7.27: *Te canit.*] laudat, ut regemque canebant.

Tib. 1.7.27: *Atque suum pubes miratur Osirim.*] Osiris rex Aegypti coniux Isidis a Thyphone seu Stiphone fratre clandestina morte oppressus dedit uxori perpetui luctus materiam. Sed tandem inventus iuxta Philas Syenes laceratus honorem sepulturae, incertae tamen (ut Strabo scribit) promeruit; cum vero bos coepisset apparere, rati

1 Argonautas...3 invenisse] Sidon. Apol. *carm.* 7.36 **7** Syrius...10 latent] Lucan. 10.210-214 **14** tum...collectaneis] Sol. 37.2 | et...15 naturalibus] Sen. *nat.* 3.25.11 **16** Geographia...Strabonem] Strabo 2.3.3 **21** Lucanus...23 Nilo] Lucan. 8.446-447 **24** vel¹...26 XV] Strabo 15.1.69 **31** Sed...33 promeruit] Strabo 17.1.23

1 testatur] testantur **RB 5** Syrius] Circlus **R** | syirius **B 6** Aegyptum] Indiam **RB 9** ingens] inges **R** | exerit] exserit **B 10** tenet] tevet **B 12** Abundet] abundat **RB 20** nullos tellus] nul tel **V** | postulat imbres] pos im **RB** | po im **V 25** vocantes] nocantes **B 26** Strabonis] *add.* in **R** | Geographia] geohrapgia **B** | XV] xy **V 29** coniux] coniunx **R 30** clandestina] clamdestina **R** | candestia **B**

homines Osirim, pro Deo coluerunt, et commutato nomine Apim vocitarunt, hoc est, gentili lingua bovem; de hoc Plinius libro VIII et in Memorabilibus Solinus late petraclarunt.

Tib. 1.7.28: *Docta plaudere bovem Memphitem.*] quippe 5
 inventum Apim statuto die demergunt, mox ad exemplum
 Isidis alter quaeritur, quem repertum centum antistites cum
 puerorum gregibus populoque frequenti Memphim usque
 prosequuntur patrios cantantes hymmulos et plausum
 facientes, ideo plaudere positum est. Memphitem 10
 accusativus est denominativi quasi patronymici a
 Memphis, ut hic et haec Memphites et hoc Memphite,
 huius Memphitis. At Iuvenalis aliam fecit declinationem,
 Satyrarum V: “-- anne aliam terra Memphitide sicca /
 invidiam facerent nolenti surgere Nilo.” 15

Tib. 1.7.29: *Primus aratra manu.*] hoc etiam Diodorus
 ait. Sed (ut Servius primo Georgicorum testatur) primus
 quidem Osiris aratri fuit inventor, sed apud Aegyptios
 tantum; nam id diversi diversis in locis demonstrarunt.

Tib. 1.7.30: *Ferro sollicitavit humum.*] id est, aravit; 20
 namque qui sursum vertit terram exercet et subigendo
 sollicitat. Sollicitare enim est solo citare, id est, movere.

Tib. 1.7.31: *Commisit semina ter.*] sed hoc apud
 Aegyptios tantummodo; nam in Graecia et Asia
 Triptolemus fuit. 25

Tib. 1.7.33: *Palis adiun.*] generaliter dixit pro cultura
 vitium; nam Varro, libro rerum rusticarum primo, docet
 quod species vitis plurimae sunt; sunt enim quaedam
 sublimes, ut iugatae quae pedamentis et iugis coluntur, et
 iugorum quatuor sunt genera, pertica, harundo, restes, 30
 vites. Sunt praeterea quaedam humiles ac sine ridicis, id
 enim est palus quo vitis erigitur, itaque pro omni cultu
 vineae hoc dictum constat.

Tib. 1.7.34: *Caedere falce comam.*] periphrasis est
 putandi; falx est qua purgantur arbores. Catullus in 35
 Argonautica: “Non falx attenuat frondatorum arboris

2 de...3 VIII] Plin. nat. 5.60 3 in...Solinus] Solin. 32.41 13 At...
 15 Nilo] Iuv. 15.122-123 16 hoc...17 ait] Diod. Sic. 1.14.1-2
 17 Sed...19 tantum] Serv. georg. 1.147 27 nam...31 vites] Varro
 rust. 1.8.2 35 Catullus...64,1 umbram] Catull. 64.41

8 Memphim] memphin R 9 hymmulos] hynnulos R 11 patronymici]
 patromynici R 20 sollicitavit humum] sol hu V 21 namque] nanque
 R 23 semina] sc V | ter] terre R] terrae B 26 adiun] adiungere RB
 34 comam] comas RB 36 frondatorum] frondator R

umbram,” et Virgilius: “Incidere falce novellas,” pastorali carmine inseruit.

Tib. 1.7.36: *Incultis.*] paedore et stercore oblimatis.

Tib. 1.7.47: *Voces inflectere cantu.*] musicae peritiam notat; namque Apollini et Musis et Libero patri antiquitas attribuit choricon, id est, chorearum solennia communia, et musicae ornamentum ad certos modos ad difinitam commensurationem et tripudium, quae saltatio etiam dicitur, Bacchum ostendit docuisse. Quare dixit Maro:

“Saltantes Satyros imitabitur Alpheisibaeus.” De origine pastorii carminis varia est tam apud Graecos, quam Latinos opinio, quam sexcupliciter Servius Honoratus in principio Bucolicorum complexus est. Hic illud intellexisse satis sit, Liberum invenisse rusticanae modulos cantilenae.

Tib. 1.7.42: *Dura cuspile.*] calcari aut spina.

Tib. 1.7.43: *Nec luctus Osiri.*] Osiris idem est apud Aegyptios qui Bacchus apud Graecos et sacer Liber apud nos, de cuius nominis varietate ita ex Graeco Ausonius immixto barbaro Liberi transtulit: “Ogygiae me Bacchum vocant, / Osirim Aegyptus putat, / Mistae Phantem nominant, / Dionyson Indi existimant, / Romana sacrum Liberum, / Arabica gens Adonium, / Lucaniacus Pantheum.”

Tib. 1.7.45: *frons redimita corymbis.*] hedera Bacchi arbuscula est, propterea quod Ovidius scribit Fastorum III: “Nyseias nymphas pueri quaerente noverca / hanc frondem cunis oculuisse ferunt.” Carpusculi hederæ corymbi vocantur.

Tib. 1.7.46: *Sed ad teneros lutea palla pedes.*] vestis Liberi patris longo syrmate per humum trahebatur, dum ipse incederet, ideo ad teneros pedes dictum est. Statius Achilleidos primo: “Si decet aurata Bacchum vestigial

1 Virgilius...novellas] Verg. *ecl.* 3.11 9 Quare...10 Alpheisibaeus] Verg. *ecl.* 5.73 12 Servius... 13 est] Serv. *ecl.* pr.1 19 Ausonius... 24 Pantheum] Auson. *epigr.* 48 26 Ovidius...28 ferunt] Ov. *fast.* 3.769-770 32 Statius...65,1 Vertere] Stat. *Ach.* 1.262-263

1 umbram] usquam R 17 luctus] lu V 18 et sacer] et et sacer B 19 Ausonius] Auxonius R 20 immixto] immixto R] in mixto B Liberi] libri B 21 Aegyptus] egiptos R 22 Dionyson] Dionysion V 25 redimita corymbis] redi. co. V 26 Ovidius] Ovidio RB | scribit] scribente RBV 28 oculuisse] oposuisse RB] opposuisse V 30 palla pedes] p. p. V 33 vestigial] vestigia RBV

palla Vertere.” Ab hoc vestimenti genere Bassareus Bacchus dictus est, ut Acron et Porphyrio in primo carminum Horatianorum scripserunt. Vestis enim ipsa ad imos pedes demittebatur, et a Bassara loco Lydiae Bassaris nominata est, unde Bacchae Bassarides. Persius: 5
 “Et raptum vitulo caput ablatur a superbo Bassaris.” Luteus autem color est rubeus a λύθρον, quod est sanguinolentum, vel a lute, ut Aulus Gellius scribit in noctibus Atticis, et pro splendido accipimus, ut Plantiades Fulgentius scribit. 10

Tib. 1.7.48: *Et levis oculis conscia cista sacris.*] Bacchi antistites (ut Strabo in geographia memoriae prodidit) fuerunt Sileni, Bacchae, Lenae, Thyae, Mimaliones, Naiades nymphae, Tityri, Satyri, qui et Curetes nominantur. Hi praefere consueverunt fabulam de Iovis origine; nam tympanis et aliorum armorum strepitu agilitatem edentes, et tumultuantes Rheam videbantur circumsistere, ne Saturnus filios in lucem editos devorans, parturientis dolores sentiret, sed attonitus Iovem infantem ad seipsos oblegatum, et occultis cunis enutriendum datum non agnosceret; quo ex facto possumus Orgiasim istam per cistas occultas intelligere, aut ideo mystica ista in capsulis recondita, fuisse sumptum ex fabula, quod Bacchum, scilicet, nymphae liberassent a manibus Iunonis super impositis cunabulo frondibus hederaceis; quod sensisse Horatius videtur carminum primo: “Nec variis obsita frondibus / sub divo rapiam. --” Aut ideo factu quod Serapis, qui et Bacchus dicitur, tertius ab Inacho cum mortuus esset in foro repositus est, in κίστη, idest, arca: unde κιστοφόρον primo vocitatum: mox, Nymphodorus in tertio de Asiaticis legibus contendit. Ad huius itaque imitationem cistellas solis sacerdotibus cognitae 25 30

1 Ab...3 scripserunt] Schol. *Hor. carm.* 1.18.11 5 Bacchae...6 Bassaris] Pers. 1.100-101 8 ut...9 Atticis] Gell. 2.26.15 9 pro...10 scribit] Fulg. *serm. ant.* 57 11 Bacchi...15 nominantur] Strabo 10.3.10 26 Horatius... 27 rapiam] *Hor. carm.* 1.18.12-13 27 Aut... 31 contendit] *Nymph. ap. Clem. Alex. Strom.* 1.21.106-107

7 λύθρον] *om.* **RBV** 9 Atticis] *acticis* **RB** 11 levis] *levius* **B** 13 Mimaliones] *mymallones* **R**] *mimallones* **B** 19 parturientis] *partaentes* **B** 22 mystica] *mysta* **RB** 23 quod] *quid* **RB** 27 divo] *divum* **B** | factu] *factum* **RV**] *om.* **B** 28 tertius] *tercius* **R** 29 repositus] *positus* **RB** | κίστη] *om.* **RBV** 30 κιστοφόρον] *om.* **RBV** 31 tertio] *tercio* **R**

Bacchantes ferebant. Catullus in Argonautica: “Pars obscura cavis celebrabant Orgia cistis: / orgia quae frustra cupiunt audire profani.”

Tib. 1.7.51: *Sillent unguenta capillo.*] Romanorum more antiquorum, qui super conviviis unguento emolliebantur; 5
Horatius carminum II: “-- Cum quo morantem / saepe diem mero fregi coronatus / nitentes malobatro Syrio capillos.” Stillare est guttatim fluere; namque stilla est gutta, sed stilla fluit, gutta stat, ut Palaemon Vicentinus grammaticus interrogatus referente Eusebio libro 10 temporum respondit.

Tib. 1.7.53: *Thuris honores.*] thureum fumum in honore nec absque ratione; nam ut Ovidius scribit Fastorum III, Bacchus cinnama primus et thura ex captis gentibus dedit.

Tib. 1.7.54: *Liba et Mopsopio dulcia melle feram.*] liba 15
genus est dulciarii cibi a Libero patre dicta, vel a libando, ut in eodem Naso posuit. Sed aliud esse libum, aliud placentam docet Cato priscus de agricolatione.

Tib. 1.7.54: *Melle mopsopio.*] ideo cum melle, quia hoc et ipse invenit. Ovidius Naso: “Liba deo fiunt succis quia 20
dulcibus ille / gaudet, et a Baccho mella reperta ferunt.” Et post enarratam fabulam subdit in fine: “Melle pater fruitur, liboque infusa calenti / iure repertori candida mella damus.” Mopsopio autem vel dicemus spumaceo; μέσων enim medium et ὄψων succus, vel Cilicio. Mopsopio 25
legimus a Mopso, qui (teste Eusebio libro temporum) regnavit in Cilicia, a quo Mopsicrene et Mopsistre: vel Atheniensi a rege Athenarum, unde Ovidius in fine quinti Metamorphorseon: “Mopsopium iuvenem sacros agitare iugales” dixit de Triptolemo Atheniensi. Idem in 30

---

1 Catullus...3 profani] Catull. 64.259-260 6 Horatius...8 capillos] Hor. *carm.* 2.7.6- 8 9 ut...11 respondit] Eus. *chron. transl.* Ieron. § A48 13 nam...14 dedit] Ov. *fast.* 3.731 15 liba...17 posuit] Ov. *fast.* 3.733-736 17 Sed...18 agricolatione] Cato *agr.* 84-85 20 Ovidius...21 ferunt] Ov. *fast.* 3.735-736 22 Melle...24 damus] Ov. *fast.* 3.17.761-762 25 Mopsopio...27 Mopsistre] Eus. *chron. transl.* Ieron. § B 1184 28 Ovidius...30 iugales] Ov. *met.* 5.661 30 Triptolemo...67,1 soror] Ov. *epist.* 8.72

---

2 celebrabant] celebrant R 5 emolliebantur] demolliebantur R] demolliebantur V 12 honore] honorem R 17 Naso] *add.* inibi RB] ilbint V 19 mopsopio] mesopio R 24 μέσων] *om.* RV] μέσος B 25 enim] *om.* B | medium] medius B | et ὄψων] *om.* RV] et ὄπως B 26 legimus] legius R | Eusebio] euse V 29 Metamorphorseon] metamorpho RB | Mopsopium] me sopium R

Hermione: “Reddita Mopsopia Tyndaris urbe soror.”
 Hymetium autem mel significat, quippe Hymetus mons est Atticus, ut in naturali historia scribit Plinius, cuius mel pretiosum est. Martialis in distichis: “Hoc tibi Thesei populatrix misit Hymeti / Pallados, et solitis nobile nectar apis.” 5

Tib. 1.7.55: *At tibi.*] Messallam alloquitur.

Tib. 1.7.57: *Monumenta viae.*] lithostrationem illius viae dicit ab Alba Tusculum usque impensa Messallae fabricatam. 10

Tib. 1.7.57: *Tuscula tellus.*] id est, Tusculum oppidulum non procul ab urbe, quod ignobile Cato superior, ut Valerius inquit Maximus nobilissimum reddidit ortu suo.

Tib. 1.7.58: *Alba cand.*] Alba civitas fuit Romam iuxta, quam candidam vocat respiciens ad historiae veritatem, quia Aeneas dicitur albam porcā cum trigenarii numeri foetu eiusdem coloris comperisse; a cuius cognomina triginta post annos Ascanius urbem aedificans nominavit. Namque (ut Varro scribit rerum rusticarum secundo) si plures porca pariat porcellos quam mammas habeat, 15
 portentum est, in quo hoc fuisse commemorat, cuius tempestate illius suis ac porcorum etiam tunc vestigia apparuisse in amne testatur, significat ante Messalae iussu et sumptu viam illam silicatam fuisse, quae a Tusculo 20

Albam usque protenditur, quod apertius carmen sequens manifestat. 25

Tib. 1.7.59: *Glarea.*] via glareosa; est glarea terra fabulosa lapillulis densissimis confertissima. Lucanus: “Aut impulsā levi turbatur glarea vena.”

Tib. 1.7.60: *Silex.*] lapis durus, a quo stratae viae dicuntur silicatae. 30

Tib. 1.7.61: *Te canit.*] id est, laudibus vehit.

Tib. 1.7.68: *Natalis.*] Servius in Damoeta annotavit veteres dixisse natalis sine die, quod quanquam per se

---

3 in...Plinius] Plin. *nat.* 4.24 4 Martialis...6 apis] Mart. 13.104.1-2
 11 id... 13 suo] Val. Max. 3.4.6 19 Namque... 21 commemorat]
 Varro *rust.* 2.4.17 28 Lucanus...29 vena] Lucan. 4.302
 33 Servius...34 die] Serv. *ecl.* 3.76

---

1 Mopsopia] mesopia **RV** 4 pretiosum] preciosum **RB** 5 Pallados...
 6 apis] *om.* **RBV** 14 cand] candida **RBV** 17 cognomina] cognomie
B] cognomine **V** 18 triginta] trigita **B** 23 ante] autem **RB**
 28 densissimis] densissimus **R** 33 in Damoeta] in dameta **RB**

planum esset, posteri tamen illud addiderunt. Iuvenalis:
 “Natali Corvine die mihi dulcior haec lux.”

Tib. 1.7.64: *Candidior.*] felicior, beator; et est ab ipsis
 Thracibus tractum, qui diem fortunatum albo, adversum
 vero nigro capillo designarunt; inde factum est, ut poeta 5
 pro fausto et secundo dicant candidum. Catullus: “Fulsere
 vere candidi tibi Soles.” Et contra nigrum pro tristi et
 exitioso. Horatius sermonum primo: “hunc sine Solem tam
 nigrum esse mihi.”

1 Iuvenalis...2 lux] Iuv. 12.1   **6** Catullus...7 Soles] Catull. 8.8

8 Horatius...9 mihi] Hor. *Serm.* 1.9.72-73

1 planum] plenum **RV** **5** capillo] lapillo **BV**

Tib. 1.8.1: *Non ego celari possum quid nutus amantis.*]

Pholoem commonet ne dura esse velit in Marathum
 optimae formositatis adolescentem, neque illum studeat
 sua perfidia detorquere, quoniam senex ipsa postmodum
 facta omnibus erit contemptui. Celari autem positum est, 5
 ut edoceri, et est sensus: Se omnes amatorios motus
 optime scire ex assiduo amoris usu.

Tib. 1.8.2: *Laevia.*] polita, facundula, ornatula.

Tib. 1.8.2: *Miti sono.*] vocis mollitudine grata.

Tib. 1.8.3: *Nec mihi sunt sortes.*] quamvis nullam in arte 10
 magica peritiam teneat, tamen afflirmat se notas amatoris
 intelligere, et per sortes accipit sortilegii genus in
 vaticinando antiquissimum.

Tib. 1.8.3: *Non conscia fibra deorum.*] haruspiciam dicit
 appellatum quidem ab avium pastu vel inspectione et dum 15
 fibra ponit, extispiciam tangit.

Tib. 1.8.4: *Exprimit eventus nec mihi cantus avis.*]

augurium nota dictum ab avium garritu, unde augures qui
 suas aures avium vocibus accommodantes futura
 pronuntiant. 20

Tib. 1.8.5: *Nodo magico.*] id est cathena, quae non
 minoris est efficaciae quam nodus magicus; est enim
 inexplicabilis, quem nostri (ut quibusdam placet)
 Salomonis vocant, vel intelligimus nodum omnem
 intricationem magicam, quae vim praepotentem continet 25
 in carmine, ut Lucanus: “Traxerunt torti magica vertigine
 fili,” vel accipimus cingulum Veneris, atque Cupidinis
 cathenulam, de quo Martialis ad Iuliam: “Ludit Acidalio
 sed non Venus aspera nodo / quem rapuit collo parve
 Cupido tuo.” Vel simpliciter intelligimus nodo religatum 30
 brachia, quod est metaphoricis irretitum amoris vecordia,
 ut ab amando se extricare non possit.

Tib. 1.8.9: *Quid tibi nunc prodest.*] quasi dicat nihil haec
 curate iuvat, nisi ames.

26 Lucanus...27 fili] Lucan. 6.460 28 Martialis...30 tuo] Mart.
 6.13.5-6

1 nutus] vultus R 2 Marathum] Maratu B 3 adolescentem]
 adolescentem RB 9 grata] gratuita RBV 12 sortilegii] sortilegium
 RB 16 fibra] fi V | extispiciam] extipiciam R 17 mihi cantus] mi.
 can. V 18 nota] notat RB 20 pronuntiant] praenunciant R
 24 intelligimus] intelligemus R 30 nodo] add. est enim is R] nodos
 V 33 quasi dicat] q. d. RBV

Tib. 1.8.10: *Saepeque mutatas.*] innuit sedulitatem mulieris in seipsam diligenter ornando, et ait comas saepe mutatas, utpote inepte positas et sine arte comptas.

Tib. 1.8.11: *Fuco splendente comas ornare.*] fucum ponit pro unguento quale malobatrū, myrobalanum, myrrham poetae memorant. His enim odoramentis atque unguentis foeminae capillos suos perungebant, ut gratiosiores essent. Propertius elegiarum primo: “Aut quid Orontaea crines perfundere myrrha.” Namque fucum pro purpurissa seu cerussato colore legimus. Quin Horatius Carminum III: “-- non amissos colores / lana refert medicata fuco,” pro tinctura locavit; iuxta quam sententiam vult Acron Maronem in Bucolico scripsisse: “Alba nec Assyrio fucatur lana veneno.”

Tib. 1.8.12: *Artificis.*] tonsoris; artifex ad omne exercitium generaliter pertinet.

Tib. 1.8.12: *Docta manu.*] laus est a peritia artificis. Iuvenalis aliter: “Quo tondente gravis iuveni mihi barba sonabat,” pro imperito dixit. Matronae sane quondam in resecandis unguium praesegminibus utebantur tonsoris officio: quod ne quos dubitet, illud Valerii Maximi comprobatur, ubi Portiae Catonis Uticensis filiae et Bruti uxoris fortitudinem fere virilem tractans, dicit illam abrepto cultello tonsorio, quasi resecandorum unguium causa seipsam ex industria vulnerasse, et a viro per ancillarum clamorem accersito obiurgatam, quod tonsoris praeripuisset officium.

Tib. 1.8.13: *Frustra iam vestes, frustra mutantur amictus.*] vestis appellatione tam virilis quam muliebris amictus continetur, ex antiquorum in iure civili sententia, sed vestem puto interiorem, supra quam amictus ponitur. Est enim ipse exterior quasi pallium, seu pallium ab amiciendo, id est, induendo.

Tib. 1.8.14: *Ansaque compressos alligat arcta pedes.*] ansam capimus pro fibula seu fixula, quae calceis insuitur

8 Propertius...9 myrrha] Prop. 1.2.3 10 Horatius...11 fuco] Hor. *carm.* 3.5.27-28 12 Acron...14 veneno] Verg. *georg.* 2.465 18 Iuvenalis...19 sonabat] Iuv. 1.25 et 10.226 21 quod...27 officium] Val. Max. 3.2.15

1 Saepeque] sepe R] saepe B | mutatas] mu. V 3 utpote] uspote V 12 sententiam] shiam B 21 ne quos] nequis RB 22 Portiae] pontiae R 27 praeripuisset] preripuisset R 29 muliebris] mulieris B 30 amictus] om. B 31 vestem] vestis RB | interiorem] interior R 34 alligat] obligat R

ab arcendo dictam, ut hic patet dum arcta adiungitur aut certe arcta posuit respiciens ad calcei aptitudinem; est enim ansa canthari aurei untrunque prominens. Cantharus autem vasculum vinarium est Bacchi precipue, ut in III Saturnalium legimus, tametsi Philelphorum quidam dixerit esse vas ad evacuandum ventrem, quod vulgus Zancola vocat, et Iuvenalis utitur testimonio: “-- necnon et parvulus infra Cantharus,” cum Satyrus Aquinas de oenophoro intellexerit, de vase quod illius suis crassa Minerva literas eructantis ad receptaculum sordium blatterat; cuius vasculi nomen est lasanum, ut Acron primo Sermonum testis est. Horatius: “Te pueri lasanum portantes, oenophorumque”.

Tib. 1.8.15: *Illa placet quamvis inculto venerit ore.*] quin Horatius dixit: “Maius hoc uror seu tibi candidos / 15 turparunt humeros immodicae mero rixae.”

Tib. 1.8.16: *Nec nitidum tarda compserit arte caput.*] acute satis verba locavit, tardiusculae nempe sunt mulieres in se poliendo; iccirco Terentius: “Dum molliuntur dum comuntur annus est.”

Tib. 1.8.17: *Num te carminibus.*] de sagarum incantationibus satis supra (ut arbitror) diximus.

Tib. 1.8.19: *Cantus vicinis fruges traducit ab agris.*] hoc fuisse verum lex duodecim tabularum incidat, ubi scriptum est: Neve alienam segetem pellexeris. Quam opinionem secutus Maro inquit: “Atque satas alio vidi traducere messes.”

Tib. 1.8.20: *Detinet anguis iter.*] quin hoc maius Virgilius: “Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.”

Tib. 1.8.20: *Iratae.*] exasperatae, et ideo magis noxiae.

---

3 Cantharus...5 legimus] Macr. Sat. 5.21.1 7 Iuvenalis...8 Cantharus] Iuv. 3.204 12 Horatius...13 oenophorumque] Hor. *Serm.* 1.6.109 15 Horatius...16 rixae] Hor. *carm.* 1.13.9-11 19 Terentius...20 est]]Ter. *Haut.* 240 26 Maro...27 messes] Verg. *ecl.* 8.99 29 Virgilius...anguis] Verg. *ecl.* 8.71

---

1 dictam] ductam **RB** | patet] patem **R** 3 aurei] auris **RB** 4 est] et **V** 6 Zancola] zancolam **RV** 9 de vase] non de vase **RB** 10 literas] liteteras **R** 11 blatterat] blacterat **RV** 15 tibi] tih **B** 17 nitidum... caput] niti tar camp ar ca **RBV** 19 iccirco] idcirco **R** 23 traducit] traducet **R**] tranducet **B** 24 incidat] idicat **B** 29 cantando] canrando **B**

- Tib. 1.8.21: *Deducere lumina tentat.***] hoc supra affirmavit: “Hanc ego te coelo ducentem sidera vidi.” Alii legunt sic: “-- et e curru Lunam deducere tentat.”
- Tib. 1.8.22: *Et faceret, si non aera, repulse sonent.***] in Thessalia homines pulsant, quaecumque possunt 5 instrumenta arripere, cum magas ad carmen accinctas persentiscunt, hac ratione, ne vis veneficiorum ad Lunam perveniat. Iuvenalis satyrarum II: “-- verborum tanta{t} cadit vis, / tot pariter pelves ac tintinnabula dicas / pulsari, iam nemo tubas atque ara fatiget: / una laboranti poterit succurrere Lunae.” 10
- Tib. 1.8.22: *Aera recurva.***] quaecumque vasa convexa quales gutturniones, labra, crateres. Silius libro XVII: “Circum arguta cavis tinnitibus aera, simulque / certabant rauco resonantia tympana pulsu.” 15
- Tib. 1.8.24: *Forma.***] pulchritudo.
- Tib. 1.8.25-26: *Sed femori conservisse femur.***] rem turpem satis honeste dicit. Catullus itidem ad Ruffum: “Ruffe velit tenerum supposuisse femur.”
- Tib. 1.8.30: *Frigida membra.***] imbecilla; nam vetuli ex haustu sanguinis frigidiores sunt. At iuvenes contra sunt abundantia calidiores, ideo a magno est poeta dictum: “-- at vos quibus integer aevi sanguis inest.” 20
- Tib. 1.8.32: *Terit amplexus.***] amplexam offendit mulierem. 25
- Tib. 1.8.33: *Suppone.***] supra extende et porrige.
- Tib. 1.8.34: *Et regum magna despiciantur opes.***] respectu voluptatis despiciantur. Ita Propertius elegiarum II: “Non si Cambysae redeant et Humina Croesi: / dicat de nostro surge puella toro.” 30
- Tib. 1.8.35: *Concumbere puero.***] antique dictum, ut “Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas;” veteres enim dativo iungebant, nunc ablativo cum praepositione ‘cum’.

---

2 Hanc...vidi] Tib. 1.2.45 | Alii...3 tentat] Tib. 1.8.21
 8 Iuvenalis...11 Lunae] Iuv. 6.440- 443 13 Silius...15 pulsu] Sil. *Punic.* 17.18-19 18 Catullus... 19 femur] Catull. 69.2 23 at...inest] Verg. *Aen.* 2.638- 639 28 Propertius...30 toro] Prop. 2.26b.23-24
 32 Montibus... Amyntas] Verg. *ecl.* 5.8

---

2 Alii...3 tentat] *om.* **RB** 4 repulse] repulsa **R** | repulse sonent] re so
V 6 accinctas] accintas **R** 12 convexa] connexa **RB** 13 crateres]
 craceres **B** 20 imbecilla nam] Catullus **B** 27 magna] magne **RB**
 29 Humina] flumina **BV**

- Tib. 1.8.36: *Conserit usque sinus teneros.***] actum libidinis verecunde exprimit.
- Tib. 1.8.37: *Anhelanti.***] agitatione clunium dum Veneris opus perficitur.
- Tib. 1.8.37: *Pugnantibus linguis.***] lasciva est oratio; nam linguarum intelligit mobilitatem, dum in coitu colluctantur, quod cum fit, pugnare inter se videntur et inde humida dantur oscula seu basia. 5
- Tib. 1.8.38: *Notas.***] signa, maculas.
- Tib. 1.8.39: *Non Lipis hanc gemmaque iuvant.***] lapis et lapillus margaritum et margaritam significat, quod aliter conchylium vel conchyle dicimus, vulgus perlam vocat. Gemma autem est veluti chrisolitus et smaragdus caeteraque huiusmodi. 10
- Tib. 1.8.39: *Quae frigore sola Dormiat.***] sine viro iaceat; sic Lucanus quinto de Cornelia: "-- viduo tum primum frigida lecto." 15
- Tib. 1.8.41: *Hev sero revocatur amor.***] vox est admonentis cum moestitia atque dolore, quasi dicat, tunc amare cupis cum a nullo sis amanda. Horatius Carminum III: "Nec Coae referent iam tibi purpurae, / nec clari lapides tempora, quae semel / notis condita fastis, / inclusit volucris dies." Sero autem ultimam habet indifferentem, ut omnia huiusmodi adverbia. Statius in Thebaide: "-- sero memor thalami." 20 25
- Tib. 1.8.41: *Iuventa.***] aetas, pulchritudoque iuvenilis.
- Tib. 1.8.43: *Tum studium formae est.***] nihil verius dicitur. Mulieres enim cum ad grandescentem aetatem inclinaverint, student formae, ut amatores ad se alliciant. Quare Horatius libro carminum III hanc sententiam complexus ad Lycen inquit: "Audivere, Lyce Dii mea vota, Dii / audivere Lyce, fis anus, et tamen / vis formosa videri / ludisque et bibis impudens, / et cantu tremulo pota Cupidinem / lentum sollicitas, etc." 30
- Tib. 1.8.43-44: *Coma tum mutatur, ut annos dissimulet viridi cortice tincta nucis.***] dicunt unguentarii canitiem aboleri et in nigredinem converti, quae succo viridulae 35

16 Lucanus...17 lecto] Lucan. 5.806 20 Horatius... 23 dies] Hor. *carm.* 4.13.13-16 24 Statius... 25 thalami] Stat. *Theb.* 1.596 30 Horatius...34 etc] Hor. *carm.* 4.13.1-6

1 actum] ictum B 10 Lipis] lapis RB 19 quasi dicat] q d R] qu d B 20 cupis] cupies B 21 referent] referunt RV 22 inclusit] indulsit RV 32 audivere] audire B 33 ludisque] sudisque V | impudens] ipudens B | cantu] tamen BV

nucis saepe permaduerit, et Plinius XV refert nucum iuglandium cortice lanas tingi et capillos ruffari; hoc compertum est manibus tractatu illarum infectis; nam ideo nux dicta est quod ut nox aerem, ita ea succo suo corpus atrum faciat seu quod noceat linguae. Huius diminutivum est nucula, id est, minuta nux, et eius ut puto nucella, sed per periphrasin culliolum intelligit. Haec est (teste Festo) cortex nucis viridis, dicta a similitudine culeorum quibus vinum sive oleum continetur. Guliocha vero per G, est nucum iuglandium summa et viridia putamina. Ostendit etiam Quintus Serenius crinem canum immutari ex cupressu cum aceto acri compressa, aut fronde lentisci cum sambuci fructu. Praeterea ex nonnullis herbis factum medicamentum canos a vertice aut elevat aut permutat; quod Ovidius de arte amandi III tetigit: “Foemina canitiem germanis inficit herbis, / et melior vero queritur arte color.”

Tib. 1.8.45: A Strippe.] a radice.

Tib. 1.8.45: Et albos capillos.] canos vult. His pene verbis Propertius elegiarum III usus est: “Vellere tum cupies albos a stirpe capillos. / Et speculo rugas increpit ante tibi.”

Tib. 1.8.46: Dempta pelle.] anili scilicet, quae arefacta artificiosis liquoribus tollitur. “Sed (ut ait Satyrus) facies omnino computat annos.”

Tib. 1.8.47- 48: At tu dum primi floret tibi temporis aetas Utere.] Ovidius de arte amandi III: “Dum licet et veros etiam nunc editis annos. / Ludite: eunt anni more fluentis aquae. / Nec quae preteriit iterum revocabitur unda, / Nec quae preteriit hora redire potest. / Utendum est aetate, cito pede labitur aetas: / Nec bona tam sequitur, quam bona prima fuit.”

Tib. 1.8.50: Veteres senes.] bis ibi senem repetit ad nauseam.

1 et...5 linguae] Plin. nat. 15.87 7 teste Festo] Fest. p. 44
11 Quintus... 12 compressa] Ser. med. 4.46 15 Ovidius... 17 color]
Ov. ars 3.163-164 20 Propertius... 22 tibi] Prop. 3.25.13-14
24 Sed... 25 annos] Iuv. 6.199 27 Ovidius...32 fuit] Ov. ars 3.61-66

2 iuglandium] iuglandium R 7 periphrasin] periphrasim R
8 similitudine] similitudine V 13 sambuci] sambuci B
14 medicamentum] medicamen B 18 Strippe] stirpe B | a] ab RB
27 III] tercio R] tertio B 30 potest] potest RB 33 senem] penem R

- Tib. 1.8.51: *Non illi sontica causa est.***] sontes vocantur noxii, et sonticus typus aegritudinis ex specie morbi cuiuspiam, ut puta color ille quasi pallidus croceatus, qui ex intestinis vitiatis provenit, pulmonis et iecoris insanitatem praedicat. Namque Festus ait: “Morbum sonticum existimari, quod perpetuo noceat.” 5
- Tib. 1.8.52: *Sed nimius luteo corpora tingit amor.***] haec est verissima morbi causa in adolescente; amor enim concoquit amantium intestina et pallidos eos facit paulatim defervescendo; qui color, ut Ovidius ait, est amanti aptissimus; ideo dictum constat a Claudiano: “-- et gratus amantum pallor,” et Horatius carminum III dixit: “Nec tinctus viola pallor amantium.” 10
- Tib. 1.8.52: *Luteo.***] non lucido subsanguinolento, sed pallido ferrugineo; nam a luto venit, id est, coeno, quasi coloris luti; ideo primam corripit. Nam si lucidum vel rubeum pulchrumque significaret, eandem produceret, ut supra: “Et ad teneros lutea palla pedes,” tunc enim alteram habet derivationem, ut indictum est. 15
- Tib. 1.8.54: *Et lachrymis omnia plena madent.***] amatorum ea est levitas, ut vel repulsi plorent vel rivales odio habeant. Horatius carminum primo: “Cum tu Lydia Telephi / Ceruicem roseam et cerea Telephi / Laudas brachia, vae, meum / Feruens difficile bile tumet iecur. / Tunc nec mens mihi, nec color / Certa sede manet humor, et in genas. / Furtim labitur arguens, / Quam lentis penitus macerer ignibus.” 20
- Tib. 1.8.56: *Fallere.***] custodes decipere. 25
- Tib. 1.8.57: *Ut lenis agatur spiritus.***] ut sensim amantes spirent cum ad amicam accessum habent. Agere est sursum ducere a pectoris profunditate, unde pro mori usurpatum, addendo animam. Seneca epistola videsima sexta: “Quid egeris tunc apparebit cum amicam ages.” 30

5 Festus...6 noceat] Fest. p. 290 10 qui...11 aptissimus] Ov. *ars* 1.729 11 Claudiano... 12 pallor] Claud. *epith. Honor.* 80- 81 12 Horatius...13 amantium] Hor. *carm.* 3.10.14 18 Et...pedes] Tib. 1.7.46 22 Horatius...27 ignibus] Hor. *carm.* 1.13.1-7 32 Seneca... 33 ages] Sen. *Epist.* 26.6.6-7

1 illi] illa RB 4 iecoris] iecinaris RB 5 praedicat] praedicit B 8 adolescente] adolescente B 19 indictum] iam dictum RB 22 Cum] dum V 24 difficile] difficili B 25 Certa] cerea R 27 macerer] concremerer R] concremes B] concremer V 29 lenis] levis RB 33 sexta] XXVI B

Tib. 1.8.60: *Reserare.*] aperire; re plerunque in composito signat contrarium primitivi, ut tegeo, retego, claudio, recludo.

Tib. 1.8.63-64: *Vel cum promittit subito, sed perfida fallit: Est mihi nox multis evigilanda malis.*] hoc quod poeta hic dicit perquam durissimum est. Propertius elegiarum II: “Hic unus dolor est ex omnibus acer amanti, / Speranti subito si qua puella negat. / Quanta illum toto versant suspiria lecto.” 5

Tib. 1.8.66: *Illius credo tunc sonuisse pedes.*] nimium ex hoc amantis affectum indicat. 10

Tib. 1.8.67: *Frangitur.*] flectitur, ut “Nec lacrymas victus dedit aut miseratus amantem est.”

Tib. 1.8.68: *Tument.*] causam physicam scimus cur ocelli tumescant. Catullus: “Flendo turgiduli tument ocelli.” 15

Tib. 1.8.69: *Fastidia.*] quibus fastidiis amantem nauseas, et est nomen quasi passive positum.

Tib. 1.8.70: *Thura dedisse.*] supplicasse.

Tib. 1.8.72: *Nescius ultorem post caput esset Deum.*] secundum hanc libidinosorum sententiam generalem, illa quoque tragici procedit: “Sequitur superbos victor a tergo Deus.” 20

Tib. 1.8.77: *At te poena manet.*] haec est mulieris poena ut senex affecta negligatur. Elegiarum III: “Exclusa inque vices fastus patiare superbos. / Et quae fecisti facta queraris anus.” Sed ante oculos Ovidius de arte amandi III posuit dicens: “Tempus erit quo tu, quae nunc excludes amantes, / Frigida deserta nocte iacebis humi. / Nec tua frangetur nocturna ianua rixa, / Sparsa nec invenies limina mane rosis.” Et Horatius libro carminum II at Lydiam: “Invicem moechos anus arrogantes / Flebis in solo levis angiportu, / Thracio bacchante magis sub inter- / lunia vento. / Cum tibi flagrans amor et libido, / Quae solet matres furiare equarum, / Saeviet circa iecur ulcerosum / Non sine questu.” 25 30 35

6 Propertius... 9 lecto] Prop. 2.22b.45- 47 12 Nec... 13 est] Verg. *Aen.* 4.370 15 Catullus... ocelli] Catull. 3.18 21 Sequitur...22 Deus] Sen. *Herc. f.* 385 24 Elegiarum...26 anus] Prop. 3.25.15-16 26 Ovidius...30 rosis] Ov. *ars* 3.69-72 30 Horatius...35 questu] Hor. *carm.* 1.25.9-16

4 promittit] promicit R] promit B | perfida... 5 fallit] per fa B 5 evigilanda] evig RB 7 est] om. RB 8 subito] sub B 10 pedes] pedem B 23 At te] arte B 27 excludes] excludis RV 28 iacebis] iacebus B | humi] anus B

Γ. Κατηγοριοποίηση και σύντομος σχολιασμός των σχολίων του Cillenio στις Ελεγείες 1.5-8 του Τίβουλλου

Προσεγγίζοντας με κριτική σκοπιά τα σχόλια του Cillenio στις *Ελεγείες* του Τίβουλλου, θα γίνει μία ταξινόμησή τους σε κατηγορίες ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Πιο αναλυτικά, η ανάλυση θα επικεντρωθεί στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. Ερμηνευτικά σχόλια
2. Σημασιολογικά σχόλια
3. Ετυμολογικά σχόλια
4. Πραγματολογικά σχόλια
5. Μυθολογικά σχόλια
6. Σχόλια θρησκευτικού περιεχομένου
7. Γραμματικά σχόλια
8. Συντακτικά σχόλια
9. Σχήματα λόγου
10. Πηγές - Παραπομπές

Πιο αναλυτικά:

1. Ερμηνευτικά σχόλια

Η ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου γίνεται στη μεγαλύτερη έκταση του έργου του Τίβουλλου, από τον Cillenio. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη διαλεύκανση του νοήματος και την παράθεση διευκρινιστικών στοιχείων με σκοπό τη βαθύτερη κατανόηση του κειμένου. Αυτό γίνεται για παράδειγμα στο χωρίο 1.5.34, όπου ο Cillenio προσεγγίζει το περιεχόμενο της φράσης “*Ipsa ministra*” δηλώνοντας ότι πρόκειται για ένα σημάδι καλοσύνης προς τον Μεσσάλα, καθώς του ετοιμάζει το φαγητό η γυναίκα που αγαπά. Σε άλλο σημείο, στον στίχο 1.6.75 σχολιάζεται η στάση των γυναικών προς την αγνότητα. Ο Cillenio καταθέτει την προσωπική του άποψη θεωρώντας ότι οι γυναίκες που δεν επιθυμούν να αμαρτάνουν στο όνομα της αγάπης, πρέπει να επαινούνται. Εκείνες όμως που φοβούνται να αμαρτήσουν από τον φόβο μήπως τιμωρηθούν, πρέπει να στερηθούν αυτόν τον έπαινο, καθώς το μυαλό τους δεν είναι αγνό. Επίσης, στον στίχο 1.6.78, σχολιάζεται η έννοια “*Manu tremula*”.

Στην περίπτωση των γηρατειών τρέμουν τα χέρια των γυναικών κατά τη χειραψία. Αυτό οφείλεται κατά τον Cillenio στην αδυναμία και αποτελεί εμπόδιο στην διεκπεραίωση ποικίλων δραστηριοτήτων με τις οποίες ασχολούνται οι γυναίκες όπως το να υφαίνουν, να γνέθουν, να χρησιμοποιούν τον αργαλειό, στοιχεία που παραπέμπουν και σε συνήθειες εκείνης της εποχής και άρα μπορεί να θεωρηθεί και πραγματολογικό σχόλιο. Τέλος, στον στίχο 1.8.43 «Tum studium formae est.», φαίνεται ότι και πάλι απασχολεί τον σχολιαστή η μορφή των γυναικών και επισημαίνεται την επιθυμία του γυναικείου φύλου να διατηρήσει την ελκυστικότητά του παρά το πέρασμα του χρόνου.

Πίνακας 1

Tib. 1.5.17: Omnia persolvi.	<i>huc redigitur omnis oratio; namque multa poterat vovisse, sed non persolvisse.</i>
Tib. 1.5.17: Fruitur nunc alter amore.	<i>fruitur, id est voluptatem capit ex te olim a me misere peramata.</i>
Tib. 1.5.21: Rura colam.	<i>haec sunt quae Tibullus in animo proposuerat.</i>
Tib. 1.5.30: Me nihil esse domo.	<i>hoc est nullius pretii atque auctoritatis. In praefatione operis diximus hinc illud Martialem assumpisse in distichis: “Ussit amatorem Nemesis lasciva Tibullum, / in tota iuvat quem nihil esse domo.”</i>
Tib. 1.5.34: Ipsa ministra.	<i>signum est non modicae in Messalam benevolentiae, cum cibum illi apparari ab amata muliere concedat.</i>
Tib. 1.5.43: Non facit hoc verbis.	<i>ut amicae amorem erga se reconciliet, eius formam occulte laudat. Namque veneficae fascinant iuenculos herbarum potentia fretae.</i>
Tib. 1.5.51: Querentes sua fata.	<i>dum scilicet centum annos transegerint, ut putavit antiquitas.</i>
Tib. 1.5.60: Nam donis vincitur omnis amor.	<i>sententia peregrina: nulla certe tam casta est, quae pretio corrumpi non possit.</i>

Tib. 1.5.66: Vincla detrahit.	<i>a parte totum intelligimus calceolum, et est sensus: Te pauper si opus est excalciat.</i>
Tib. 1.5.67: Hev canimus frustra.	<i>vox est poetae valde conquerentis.</i>
Tib. 1.5.69: At tu qui potior nunc es.	<i>illum monet qui suis in amore vicibus utitur, ut dum licet, quod cupit, capiat. Fortunae enim varia est et praeceps stabilitas, sed in amoribus praesertim alternatur.</i>
Tib. 1.6.1: Semper ut inducar blandos offers mihi vultus.	<i>quod amica sibi saepissime arriserit quodque postmodum se inexorabilem praebuerit, usque adeo dolet, ut istuc ipsum amoris deo imputetur. Sed cum intelligat alium a Delia hominem foveri, consulit marito, ne eam libere vagari permittat, quoniam fallitur a muliere sua libidinis impatiente.</i>
Tib. 1.6.8: Usque.	<i>perseveranter in omni re.</i>
Tib. 1.6.9: Miser.	<i>miserum se dicit amore amantium quod ab amica deseratur.</i>
Tib. 1.6.19: Ne te decipiat nutu.	<i>ne te praesente aliis innuat, ut id te possit latere.</i>
Tib. 1.6.21: Quam saepe.	<i>pro quam frequenter, id est, quotiescunque, tunc enim ad moechum tendit.</i>
Tib. 1.6.26: Per causam memini me tetigisse manum.	<i>per causam, id est, hac cum licentia spectandi annuli.</i>
Tib. 1.6.29: Non ego te laesi prudens.	<i>excusatio est criminis per translationem culpa in Cupidinem; nempe videtur accusandus quod sub familiaritatis praetextu insidias uxori amici sui tetendisset, et est suavis atque amatoria excusatio.</i>
Tib. 1.6.30: Contra quis ferat arma deos?	<i>hoc est, quis deo resistat? Quasi dicat: impossibile est adversus numinis voluntatem insugere; excusatio est quod ad impossibile nemo tenetur, et dum,</i>

	<i>arma ferat, dicit, a consequenti antecedens accipit, id est, quis repugnet? Deinde sic ad arma veniendum.</i>
Tib. 1.6.36: Simulat condoluisse caput.	<i>ut inde fiat occasio conveniendi cum adultero.</i>
Tib. 1.6.38: Detrecto non ego vincla pedum.]	<i>compedes non recusat ferre, si se Delia fefellerit custodem; detrectare est negare et depellere; vincla autem pro compedibus quae boiae dicuntur, sive ferreae sive sint lignae.</i>
Tib. 1.6.46: Et torta verbera.	<i>vel in seipsam sponte conversa vulnera, vel quae illi dea ingerit.</i>
Tib. 1.6.50: Movet.	<i>subministrat. Parcite quam custodit amor; verba sunt sacerdotulae insanientis.</i>
Tib. 1.6.53: Attigerit.	<i>suppletur si, ut si quisquam eam attigerit, quam custodit amor.</i>
Tib. 1.6.54: Cinis.	<i>pulvis, quem manibus exceptum aera versus coniecerat; est cinis tam masculini quam feminini generis ut pulvis.</i>
Tib. 1.6.55: Dixit tibi quas.	<i>significavit te perpessuram quod me a te amoves.</i>
Tib. 1.6.56: Admittas.	<i>in pristinam amicitiam recipias.</i>
Tib. 1.6.56: Illa levis.	<i>mitis sit in te execrando.</i>
Tib. 1.6.58: Anus aurea.	<i>auream vocat anum, quae sua sedulitate non contra auro emi posset, et est amantium in laudanda vetulae diligentia proverbium.</i>
Tib. 1.6.59: Multo timore.	<i>ne coniux tuus hoc persentiscat.</i>
Tib. 1.6.61: Manet me.	<i>expectat me et notandum maneo te, pro expect saepe dictum ab antiquis.</i>
Tib. 1.6.75: Nec saevo sis casta metu.	<i>commendandae sunt mulieres, quae virtutis amore peccare nolunt, quae vero delinquere metuunt poenae formidine, sunt omnino relinquendae; non enim mens earum casta est, sed ludibrii</i>

	<i>turpitude impudicitiam coercet.</i>
Tib. 1.6.78: Manu tremula.	<i>propter paralysem, quae in vetulis nascitur defectu sanguinis; nihil autem infortunatius mulieri potest accidere, quam si senio confectam cogat necessitas aut filare, aut texere, aut telas liciis connodare.</i>
Tib. 1.7.30: Ferro sollicitavit humum.	<i>id est, aravit; namque qui sursum vertit terram exercet et subigendo sollicitat. Sollicitare enim est solo citare, id est, movere.</i>
Tib. 1.8.30: Frigida membra.	<i>imbecilla; nam vetuli ex haustu sanguinis frigidiores sunt. At iuvenes contra sunt abundantia calidiores, ideo a magno est poeta dictum: "-- at vos quibus integer aevi sanguis inest."</i>
Tib. 1.8.36: Conserit usque sinus teneros.	<i>actum libidinis verecunde exprimit.</i>
Tib. 1.8.43: Tum studium formae est.	<i>nihil verius dicitur. Mulieres enim cum ad grandescentem aetatem inclinaverint, student formae, ut amatores ad se alliciant.</i>
Tib. 1.8.66: Illius credo tunc sonuisse pedes.	<i>nimum ex hoc amantis affectum indicat.</i>

2. Σημασιολογικά σχόλια

Τα σηματολογικά σχόλια βοηθούν στην καλύτερη αντίληψη του νοήματος των λέξεων και των συμβολισμών τους. Με την παράθεση συνωνύμων και περιφράσεων αποσαφηνίζεται το σηματολογικό περιεχόμενο των λέξεων και φράσεων. Τέτοια παραδείγματα είναι στον στίχο 1.5.3 η σημασία που δίνεται για τη λέξη "Turbo", η οποία αναφέρεται, όπως γράφει ο Cillenio, σε κάποιο είδος μουσικού οργάνου που δίνει ιδιαίτερη χαρά μάλιστα στα παιδιά. Παρακάτω, ο σχολιαστής επεξηγεί την έννοια "Strix" στον στίχο 1.5.52, το οποίο είναι ένα επιθετικό πουλί, σύμφωνα με τον Οβίδιο και χαρακτηρίζεται από το ουρλιαχτό του. Εκτός όμως από την διευκρίνιση του σηματολογικού περιεχομένου ορισμένων όρων, ο Cillenio παραθέτει συνώνυμες λέξεις για την επεξήγηση των όρων που συμπεριλαμβάνει στο ποίημά του ο Τίβουλλος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο όρος "Durum" στον στίχο 1.6.7 ο οποίος επεξηγείται με τα συνώνυμά του "*difficile atque intolerabile*".

Πίνακας 2

Tib. 1.5.3: Turbo.	<i>genus est instrumenti lusorii pueros maxime delectans, a cuius fastigiata et praeacuta cuspide turbino verbum apud Plinium frequens descendit.</i>
Tib. 1.5.4: Versat.	<i>funiculo.</i>
Tib. 1.5.7: Foedera.	<i>pactiones clandestinas inter utrumque factas intelligit et ideo furtivi lecti.</i>
Tib. 1.5.21: Custos frugum.	<i>gubernatrix, administratrix proventuum.</i>
Tib. 1.5.23: In lintribus uvas.	<i>linter est genus dolii rustici, ut ostendit Cato Priscus, sed hic pro navi ponitur, et est (teste Festo) lignum cavatum ut navis, quo in videmiis rustici uti solent et per metaphoram pro navicula ponitur.</i>
Tib. 1.5.41: Devotum.	<i>fascinatum ex execratum carminibus.</i>
Tib. 1.5.50: Felle.	<i>amaritiae; fellis enim folliculus bilis atrae indignationem continet et membrorum intrinsecorum fel est amarissimum.</i>
Tib. 1.5.52: Strix violenta canat.	<i>Strix volucris est importuna, a stridendo dicta, quemadmodum Ovidius Fastorum VI sensit, ubi hanc ipsam his verbis effinxit: “Grande caput, stantes oculi, rostra apta rapinae, / canicies pennis, unguibus hamus inest;” ideo autem violenta dicta est, quod pueros nutricis gentes aggreditur, et ex illorum corpusculis vitalem sanguinem absorbet, a cuius avis nocumento factum est, ut iam Striges apellemus mulieres noctu vel die puellulos fascinantes suo contactu et lactis munerumque oblatione. Quintus Serennius: “Praeterea si forte permit strix atra puellos / virosa immulgens exertis ubera labris.”</i>
Tib. 1.5.59: Sagae rapacis.	<i>sagam vocat lenam rapacissimam et incantatoriam.</i>
Tib. 1.5.63: Angusto.	<i>angustum ponit pro spisso et inculcato.</i>
Tib. 1.5.66: De niveo pede.	<i>laus est pedum ab elegantia candoris.</i>

Tib. 1.5.74: Excreat.	<i>excreare est conatu quodam de pectore sputum eiicere. Virgilius in Priapeis: "Dentem de tribus excreavit unum," et excreavit pro expuit accipimus hic eleganter. Plautus facietiarum suarum memor in Asinaria significavit; ibi enim Libanum servum introduxit dicentem domino: "Teque obsecro hercle, ut quae locutus sim despuas;" subdit ipse: "Age quaeso hercle usque ex penitis faucibus," et post ait "Age age usque excrea. --"</i>
Tib. 1.6.3: Quid tibi saevitiae mecum est.	<i>aut cur in se saeviat quaerit aut inquit quid est cur iniuriarum inter utrumque oriatur occasio? Est autem antiquissima in latinitate locutio.</i>
Tib. 1.6.6: Fovet.	<i>amplexu tenet.</i>
Tib. 1.6.7: Durum est.	<i>difficile atque intolerabile.</i>
Tib. 1.6.13: Livor.	<i>livorem plumbeus color, qui pro invidia usurpatur, nempe qui invidet pallet.</i>
Tib. 1.6.16: Servato.	<i>custodito.</i>
Tib. 1.6.20: Et mensae ducat in orbe rotas.	<i>Figura est hermineusis, per quam declaratur id.</i>
Tib. 1.6.24: Sit.	<i>detur, liceat.</i>
Tib. 1.6.25: Signum.	<i>impressuram.</i>
Tib. 1.6.25: Probarem.	<i>laudarem ut egregie factum.</i>
Tib. 1.6.38: Detrecto non ego vincla pedum.	<i>compedes non recusat ferre, si se Delia fefellerit custodem; detrectare est negare et depellere; vincla autem pro compedibus quae boiae dicuntur, sive ferreae sive sint lignae.</i>
Tib. 1.6.45-46: Nec acrem Flammam, non et amans verbera torta timet.	<i>ordo est: nec non timet amans acrem flammam et torta verbera; acrem flammam id est calorem exitialem. Lucanus V: "Magnoque exaestuat igne". Sciendum sane sacrificia omnia non eadem animi ratione agitari, sed alia cum</i>

	<i>afflacione numinis fiunt; quam rem synenthusiasmon appellant Graeci. Hic enim synenthusiasmos videtur habere divinam quandam de rebus inspirationem ad vaticinium. Alia fiunt sine afflacione, sed remissione quadam, quae mentes hominum amovens ab inferioribus negotiis, trahit intellectum et convertit ad divinationem. Quaedam cum musica, quaedam sine musica, nonnulla mystica, id est sine aperta significatione, nonnulla manifesta secundum deorum qualitatem.</i>
Tib. 1.6.49: Veru.	<i>stilo, gladio; est autem instrumentum ad eliciendum sanguinem sed abusive, et est synecdoche in structura.</i>
Tib. 1.6.50: Movet.	<i>subministrat. Parcite quam custodit amor; verba sunt sacerdotulae insanientis.</i>
Tib. 1.6.51: Parcite.	<i>abstinet.</i>
Tib. 1.6.53: Labentur.	<i>evanescent, ut male parta male dilabuntur.</i>
Tib. 1.6.59: Tenebris.	<i>nocte tenebrosa.</i>
Tib. 1.6.61: Affixa foribus.	<i>innixa ostiolo.</i>
Tib. 1.7.16: Intonsos.	<i>hispidos et squallidos, qui latrocinium exercebant et mancipiorum venundandorum mercatores ac venditores errant.</i>
Tib. 1.7.54: Liba et Mopsopio dulcia melle feram.	<i>liba genus est dulciarii cibi a Libero patre dicta, vel a libando, ut in eodem Naso posuit. Sed aliud esse libum, aliud placentam docet Cato priscus de agricolacione.</i>
Tib. 1.7.60: Silex.	<i>lapis durus, a quo stratae viae dicuntur silicatae.</i>
Tib. 1.7.42: Dura cuspide.	<i>calcari aut spina.</i>

Tib. 1.8.20: Iratae.	<i>exasperatae, et ideo magis noxiae.</i>
Tib. 1.8.24: Forma.	<i>pulchritudo.</i>
Tib. 1.8.39: Non Lipis hanc gemmaque iuvant.	<i>lapis et lapillus margaritum et margaritam significat, quod aliter conchylium vel conchyle dicimus, vulgus perlam vocat. Gemma autem est veluti chrisolitus et smaragdus caeteraque huiusmodi.</i>
Tib. 1.8.51: Non illi sontica causa est.	<i>sontes vocantur noxii, et sonticus typus aegritudinis ex specie morbi cuiuspiam, ut puta color ille quasi pallidus croceatus, qui ex intestinis vitiatis provenit, pulmonis et iecoris insanitatem praedicat.</i>

3. Ετυμολογικά σχόλια

Με τα ετυμολογικά σχόλια επιχειρείται η λεξιλογική ανάλυση όρων ή λέξεων από την ελληνική ή λατινική γραμματεία, η μελέτη της προέλευσης των λεξιλογικών όρων και ο σχολιασμός τους. Στον στίχο 1.5.26, για παράδειγμα, προσεγγίζεται ετυμολογικά η λέξη “Verna”, καθώς παρατίθεται ο ελληνικός όρος «έαρινής», με σκοπό να δηλωθεί ο τρόπος που εκφράζεται η ελληνίδα υπηρέτρια. Σε επόμενο σημείο ο Cillenio εντάσσει τις ελληνικές λέξεις «δημόσιον, δαμία, μονοστόκος» στον σχολιασμό του, στίχο 1.6.22, παραθέτοντας τα λεγόμενα του Festus, με σκοπό να καταδείξει την ελληνική ονομασία των αντίστοιχων λατινικών όρων. Λογοπαίγνιο όμως γίνεται και με την λατινική λέξη “synenthusiasmon” στον στίχο 1.6.45-46 καθώς ο όρος έχει ελληνική ετυμολογική προέλευση. Ο ποιητής επισημαίνει ότι ο όρος στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα λαμβάνει την έννοια ενός είδους θεϊκής έμπνευσης σε περίπτωση που κάποιος προφητεύει τα μελλούμενα. Επομένως, γίνεται αντιστοίχιση της έννοιας του όρου με τον τρόπο που χρησιμοποιείται από τους Έλληνες, καθώς οι ίδιοι τον ταυτίζουν, κατά τον σχολιαστή, με την έμπνευση που προσφέρει κάποια θεότητα με σκοπό της τέλεση κάποιας θυσίας. Με άλλα λόγια, η θυσία είναι μία πράξη που την εμπνέει στον άνθρωπο κάποιος θεός. Αυτό οι Έλληνες το αποκαλούν «συνενθουσιασμό».

Πίνακας 3α. Ετυμολογικά σχόλια με βάση την ελληνική ορολογία

Ελληνικές λέξεις και φράσεις	
Tib. 1.5.26: <i>ἐαρινής</i>	<i>Verna.] famulus domi natus verno tempore ex ancilla Graece ἐαρινής dicitur. Martialis: “Uxorem habendam non putat Quirinalis, / cum vult habere filios et invenit / quo possit illud more? Futuit ancillas, / domumque et agros implet equitibus vernis, / pater familiae verus est Quirinalis.” Hinc fit vernaculus pro proprio patriae. Cicero de oratore III: “Ut ego aedilitate laboravi, quod quotidianis et vernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam.”</i>
Tib. 1.6.22: <i>δημόσιον, δαμία, μονοστόκος.</i>	<i>Sacra Bonae maribus non adeunda deae.] Bona dea apud nos (Varrone teste) fuit Dryas Fauni filia, ut Plutarchus refert, uxor, quam virilem adeo fugitasse aspectum ferunt ut in publico nunquam prospecta sit, quae res effecit, ut postmodum mares inire illius sacra vetarentur. Iuvenalis: “Nota Bonae secreta deae.” Nec mares tantummodo homines, verum etiam masculini sexus animalis figuram inesse nefas erat, ut late Iuvenalis satyra II tetigit et Seneca epistola LXXXVII dixit: “Credat aliquis pecuniam esse versatam in eo iudicio, quo reus erat Clodius ob id adulterium quod cum Caesaris uxore in operto commiserat, violatis religionibus eius sacrificii, quod pro populo fieri dicitur, sic summotis extra conspectum omnibus viris, ut picturae quoque masculorum animalium contegantur.” Quare Festus dixit: “Damium sacrificium, quod fiebat in operto in honorem deae Bonae, nominatum a contrarietate, quod minime δημόσιον esset, id est, publicum; dea quoque ipsa δαμία, et sacerdos eius δαμίας apellabatur.” Caeterum Graeci Gynaeciam nominant, quam Phryges, teste Plutarcho, matrem Midae asserunt,</i>

	<i>nonnuli vero Graecorum illam esse etiam liberis matribus quam non dari liceat, quae quum preesset parturientibus monostókos dicta est.</i>
--	---

Πίνακας 3β. Ετυμολογικά σχόλια με βάση τη λατινική ορολογία

Λατινική λέξη	
Tib. 1.6.45-46: synenthusiasmon	<i>Nec acrem Flammam, non et amans verbera torta timet.] ordo est: nec non timet amans acrem flammam et torta verbera; acrem flammam id est calorem exitialem. Lucanus V: “Magnoque exaestuat igne”. Sciendum sane sacrificia omnia non eadem animi ratione agitari, sed alia cum afflatione numinis fiunt; quam rem synenthusiasmon appellant Graeci. Hic enim synenthusiasmos videtur habere divinam quandam de rebus inspirationem ad vaticinium. Alia fiunt sine afflatione, sed remissione quadam, quae mentes hominum amovens ab inferioribus negotiis, trahit intellectum et convertit ad divinationem. Quaedam cum musica, quaedam sine musica, nonnulla mystica, id est sine aperta significatione, nonnulla manifesta secundum deorum qualitatem.</i>

4. Πραγματολογικά σχόλια

Με τα πραγματολογικά σχόλια δίνονται πληροφορίες για καταστάσεις, γεγονότα, συνήθειες της καθημερινής ζωής και εμπειρίας της εποχής. Περιγράφονται τόποι, θυσίες, αντικείμενα και στοιχεία που αφορούν τη ζωή εκείνης της εποχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι στον στίχο 1.5.25 η αναφορά στη συνήθεια των βοσκών να μετρούν τα ζώα το βράδυ με σκοπό να γνωρίζουν εάν κάποιο από αυτά έγινε θήραμα κάποιου λύκου ή μπλέχτηκε μαζί με κάποιο άλλο κοπάδι ζώων. Ένα παράδειγμα το οποίο αξίζει να σημειωθεί σχετικά με την αναφορά σε περιοχές ή

τοπωνύμια είναι ο στίχος 1.5.36 που αναφέρεται στην τοποθεσία της Αρμενίας. Ο Cillenio σημειώνει ότι συνορεύει με την ασιατική Καππαδοκία, ενώ καταγράφει και πληροφορίες αναφορικά με την προέλευση της ονομασίας της περιοχής. Ακολούθως, στον στίχο 1.8.4 με τη φράση “Exprimit eventus nec mihi cantus avis”, ο Cillenio παραθέτει την άποψη της εποχής αναφορικά με το κελάηδισμα των πουλιών, το οποίο ενίοτε μπορεί να θεωρηθεί ως οϊωνός και να βοηθήσει τους μάντεις να μιλήσουν για όσα πρόκειται να συμβούν στο μέλλον.

Πίνακας 4

Tib. 1.5.25: Consuescet numerare, pecus.	<i>pastores consueverunt vesperi pecus numerare, ne qua inter pascua aberravisset aut abactores lupive sustulissent; quem morem Homerus Mantuanus executus ait: “Bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.”</i>
Tib. 1.5.28: Ferre dapem.	<i>victimam et reliqua quae pro grege, ut valeat recte et foeturae crescat, immolantur. Sane animadvertendum est quod Cato Priscus scribit, quando votum fit pro bobus, mulier interesse non debet ad rem divinam, neque videre quo pacto ea fiat. Sed hic auctor sacrificium intelligit compitale quod ruris deis exhibeatur.</i>
Tib. 1.5.36: Per Armenios adoratos.	<i>Armenia regio est Asiae Cappadociae contermina, dicta ab Armenio Iasonis socio et duplex est, ubi pretiosum inter reliqua aromata nascitur amomum.</i>
Tib. 1.5.37: Curas depellere vino.	<i>sic supra: “Adde merum vino, novos compesce dolores.”</i>
Tib. 1.5.49: Sanguineas edat illa dapes.	<i>asperrima execrantis lenam imprecatio.</i>
Tib. 1.5.68: Plena manu.	<i>plena scilicet nummis et aureolis; namque muneribus amor conciliatur, qui non affert excluditur ac negligitur. Quamobrem Propertius de amica dixit: “Cynthia non sequitur fasces, non curat honores, / semper amatorum ponderat illa sinus.”</i>

Tib. 1.5.70: Fors levis orbis rotae.	<i>Secundum antiquissimorum fantasiam loquitur, qui fortunam super rota volubili assidentem depinxerunt, quo figmento mobilitas illius ut pateret omnibus, curarunt et est quasi dictum simile sum Parmenone Terentiano: "Omnium rerum vicissitudo est."</i>
Tib. 1.6.12.: Vertere fores.	<i>aperire ianuam et dicendo vertere respicit ad cardines, quibus fores sustentantur, fores dicuntur quae foris aperiuntur, valvae quae intro volvuntur vertanturque.</i>
Tib. 1.6.12: Cardine tacito.	<i>quippe cum aperitur ostium stridorem cardo facit, qui quasi ipsius ianae pars est. Terentius: "Concrepuit ostium."</i>
Tib. 1.6.39: Quisquis colit arte capillos.	<i>id est concinnat puellariter, quod ab homine procul abest et gravi et modesto; ideo inquit Ovidius: "Sed tibi nec ferro placeat torquere capillos," et est figura prolepsis imperfecta. Hic lascivos notat ab crinium compositura, ut in sequenti ab habitu togae demissae, et dum dicit: "Effluit effuso cui toga laxa sinu," togae formam exprimit, laxa quippe erat, et in sinum multis crispulis subtractum subcingebatur, qualia sunt hodie quorundam religiosorum vestimenta; unde Horatius Sermonum primo, ostendens amicorum vitia ferenda esse si sint levia, ait de homine iam maturioris aetatis: "-- eo quod / rusticius tonso toga defluit, et male laxus / in pede calceus haeret. --" sed libidinosos et molles tangit, qui politius incendentes ad pedes omnem vestem demittebant. Ovidius de remedio in II: "Nec compone comas, cum sis venturus ad illas, / nec toga sit laxo conspicienda sinu."</i>
Tib. 1.6.43: Sacerdos.	<i>Bellonae quidem sacerdos ex Curetibus seu Corybantibus afflata divino spiritu.</i>
Tib. 1.6.47: Bipenne.	<i>genus instrumenti utrimque ferrum</i>

	<i>anceps habentis, quas pinnas vocat.</i>
Tib. 1.7.2: Stamina fatalia.	<i>vitae dispositionem accipimus per stamina secundum antiquorum opinionem. Parcae autem dictae sunt a contraro sensu, ut Diogenianus ait, quod nemini parcant. Sortes etiam vocatae, quod ita unicuique sortitum sit, ut ipsae voluerunt.</i>
Tib. 1.7.4: Atax.	<i>Atax fluvius est qui ortum habet ex Pyrenaeo monte, et infunditur in mare Tyrrhenum, ut Pomponius Mella libro II scribit, ut Strabo Gnosius, ex Cemmeo monte. Nomina vero fluviorum pro gentibus accolis poetico de more ponuntur. Lucanus: "Sub iuga iam Seres, iam barbarus isset Araxes."</i>
Tib. 1.7.8: Portabit nitidis cusrus eburnus equis.	<i>apparatum triumphantium tangit; nam currum ex ebore inauratum quatuor equi candissimi trahebant. Ovidius in praellegato libro: "Quatuor in niveis aureus ibis equis."</i>
Tib. 1.7.11: Arar.	<i>flumen est, quod (teste Caesare in eodem commentario) per fines Heduarum et Sequanorum in Rhodanum fluit eumque suo flumine praecipitem reddit, ut in Stilicone scribit Claudianus.</i>
Tib. 1.7.18: Palaestino Syro.	<i>Palaestina regio est in Syria contermina Arabiae, dicta a Palaesti urbe metropoli ut in quinto Plinius scribit. Nam et Herodotus III Syriam alteram vocat Palaestinam. Est et altera Palaestina prope Phaeaciam, de qua Lucanus in quinto: "Laxa Palaestinas nudis consixit arenas," et Ovidius Fastorum III: "Saepe Palaestinas iurat adesse deas." Id est, furias quae de Palaestino hiatu ad superos progrediuntur.</i>
Tib. 1.7.21: Syrius findit agros.	<i>Sole ad Cancrum accedente Nilus exit, et totam Aegyptum inundat, quo tempore regnat Syrius canis. Lucanus X: "Hunc ubi pars coeli tenuit qua mixta leonis / sidera sunt Cancro, rapidus qua Syrius</i>

	<i>ingens / exerit, et varii mutator Syrius anni / Aegoceron, Cancrumque tenet, cui subdita Nili / ora latent --.</i>
Tib. 1.7.31: Commisit semina ter.	<i>sed hoc apud Aegyptios tantummodo; nam in Graecia et Asia Triptolemus fuit.</i>
Tib. 1.7.57: Tuscula tellus.	<i>id est, Tusculum oppidulum non procul ab urbe, quod ignobile Cato superior, ut Valerius inquit Maximus nobilissimum reddidit ortu suo.</i>
Tib. 1.8.4: Exprimit eventus nec mihi cantus avis.	<i>augurium nota dictum ab avium garritu, unde augures qui suas aures avium vocibus accommodantes futura pronuntiant.</i>
Tib. 1.8.19: Cantus vicinis fruges traducit ab agris.]	<i>hoc fuisse verum lex duodecim tabularum incidat, ubi scriptum est: Neve alienam segetem pellexeris. Quam opinionem secutus Maro inquit: “Atque satas alio vidi traducere messes.”</i>

5. Μυθολογικά σχόλια

Με τα μυθολογικά σχόλια ο συγγραφέας εμπλουτίζει τον σχολιασμό του κειμένου με στοιχεία αναφορικά με τους θεούς και τις ιδιότητες του καθενός ή τα χαρακτηριστικά του. Βασικό παράδειγμα αποτελεί η αναφορά στη θεά Αφροδίτη στον στίχο 1.5.16 ή 1.5.40, ενώ στον στίχο 1.6.45 δίνονται στοιχεία για τη θεά του πολέμου “Bellona” που συνδέεται με τη θεά Παλλάδα («Athena») ή θεωρείται αδελφή του Άρη (Mars), σύμφωνα με τον Κλαυδιανό (Claudianus), ή ηνίοχος (auriga), σύμφωνα με τον Στάτιο (Stattius), στο έργο του *Thebais*. Στον στίχο 1.7.47 ο Cillenio αναφέρει πως ο Απόλλωνας και οι Μούσες είναι οι πλέον δεξιότεχνες στη μουσική και την αρμονία που συνοδεύει το παίξιμό τους, δηλώνοντας παράλληλα τον σημαντικό ρόλο της μουσικής ως συνοδείας του χορού.

Πίνακας 5

Tib.1.5.45: Talis ad Haemonium.	<i>comparat pulchritudinem amatricis cum formositate Thetidis, quando olim ducta</i>
--	--

	<i>est ad domum Pelei mariti.</i>
Tib. 1.5.45: Nereis.	<i>Thetis Neriae, hoc est ex Nereo; nympa namque fuit Chironis filia.</i>
Tib. 1.5.46: Pisce frenato.	<i>delphion iugato, qui marinas deas vehere dicitur. Statius ea propter in Achilleide ait: "Elicit inde fretis, et murice frenat acuto / delphines biiuges," et Claudianus in Stilicone Venerem a Tritone Mediolanum vehi, ut Honorii et Mariae nuptiis interesset, cum divarum marinarum, aliae tigribus, aliae ariete, aliae leaena, monstris aequoreis portarentur.</i>
Tib. 1.6.22: Sacra Bonae maribus non adeunda deae.	<i>Bona dea apud nos (Varrone teste) fuit Dryas Fauni filia, ut Plutarchus refert, uxor, quam virilem adeo fugitasse aspectum ferunt ut in publico nunquam prospecta sit, quae res effecit, ut postmodum mares inire illius sacra vetarentur. Iuvenalis: "Nota Bonae secreta deae." Nec mares tantummodo homines, verum etiam masculini sexus animalis figuram inesse nefas erat, ut late Iuvenalis satyra II tetigit et Seneca epistola LXXXVII dixit: "Credat aliquis pecuniam esse versatam in eo iudicio, quo reus erat Clodius ob id adulterium quod cum Caesaris uxore in operto commiserat, violatis religionibus eius sacrificii, quod pro populo fieri dicitur, sic summotis extra conspectum omnibus viris, ut picturae quoque masculorum animalium contegantur." Quare Festus dixit: "Damium sacrificium, quod fiebat in operto in honorem deae Bonae, nominatum a contrarietate, quod minime δημόσιον esset, id est, publicum; dea quoque ipsa δαμία, et sacerdos eius δαμίας appellabatur." Caeterum Graeci Gynaeciam nominant, quam Phryges, teste Plutarcho, matrem Midae asserunt, nonnulli vero Graecorum illam esse etiam liberis matribus quam non fari liceat, quae quum preesset parturientibus</i>

	<i>μονοστόκος dicta est.</i>
Tib. 1.6.45: Haec ubi Bellonae motu est agitata.	<i>Bellona est dea belli, quae Pallas est, sive Martis soror, ut Claudianus in Stilicone, sive auriga, ut in Thebaide scribit Statius, huius sacerdotes rem divinam faciebant proprii sanguinis effusione; quem ritum Lactantius Firmianus in divinarum institutionum libro enarrat, et in raptu Proserpinae Claudianus ait: "Corybas non impulit ensem," in ipsa sanguinis effusione divinum afflatum capiebant, ita ut praesentia explicarent, future vaticinarentur: quare Iuvenalis in Crispino dixit: "-- Sed ut phanaticus oestro / percussus, Bellona, tuo divinat, et ingens / omen habet -- ". Et Horatius sermonum I: "Hunc circumtonuit gaudens Bellona cruentis."</i>
Tib. 1.7.26: Pluvio Iovi.	<i>vel coelo pluvioso vel Iovi, quem forsitan vocantes pluvium adorant.</i>
Tib. 1.7.27: Atque suum pubes miratur Osirim.	<i>Osiris rex Aegypti coniux Isis a Thyphone seu Stiphone fratre clandestina morte oppressus dedit uxori perpetui luctus materiam. Sed tandem inventus iuxta Philas Syenes laceratus honorem sepulturae, incertae tamen (ut Strabo scribit) promeruit; cum vero bos coepisset apparere, rati homines Osirim, pro Deo coluerunt, et commutato nomine Apim vocitarunt, hoc est, gentili lingua bovem; de hoc Plinius libro VIII et in Memorabilibus Solinus late petraerunt.</i>
Tib. 1.7.47: Voces inflectere cantu.	<i>musicae peritiam notat; namque Apollini et Musis et Libero patri antiquitas attribuit choricon, id est, chorearum solennia communia, et musicae ornamentum ad certos modos ad difinitam commensurationem et tripudium, quae saltatio etiam dicitur, Bacchum ostendit docuisse. Quare dixit Maro: "Saltantes Satyros imitabitur Alphesibaeus." De origine pastorii carminis varia est tam apud Graecos,</i>

	<i>quam Latinos opinio, quam sexcupliciter Servius Honoratus in principio Bucolicorum complexus est. Hic illud intellexisse satis sit, Liberum invenisse rusticanae modulus cantilenae.</i>
--	---

6. Σχόλια θρησκευτικού περιεχομένου

Τα σχόλια θρησκευτικού περιεχομένου αποτελούν πεποιθήσεις και πρακτικές οι οποίες δηλώνουν τον τρόπο λατρείας των θεών, τη διαδικασία των θυσιών, τις απαγορεύσεις και τους περιορισμούς που επιτάσσει η θρησκεία. Στον στίχο 1.6.21 για παράδειγμα, υπάρχει το σχόλιο για τα «ιερά της Ίσιδος» (*Isiacae sacraria*), ενώ στον στίχο 1.6.45-46 ο Cillenio σχολιάζει τον όρο «συναισθουσιασμός» θεωρώντας ότι προκαλείται από κάτι θεϊκό. Επίσης, δηλώνει ότι η θεϊκή έμπνευση στρέφει τον άνθρωπο στη μαντεία ή στον μυστικισμό. Στον στίχο 1.7.45 γίνεται αναφορά στις παραδόσεις που συνδέουν τον κισσό με τον Βάκχο και τις Νύμφες. Μάλιστα ο Cillenio παραπέμπει τον μύθο που καταγράφεται στο έργο *Fasti* του Οβιδίου, σύμφωνα με τον οποίο οι Νυσιάδες Νύμφες βρήκαν φύλλα κισσού στην κούνια τους καθώς αναζητούσαν τη θετή μητέρα ενός παιδιού.

Πίνακας 6

Tib. 1.6.45-46: Nec acrem Flammam, non et amans verbera torta timet.	<i>acrem flammam id est calorem exitialem. Lucanus V: "Magnoque exaestuat igne". Sciendum sane sacrificia omnia non eadem animi ratione agitari, sed alia cum afflacione numinis fiunt; quam rem synenthusiasmon appellant Graeci. Hic enim synenthusiasmos videtur habere divinam quandam de rebus inspirationem ad vaticinium. Alia fiunt sine afflacione, sed remissione quadam, quae mentes hominum amovens ab inferioribus negotiis, trahit intellectum et convertit ad divinationem. Quaedam cum musica, quaedam sine musica, nonnulla mystica, id est sine aperta significatione, nonnulla manifesta secundum deorum qualitatem.</i>
Tib. 1.6.47: Suos lacertos.	<i>Nil sane praeter brachia ex toto corpore Corybantes in sacris vulnerabant. Lucanus primo: "-- tum quos sectis</i>

	<i>Bellona lacertis / saeva movet: cecinere deos.”</i>
Tib. 1.6.48: Inulta.	<i>non rea piaculi, quippe in alium sacrilegium ruisset, si divinam effigiem sanguine poluisset, sed is ita sacrificii ritus expostulabat.</i>
Tib. 1.7.45: frons redimita corymbis.	<i>hedera Bacchi arbuscula est, propterea quod Ovidius scribit Fastorum III: “Nyseias nymphas pueri quaerente noverca / hanc frondem cunis oculuisse ferunt.” Carpusculi hederæ corymbi vocantur.</i>

7. Γραμματικά σχόλια

Τα γραμματικά σχόλια αφορούν κανόνες της γραμματικής και φανερώνουν την ικανότητα του συγγραφέα να αναλύει με ορθό τρόπο τον λόγο και τη γλώσσα αποδομώντας την. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο σχολιασμός της μετοχής “Violenta” στον στίχο 1.6.47 και η επισήμανση του παθητικού τύπου του όρου στον στίχο 1.8.69 (“Fastidia”).

Πίνακας 7

Tib. 1.6.47: Violenta.	<i>Violata autem est participium pro participio hoc est violans.</i>
Tib. 1.7.28: Docta plaudere bovem Memphitem.	<i>Memphitem accusativus est denominativi quasi patronymici a Memphis, ut hic et haec Memphites et hoc Memphite, huius Memphitis. At Iuvenalis aliam fecit declinationem, Satyrarum V: “-- anne aliam terra Memphitide sicca / invidiam facerent nolenti surgere Nilo.”</i>
Tib. 1.8.69: Fastidia.	<i>quibus fastidiis amantem nauseas, et est nomen quasi passive positum.</i>

8. Συντακτικά σχόλια

Τα συντακτικά σχόλια αφορούν τη δομή και την οργάνωση του λόγου και υποδηλώνουν την τεχνική και εκφραστική διάσταση της ποίησης της οποίας γνώστης είναι ο ποιητής, αλλά και ο Cillenio. Παράδειγμα αποτελεί η φράση “Admonuit dominae” στον στίχο 1.5.40, όπου σχολιάζεται η σύνταξη με την οποία προτιμούν να μεταφράζουν οι Έλληνες τη φράση, συνδέοντας τη γενική με την αφαιρετική πτώση. Παρακάτω, στους στίχους 1.6.22 δικαιολογείται η επιλογή της παθητικής σύνταξης, ενώ στον στίχο 1.8.35 επισημαίνεται η χρήση της δοτικής πτώσης και σχολιάζεται η σύνδεσή της με την αφαιρετική πτώση και με την πρόθεση «με».

Πίνακας 8

Tib. 1.5.40: Admonuit dominae.	<i>Notandum est locutio genus antiquissimum, quod ab historicis usurpatum legi: admoneo te patris vel cuiuspiam imprudenter facti, sine accusativo; pro eo quod est admonitionem tibi praesto: quod sane a Graecis traductum videtur, qui utuntur genitivo cum ablativo careant, secundum quorum structuram Horatius Carminum II ait: “Desine tandem mollium querelarum,” pro a querelis mollibus.</i>
Tib. 1.6.22: Adeunda.	<i>passive positum est, ut subeantur prospera castra.</i>
Tib. 1.8.35: Concumbere puero.	<i>antique dictum, ut “Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas;” veteres enim dativo iungebant, nunc ablativo cum praepositione ‘cum’.</i>

9. Σχήματα λόγου

Τα σχήματα λόγου χρησιμοποιούνται για να προσδώσουν ζωντάνια, παραστατικότητα στον λόγο, να τονίσουν το νόημα και να κάνουν το κείμενο πιο ενδιαφέρον και εντυπωσιακό. Στο απόσπασμα αυτό ο Cillenio παρατηρεί ότι ο

Τίβουλλος χρησιμοποιεί στον λόγο του εκφραστικά μέσα όπως μεταφορά στον στίχο 1.6.5 (*Tenduitur casses*), όπου γίνεται μεταφορική χρήση του όρου “*casses*”, αλλά και στον στίχο 1.5.76 (*In liquida nat tibi linter aqua*), όπου περιγράφεται με μία μεταφορά η εικόνα ενός πλοίου (*linter*) που κολυμπά σε καθαρά νερά (*in liquida aqua*), υποδηλώνοντας την ευδαιμονία και την ευνοϊκή θέση του ποιητή στον έρωτα με την Delia. Παράλληλα υπάρχει και προσωποποίηση της Τύχης (*Fortuna*) η οποία ευνοεί τον ποιητή στην πορεία του. Η συνεκδοχή στον στίχο 1.6.25 (*Gemmas*) δηλώνει ότι ένα μέρος αντιπροσωπεύει ένα σύνολο, ενώ στον στίχο 1.7.16 (*Taurus arat*) δηλώνεται ξεκάθαρα από τον Cillenio πως πρόκειται για υπαλλαγή.

Πίνακας 9

Παρομοίωση Tib. 1.5.3: Namque agor.	<i>suam denotat instabilitatem cum a turbine similitudinem sumat; amantes enim vario aestu afflictionum fluctuant.</i>
Μεταφορά Tib. 1.5.76: In liquida nat tibi linter aqua.	<i>metaphoricos dicit: dum tecum fortuna bene agit utere amoribus Deliae, quae me neglecto tibi uni servit.</i>
Μεταφορά Tib. 1.6.5: Tenduitur casses.	<i>metaphoricos ait, decipior a Delia.</i>
Συνεκδοχή Tib. 1.6.25: Gemmas.	<i>annulos per synecdochen.</i>
Συνεκδοχή Tib. 1.6.49: Veru.	<i>stilo, gladio; est autem instrumentum ad eliciendum sanguinem sed abusive, et est synecdoche in structura.</i>
Μεταφορά Tib. 1.6.77: Victa senecta.	<i>metaphoricos dictum est, quasi victrici senectuti succubuerit et diutissime senem factam intelligit.</i>
Συνεκδοχή Tib. 1.7.6: Et evinctos brachia capta duces.	<i>synecdochicōς.</i>

Υπαλλαγή Tib. 1.7.16: Taurus arat.	<i>hipallage est;</i>
Περίφραση Tib. 1.7.34: Caedere falce comam.	<i>periphrasis est putandi; falx est qua purgantur arbores.</i>

10. Πηγές – Παραπομπές

Οι παραπομπές σε ποιητές και συγγραφείς, καθώς και η χρήση πηγών καθιστούν το κείμενο πιο αξιόπιστο και ακριβές. Δηλώνουν τη χρήση συναφών θεμάτων, αλλά και φράσεων από διάφορους ποιητές όπως ο Οβίδιος, ο Οράτιος, ο Προπέρτιος, ο Τερέντιος, ο Κάτωνας και ο Βιργίλιος. Στον στίχο 1.5.15 γίνεται αντιστοίχιση με την *Αινειάδα* του Βιργιλίου. Παρατίθενται πληροφορίες από τον Πλούταρχο και υπάρχει παράθεμα από τον Γιουβενάλη, αναφορικά με την “Bona Dea”. Στοιχεία όμως παρατίθενται και από τις *Επιστολές* του Σενέκα αλλά και τον Festus στο ίδιο σχόλιο. Στον στίχο 1.8.47-48 γίνεται παραπομπή στην *Ars Amatoria* του Οβιδίου, όπου αναφέρεται η κοινή πεποίθηση ότι πρέπει κανείς να ζει και να απολαμβάνει τη νεανική του ηλικία επειδή είναι φευγαλέα και προσωρινή.

Πίνακας 10

Tib. 1.5.5: Torque.	<i>Persius: “Neu quis callidior buxum torquere flagello.”</i>
Tib. 1.5.5-6: Liceat nec dicere quicquam Magnificum.	<i>quale ilud Terentii in Eunucho: “Egone illam, quae illum, quae me, quae non? sine modo: mori me malim sentiet qui vir siem.”</i>
Tib. 1.5.11: Ipseque ter circum lustravi sulfure puro.	<i>Sic Propertius Elegiarum III: “Terque meum tetigit sulfuris igne caput,” et Ovidius de arte amandi II hoc ita aperte declarat: “Et veniet quae lustret anus, lectumque locumque / perferat et tremula sulfur et ova manu.” Est autem praeceptum in praedicto libro, ut pro amica voveamus, et in praesentia sua id palam faciamus. Unde Propertius</i>

	<i>Elegiarum II, indignatus de rivali inquit ad Cynthiam: “Haec mihi vota tuam propter suscepta salutem, / cum capite hoc Stygiae iam peterentur aquae: / et lectum flentes circumstaremus amici.”</i>
Tib. 1.5.15: Tunicisque solutis.	<i>de more sacrificantium, ut in IIII Aenidis Virgilius de Didone scripsit.</i>
Tib. 1.5.20: Fingebam demens.	<i>se dicit insanum quod spem in constantia mulieris habuerit. Horatius libro Carminum I: “Qui nunc te fruitur credulus aurea / qui semper vacuum, semper amabilem / sperat nescius aurae fallacis”. Ideo Catullus de Lesbia sua dixit: “Nulli se dicit mulier mea nubere malle / quam mihi, non si se Iuppiter ipse petat. / Dicit: sed cupido mulier quod dicit amanti / in vento et rapida scribere oportet aqua”.</i>
Tib. 1.6.17: Nev iuvenes celebret multo sermone caveto.	<i>hanc sententiam Iuvenalis et eorum quae sequuntur quam plurima complectitur satyrarum sexto: “Sed cantet potius quam totam pervolet urbem / audax: et coetus quae possit ferre virorum, / cumque paludatis ducibus praesente marito / ipsa loqui recta facie strictisque mamillis.”</i>
Tib. 1.6.18: Neve cubet laxo pectus aperta sinu.	<i>hanc cum verbis sententiam Ovidius Fastorum I mutuatus est dicens: “Altera dissuto pectus aperta sinu.” Significat autem ne cum bracchio iaceat expapillato, hoc est exerto, ut ait Festus; nam dum istud fit papilla nudatur.</i>
Tib. 1.6.19: Digitoque liquorem Ne trahat.	<i>hoc item a poeta omnium ingeniosissimo: “Blanditiasque leves tenui perscribere vino. / Ut dominam in mensa se legat illa tuam.”</i>
Tib. 1.6.22: Sacra Bonae maribus non adeunda deae.	<i>Bona dea apud nos (Varrone teste) fuit Dryas Fauni filia, ut Plutarchus refert, uxor, quam virilem adeo fugitasse aspectum ferunt ut in publico nunquam prospecta sit, quae res effecit, ut</i>

	<p><i>postmodum mares inire illius sacra vetarentur. Iuvenalis: “Nota Bonae secreta deae.” Nec mares tantummodo homines, verum etiam masculini sexus animalis figuram inesse nefas erat, ut late Iuvenalis satyra II tetigit et Seneca epistola LXXXVII dixit: “Credat aliquis pecuniam esse versatam in eo iudicio, quo reus erat Clodius ob id adulterium quod cum Caesaris uxore in operto commiserat, violatis religionibus eius sacrificii, quod pro populo fieri dicitur, sic summotis extra conspectum omnibus viris, ut picturae quoque masculorum animalium contegantur.” Quare Festus dixit: “Damium sacrificium, quod fiebat in operto in honorem deae Bonae, nominatum a contrarietate, quod minime δημόσιον esset, id est, publicum; dea quoque ipsa δαμία, et sacerdos eius δαμίας appellabatur.” Caeterum Graeci Gynaeciam nominant, quam Phryges, teste Plutarcho, matrem Midae asserunt, nonnulli vero Graecorum illam esse etiam liberis matribus quam non dari liceat, quae quum preesset parturientibus μονοστόκος dicta est.</i></p>
<p>Tib. 1.7.25: Te propter nullos tellus tua postulat imbres.</p>	<p><i>Lucanus de foecunditate Aegyptum commendans inquit: “Terra suis contenta bonis, non indiga mercis / aut Iovis: in solo tanta est fiducia Nilo.”</i></p>
<p>Tib. 1.7.29: Primus aratra manu.</p>	<p><i>hoc etiam Diodorus ait. Sed (ut Servius primo Georgicorum testatur) primus quidem Osiris aratri fuit inventor, sed apud Aegyptios tantum; nam id diversi diversis in locis demonstrarunt.</i></p>
<p>Tib. 1.7.68: Natalis.</p>	<p><i>Servius in Damoeta annotavit veteres dixisse natalis sine die, quod quanquam per se planum esset, posterius tamen illud addiderunt. Iuvenalis: “Natali Corvine die mihi dulcior haec lux.”</i></p>
<p>Tib. 1.8.15: Illa placet quamvis inculto</p>	<p><i>quin Horatius dixit: “Maius hoc uror seu tibi candidos / turparunt humeros</i></p>

venerit ore.	<i>immodicae mero rixae.</i> ”
Tib. 1.8.20: Detinet anguis iter.]	<i>quin hoc maius Virgilius: “Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.”</i>
Tib. 1.8.47-48: At tu dum primi floret tibi temporis aetas Utere.	<i>Ovidius de arte amandi III: “Dum licet et veros etiam nunc editis annos. / Ludite: eunt anni more fluentis aquae. / Nec quae preteriit iterum revocabitur unda, / Nec quae preteriit hora redire potest. / Utendum est aetate, cito pede labitur aetas: / Nec bona tam sequitur, quam bona prima fuit.”</i>

Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των σχολίων που έγινε παραπάνω, γίνεται φανερό ότι ο Cillenio σχολιάζει το έργο του Τίβουλλου, *Ελεγείες*, με ποικίλους τρόπους. Ο σχολιασμός του δεν επικεντρώνεται μόνο στο νόημα των λέξεων και του περιεχομένου, αλλά αφορά σε μεγάλο βαθμό και τον τρόπο σύνδεσης των νοημάτων. Ο Cillenio κάνει πολύ συχνά αναφορές σε άλλους συγγραφείς και ποιητές της ρωμαϊκής εποχής κάνοντας αντιστοιχίες που φανερώνουν την κοινή χρήση θεμάτων και εκφράσεων που εντοπίζονται σε άλλα έργα της ρωμαϊκής γραμματείας. Παράλληλα, μέσα από τον σχολιασμό του γίνεται φανερό ότι προσεγγίζονται σημασιολογικά και ερμηνευτικά όροι και εκφράσεις με τρόπο που δίνονται συνώνυμα και παρουσιάζεται η οπτική της εποχής και του συγγραφέα αντανακλώντας ιδέες και απόψεις της τότε εποχής. Με τις γραμματικές και συντακτικές του παρατηρήσεις ή τα σχήματα λόγου που επισημαίνει καταδεικνύεται η ευρεία προσέγγιση του έργου και η πολύπλευρη ανασκόπησή του. Αντλούνται πολλές χρήσιμες πληροφορίες που αφορούν τη μυθολογία και τη θρησκεία εκείνης της εποχής, συνήθειες, περιγραφές τόπων και συνηθειών ή αντικειμένων, θυσιών και πρακτικών, τα οποία αποτελούν χρήσιμα πραγματολογικά και ιστορικά στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα και τον τρόπο σκέψης εκείνης της εποχής. Επομένως ο Cillenio αγγίζει με πολύπτυχο τρόπο το έργο του Τίβουλλου αναδεικνύοντας το ενδιαφέρον που παρουσιάζει από ποικίλες πλευρές.

Δ. Συμπεράσματα

Η Αναγέννηση και ο Ουμανισμός αποτέλεσαν δύο σημαντικές πτυχές της ιστορίας και του πολιτισμού της Ευρώπης. Κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης, η επανεξερεύνηση και η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς αποτέλεσαν ένα κεντρικό θέμα. Ο Ουμανισμός, από την άλλη πλευρά, επικεντρώθηκε στην ανθρώπινη φύση, την αναζήτηση γνώσης και την ανάπτυξη των ανθρωπίνων δυνατοτήτων. Αυτά τα δυο κινήματα επηρέασαν επίσης τον τομέα της λογοτεχνίας και της ποίησης.¹⁵⁹

Από την αναζήτηση της γνώσης και της ομορφιάς μέσω των λογοτεχνικών κειμένων, των σχολιασμών και των εκδόσεων, οι άνθρωποι συνεχίζουν να αναπτύσσουν και να εμπνέονται από τον πλούτο του παρελθόντος.¹⁶⁰ Έτσι, λοιπόν, ο Bernardino Cillenio επέλεξε να ασχοληθεί με την πρώτη έκδοση των *Ελεγείων* του Τίβουλλου κατά το έτος 1475, είτε επειδή κανείς άλλος δεν είχε ασχοληθεί με αυτό το έργο μέχρι τότε, είτε επειδή ήταν ένα έργο εναλλακτικό και πρωτότυπο που προκάλεσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και εκτίμησε δεόντως.¹⁶¹

Η προσέγγιση του Cillenio προσφέρει μια νέα ματιά στην αρχαία ποίηση, συμπληρώνοντας το ήδη υπάρχον, γνωστό πλαίσιο με παρατηρήσεις και σχόλια. Ο Cillenio ακολουθεί την τακτική συχνών παραπομπών σε έργα άλλων ποιητών και συγγραφέων. Με αυτόν τον τρόπο η παρουσίαση μιας ερμηνείας, υποστηρίζεται από παράλληλο απόσπασμα. Τα αποσπάσματα κειμένων, που περιλαμβάνονται στο έργο του, έχουν νοηματική συνάφεια χωρίς απαραίτητα να αποτελούν στοιχείο κριτικής, αλλά αντίθετα με το να προσθέτουν στοιχεία στον σχολιασμό και την ερμηνευτική προσέγγιση του αντίστοιχου τμήματος.

Έτσι, ο μελετητής ανοίγει νέους δρόμους κατανόησης και ερμηνείας των αρχαίων ποιητικών έργων, επισημαίνοντας νοηματικές συνάφειες και δίνοντας στον αναγνώστη την ευκαιρία να έρθει σε επαφή και με άλλα κείμενα με αφορμή τη μελέτη του έργου του Τίβουλλου. Προσφέρεται, λοιπόν, η δυνατότητα στον αναγνώστη σύνδεσης των νέων κειμένων με αυτά της αρχαιότητας και της πολιτιστικής κληρονομιάς της αρχαιότητας. Εξάλλου, με την έκδοση του σχολιασμού

¹⁵⁹ Kristeller (1960): 245, 248.

¹⁶⁰ Kristeller (1960): 249-250.

¹⁶¹ Deligiannis (2024): 1-2.

του ο Cillenio συνέβαλε στη διάδοση και διατήρηση της γνώσης για την αρχαία ποίηση, αλλά και στην αναζήτηση νέων ερμηνευτικών προσεγγίσεων.

Σε κάθε περίπτωση, στην προσπάθειά του ο Ιταλός σχολιαστής να συμβαδίσει με τα ήδη υπάρχοντα δεδομένα του κειμένου, επιτυγχάνει κάποιες φορές να ακολουθεί το ίδιο ύφος με τους αναλυτικούς αρχαίους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς, αλλά με μια πλήρως διαφορετική προσέγγιση. Καταφέρνει ως ερμηνευτής να εμπλακεί με την αρχαιότητα, προσαρμόζοντας την στο πνευματικό πλαίσιο της ίδιας εποχής, αλλά και διατηρώντας παράλληλα μια σχετική απόσταση από αυτή, προκειμένου να διαμορφώσει τη δική του στάση απέναντι στο κείμενο.

Με βάση αυτές τις πληροφορίες, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Cillenio διατήρησε μια παραδοσιακή προσέγγιση στην αρχαία ποίηση, ενώ ταυτόχρονα εξέφρασε την προσωπική του θέση και στόχους μέσα από την ποιητική του δημιουργία. Οι παρατηρήσεις και τα σχόλιά του προσφέρουν σημαντική κατανόηση για την αρχαία ποίηση και τη σχέση της με τον ποιητή και το αρχαίο κοινό. Μέσα από την ανάλυση του έργου του γίνεται φανερό ότι η ποίηση αποτελεί μια διαδικασία δημιουργίας και αναδόμησης των μύθων και των παραδόσεων, με τον ποιητή να αναλαμβάνει τον ρόλο του μεταφραστή και μεταδότη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Γίνεται επομένως εύκολα αντιληπτό ότι ο Cillenio με τον σχολιασμό του έργου του Τίβουλλου, συμβάλλει στην κατανόηση της ανάπτυξης και της εξέλιξης της ποίησης ως μέσου έκφρασης και αναπαράστασης της κοινωνίας και της πολιτιστικής της ταυτότητας.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Albrecht M. V. (2002), *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας: από τον Ανδρόνικο ώς τον Βοήθιο και η Σημασία της για τα Νεότερα Χρόνια*, Μτφρ. - Επιμ. Δ. Ζ. Νικίτας, Τόμ. 1, 4η έκδ., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Avesani, R. (1984), *Verona nel Quattrocento. Ill: La Civiltà delle Lettere*, Verona e il suo territorio IV:2, Verona, 31-50.
- Berstein S. - Milza P. (1997), *Ιστορία της Ευρώπης. Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα Ευρωπαϊκά κράτη, 5ος - 18ος αιώνας*, Τομ. 1ος, μτφρ. Α. Κ. Δημητρακόπουλος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Ciapponi, L. A. (1960) Il "De Architectura" di Vitruvio nel primo umanesimo., *Italia Medioevale e Umanistica*, 3: 59-99.
- Coppini, D. (1996), 'Il Properzio di Domizio Calderini', in G. Catanzaro and F. Santucci (ed.). *Commentatori e traduttori di Properzio, dall' umanesimo al Lachmann: Atti del convegno internazionale*, Assisi, 28-30 ottobre 1994. Accademia Properziana, Assisi, 27-79
- Deligiannis, I. (2024). "Some Etymologies from B. Cillenio's Commentary on Tibullus' Elegies I", S. Kyriakidis - C. N. Michalopoulos (eds.), *Secretis 1 bene uiuere siluis: Studies in Latin Literature in Honour of Robert Maltby*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing: 163-194.
- Dixon, H. M. (2001). *Studies in the Transmission of Tibullus*. PhD Diss. Cambridge: University of Cambridge.
- Goldstein, C.(1991). "Rhetoric and Art History in the Italian Renaissance and Baroque". *The Art Bulletin*, 73(4), 641-652.
- Hausmann F.-R., Kristeller, P. O. et alii (1980), (ed.) *Catalogus translationum et commentariorum: Mediaeval and Renaissance Translations and Commentaries. Annotated Lists and Guides*, IV, Washington.
- Hausmann, F. R., 'Carmina Priapea,' in *Catalogus translationum et commentariorum* edd. F. Cranz, E. and Kristeller, P. O., IV (1980), Washington, 423–450.
- McCarthy, J. M. (1976). *Humanistic Emphases in the Educational thought of Vincentof Beauvais*, Leiden - Koln E. J. Brill, Netherlands, 45-46.
- Kegan Paul, Trench, Trübner, & Co. (1894), *Ludwig Pastor, The History of the Popes from the Close of the Middle Ages, Volume IV*, London.
- Kenney, E. J. (1973). *The Classical Text*, Oxford: Univ. of California.

- Kristeller P. O. (1965). *Renaissance Thought (II)*, Papers on Humanism and the Arts, Harper Torchbooks, New York, 178.
- Kristeller P. O. (1961). *Kristeller's Renaissance Thought (I)*, "Humanism and Scholasticism In the Italian Renaissance", *Byzantion* 17 (1944-45), (Reprinted in *Renaissance Thought*, Harper Torchbooks), New York, 346-374.
- King, M. L. (2003). *The Renaissance in Europe*, (Εισαγωγή), Laurence King Publishing Ltd, United Kingdom - London, 72-73.
- Monfasani, J. (1998). Calfurnio's identification of Pseudepigrapha of Ognibene, Fenestella, and Trebizond, and his attack on Renaissance Commentaries', *Renaissance Quarterly*, 41, 32-43.
- Neumeister, C. (1986). Orpheus und Eurydike: Eine Vergil-Parodie Ovids. *WJA*, 12, 110-125.
- Rossi, D. (2007). Humanism and the Renaissance. *The Year's Work in Modern Language Studies*, 69, 476-490
- Veremans J. (1983). *Le thème élégiaque de la vita iners chez Tibulle et Propertius*, στο: *Hommages à R.Shilling*, ed. H.Zehnacker-G.Hentz, Παρίσι, 423-436.
- Winterbottom, M. (1999). In praise of Raffaele Regio, in S. Dopp (ed.), *Antike Rhetorik und Ihre Rezeption*. Stuttgart, 99-116.
- Davies M. (2000), *Incunabula, The Printing Revolution in Europe 1455-1500, A guide to Units Twenty - Four and Twenty - Five of the Microfiche Collection, Units 24 & 25 Italian Humanism, Parts I & II*, Primary Source Microfilm an imprint of the Gale Group.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Κρεμμυδάς, Β. (2001). *Νεότερη Ιστορία - Ελληνική και Ευρωπαϊκή*, εκδ. Τυποθήτω -Γ. Δαρδανός, Αθήνα.
- Μουρατίδης, Ι. (2000). *Ιστορία Φυσικής Αγωγής (Με στοιχεία Φιλοσοφίας)*, εκδ. Κ. Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη, 454-461.
- Τριαντάρη-Μαρά, Σ. (2005). *Ιστορία της Φιλοσοφίας. Από το τέλος του Μεσαίωνα στον 21ο αιώνα*, Τόμος Β', εκδ. Α. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη.
- Ψαράς Ι. Δ (2003). *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης 1492 - 1815. Από την ανακάλυψη της Αμερικής ως το συνέδριο της Βιέννης*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 62.

Διαδουκτιακοί τόποι

The online Books Page,

<https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupname?key=Tibullus>

Πρόσβαση: 18/02/2024.

Tibullus, Albius,

<https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/TIBUALB.htm#M47017>

Πρόσβαση: 18/02/2024.

University of Oxford, Bodleian Libraries, *Tibullus Albius*,

<http://incunables.bodleian.ox.ac.uk/record/T-208> Πρόσβαση: 20/02/2024.

University of Oxford, <http://incunables.bodleian.ox.ac.uk/record/T-210> Πρόσβαση: 19/02/2024.

Vatican Library, DVL, Digivatlib, Incunable - Inc.Chig. IV. 1254,

<https://digi.vatlib.it/view/Inc.Chig.IV.1254>. Πρόσβαση: 19/02/2024.

Αντωνιάδης Θ. (2017), *Ανθολόγιο Ρωμαϊκής Ελεγείας: Από τον Κάτουλλο στον Οβίδιο*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα,

www.kallipos.gr, Πρόσβαση: 18/02/2024.

**Ευρετήρια
Συγγραφείς και Έργα**

Albius Tibullus	1.25
1.2.1	2.87-89
1.2.45	3.204
1.6.40	4.9
1.7.46	4.129
1.8.21	4.149
2.1.33-34	6.199
3.7.141	6.314
	6.398-401
Aulus Gellius	6.440-443
2.26.15	6.488-489
	10.226
Aulus Persius Flaccus	12.1
1.100-101	15.122-123
3.51	3.78
	4.123-125
Claudius Claudianus	
<i>De consulatu Stilichonis,</i> 2.395-405	Decimus Magnus Ausonius <i>Epigrammata, 48</i>
<i>De consulatu Stilichonis, 3.313</i>	
<i>De raptu Proserpinae, 1.209</i>	
<i>Epithalamium de nuptiis Honorii, 159-185</i>	Diodorus Siculus 1.14.1-2
<i>In Rufinum, 2.2.111</i>	
<i>In Rufinum, 2.2.113</i>	
	Hieronymus
Decimus Iunius Iuvenalis	

*Chronicon Eusebii
Caesariensis e graeco in
latinum versum, § A 48*

*Chronicon Eusebii
Caesariensis e graeco in
latinum versum, § B 1184*

Fabius Planciades Fulgentius

*expositio sermonum
antiquorum, 20*

*expositio sermonum
antiquorum, 57*

Festus

44

68

290

297

Gaius Iulius Caesar

*commentarii de Bello Gallico,
1.1.1*

*commentarii de Bello Gallico,
1.10.1*

*commentarii de Bello Gallico,
1.12.1*

Gaius Julius Solinus

32.41

37.2

38.4

38.5

Gaius Plinius Secundus

naturalis historia, 1.2a

naturalis historia, 2.47

naturalis historia, 2.51

naturalis historia, 2.102

naturalis historia, 2.115

naturalis historia, 4.24

naturalis historia, 5.60

naturalis historia, 5.68

naturalis historia, 5.97

naturalis historia, 15.87

naturalis historia, 15.127

Gaius Valerius Catullus

3.18

8.8

64.41

64.259-260

66.74

69.2

70.1-4

Herodotus

7.89

Lucius Annaeus Seneca

*epistulae morales ad Lucilium,
26.6.6-7*

*epistulae morales ad Lucilium,
97.2*

Hercules furens, 385

naturales quaestiones, 3.25.11

de oratore, 3.92

Macrobius Ambrosius Theodosius

Saturnalia, 1.12.27

Saturnalia, 5.21.1

Marcus Valerius Martialis

epigrammata, 1.84.1-5

epigrammata, 6.13.5-6

epigrammata, 13.104.1-2

epigrammata, 14.193.1-2

Marcus Annaeus Lucanus

1.19

1.305

1.422

1.565-566

1.677

4.302

5.173

5.174-175

5.332

5.460

5.806

6.460

8.446-447

10.210-214

Publius Ovidius Naso

ars Amatoria, 1.214

ars Amatoria, 1.215

ars Amatoria, 2.329-330

ars Amatoria, 3.61-66

ars Amatoria, 3.69-72

ars Amatoria, 3.163-164

fasti, 1.336

fasti, 1.408

fasti, 2.864

fasti, 3.17.761-762

fasti, 3.731

fasti, 3.733-736

fasti, 3.735-736

fasti, 4.236

fasti, 6.133-134

metamorphoses, 14.79

remedia amoris, 679-680

Marcus Porcius Cato

de agri cultura, 5.3

de agri cultura, 11.5

de agri cultura, 83.1

de agri cultura, 84-85

Publius Papinius Statius

Achilleis, 1.100

Achilleis, 1.221-222

Marcus Tullius Cicero

Thebais, 2.719

17.1

Thebais, 1.596

32.12

Publius Terentius Afer

Andria, 682

Andria, 696-697

Eunuchus, 65-66

Eunuchus, 276

Heauton Timorumenos, 240

Hecyra, 521

phormio, 840

Publius Vergilius Maro

Aeneis, 2.638-639

Aeneis, 4.370

Aeneis, 8.296

eclogues, 3.11

eclogues, 3.34

eclogues, 5.8

eclogues, 5.73

eclogues, 8.71

eclogues, 8.99

georgica, 2.465

Pomponius Mela

1.57

2.81

Priapeia

12.9

Priscianus Caesariensis

perihegesis, 629-635

perihegesis, 816

perihegesis, 848-849

Quintus Curtius Rufus

historiae Alexandri Magni
3.5.1

historiae Alexandri Magni,
4.2.2

Quintus Horatius Flaccus

carmina, 1.5.9-12

carmina, 1.13.1-7

carmina, 1.13.9-11

carmina, 1.13.11-16

carmina, 1.13.17-19

carmina, 1.18.11

carmina, 1.18.12-13

carmina, 1.25.9-16

carmina, 2.7.6-8

carmina, 2.9.17-18

carmina, 3.5.27-28

carmina, 4.4.38-39

carmina, 4.5.39-40

sermones, 1.2.29

sermones, 1.3.30-32

sermones, 1.9.72-73

- sermones*, 2.3.223
- Quintus Junius Juvenalis**
15.122-123
- Sextus Pompeius Festus**
169
- Sextus Propertius**
1.2.3
1.22.6
2.8.7-8
2.13.35
2.9a.25-27
2.16.11-12
2.22b.45-47
3.25.13-14
3.25.15-16
2.26b.23-24
4.5.39-40
4.8.86
- Silius Italicus**
Punica, 17.18-19
- Titus Maccius Plautus**
Amphitruo, 546
Asinaria, 39-41
- Asinaria*, 778
Casina, 347
Cistellaria, 206-210
- Valerius Maximus**
facta et Dicta Memorabilia,
3.8.6,5
3.2.15
3.4.6
- Ευσέβιος Καισαρείας**
Praeparatio Evangelica,
6.8.9.30-32
- Στράβων**
1.7.51
2.3.3
4.1.1
4.1.6
4.1.8
4.1.14
4.2.1
10.3.10
12.6.5
14.5.1
14.5.10
15.1.69
17.1.23

